

■ ELMÉLETILEG

1989–2019: LEHETSÉGES-E 30 ÉV UTÁN A CIVIL
TÁRSADALOM ÉS A DEMOKRÁCIA EURÓPAI
ÚJRAVARÁZSOLÁSA?

(Miszlivetz Ferenc)

CIVIL SZERVEZETEK ÉS VEZETŐI SAJÁTOSSÁGOK
— VIZSGÁLATI LEHETŐSÉGEK SZERVEZETPSZICHOLÓGIAI
MEGKÖZELÍTÉSŐL

(Balázs László)

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

MAGYARORSZÁG TILTAKOZÁSI KULTÚRÁJA

Tüntetések Magyarországon 2015–2017

(Susánszky Pál–Gerő Márton–Unger Anna
–Takács Flóra–Takács Erzsébet–Kopper Ákos)

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

EGY CIVIL ALSZÉKTOR 'ÁLLAMOSÍTÁSA'

Népesedési, népesedéspolitikai célokkal foglalkozó
szervezetek Magyarországon 2011–2018

(Kapitány Balázs)

■ FELSZÁLLÓPÁLYA

A FUNKCIONÁLIS KÖZÖSSÉGEK JÓLÉTI SZEREPLEHETŐSÉGEI
— KÖZÖSSÉGI ALAPÚ SZOLGÁLTATÁSOK FEJLESZTÉSÉT
MEGALAPOZÓ KÖZÖSSÉGI FUNKCIÓK VIZSGÁLATA

(Csabai Lucia)

■ VISSZAHATÁS

A SZABAD ÖNKIFEJEZÉSTŐL A KULTURÁLIS GETTÓIG

– recenzió Harsányi László: A fényből a sötétbe
– Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési
Egyesület évtizedei 1909–1950 (2019) c. kötetéről

(Varsányi Gyula)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor Nárai Márta

Rovatszerkesztők/Editors Bögre Zsuzsanna, Csongor Anna (Társadalom
és állam/Society and State)

Kákai László (Elméletileg/Theoretically)

Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community
and Civil Society)

Sebestény István (Világ-nézet/International Review)

Képszerkesztő/Image Editor Gönczö Viktor

Technikai szerkesztő/Technical Editor Erlei Károly

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk.
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Készült a Virtuoz Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: Tolonics Gergely

ISSN 1786-3341

■ ■ **ELMÉLETILEG**

Miszlivetz Ferenc: 1989–2019: LEHETSÉGES-E 30 ÉV UTÁN A CIVIL TÁRSADALOM
ÉS A DEMOKRÁCIA EURÓPAI ÚJRAVARÁZSOLÁSA? 5

Balázs László: CIVIL SZERVEZETEK ÉS VEZETŐI SAJÁTOSSÁGOK — VIZSGÁLATI LEHETŐSÉGEK
SZERVEZETPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBŐL 25

■ ■ **KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM**

Susánszky Pál–Gerő Márton–Unger Anna–Takács Flóra–Takács Erzsébet–
Kopper Ákos: MAGYARORSZÁG TILTAKOZÁSI KULTÚRÁJA 43
Tüntetések Magyarországon 2015–2017

■ ■ **TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM**

Kapitány Balázs: EGY CIVIL ALSZEKTOR 'ÁLLAMOSÍTÁSA' 61
Népesedési, népesedéspolitikai célokkal foglalkozó
szervezetek Magyarországon 2011–2018

■ ■ **FELSZÁLLÓPÁLYA**

Csabai Lucia: A FUNKCIONÁLIS KÖZÖSSÉGEK JÓLÉTI SZEREPLEHETŐSÉGEI 81
— KÖZÖSSÉGI ALAPÚ SZOLGÁLTATÁSOK FEJLESZTÉSÉT MEGALAPOZÓ
KÖZÖSSÉGI FUNKCIÓK VIZSGÁLATA

■ ■ **VISSZAHATÁS**

Varsányi Gyula: A SZABAD ÖNKIFEJEZÉSTŐL A KULTURÁLIS GETTÓIG 99
– recenzió Harsányi László: A fényből a sötétbe
– Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület
évtizedei 1909–1950 (2019) c. kötetéről

■ ■ **SZERZŐINK**

103

Fotó/Csongor Anna

1989–2019: LEHETSÉGES-E 30 ÉV UTÁN A CIVIL TÁRSADALOM ÉS A DEMOKRÁCIA EURÓPAI ÚJRAVARÁZSOLÁSA?

Miszlivetz Ferenc

■ A tanulmány azokat a közép-európai átmenetek egymáshoz kapcsolódó, komplex folyamataiból eredő sokrétű problémákat vizsgálja, amelyek az EU-csatlakozás és a „turbókapitalizmus” gyengítő hatása következtében keletkeztek. A „csodák éve” előtti és utáni évtizedekben „Európa” és az európai integráció a békés regionális integráció modelljeként szolgált az egész világ számára. Mivel a váratlanul együttműködésre ítélt „régi” és az „új” Európának nem volt közös jövőképe, továbbá nem várt belső és külső kihívásokkal, növekvő globális bizonytalansággal kellett szembenézniük, az európai álmok sokak számára kiábrándultságba fordult. Az elmúlt három évtized átalakulásait együttesen értékelve sem kapunk választ arra a kérdésre, elkerülheti-e Európa a további bomlást és visszanyerheti-e szerepét a regionális együttműködés globális modelljeként. Vajon lehetséges-e, hogy Közép-Európa az európai integrációt tovább lendítő régióvá váljon?

A Stirling-villa, az új enyhülés és az európai civil társadalom

Csakis körültekintő vizsgálódás, tudományos kutatás, részletes elemzés és kiegyensúlyozott vita révén lehet feltárni, mi történt és miért az elmúlt három évtized során. Különösen, ha azt akarjuk, hogy folytatódjon az európai konstrukció félbeszakadt folyamata, igyekeznünk kell újra vonzóvá tenni Európát, nem csupán a háborúk és éhínség sújtotta

övezetekből menekülők, de saját polgárai számára is. Ralf Dahrendorf már rég figyelmeztetett, hogy az olyan hideg projektbe, mint az egységes piac, nem lehet beleszeretni. Ha megértjük eddigi közös kudarcaink okait, könnyebben rátalálhatunk az integráció új módszereire és remélhetőleg közös vállalkozásunk új kereteire, világosabb céljaira is. Nincs rá biztosíték, hogy ez valóban bekövetkezik; de ha nem is próbáljuk meg, sosem fog kiderülni. Az elmúlt harminc évnek egy tanulsága biztosan van: az európai konstrukció nem fog folytatódni, és nem is folytatódhat a régi módon, változatlan eszközökkel és módszerekkel.

1987 novemberében készült fotó a szerző gyűjteményéből. Középen Mislivetz Ferenc, tőle jobbra az előtérben Orbán Viktor, mögötte Majthényi László, a kép jobb szélén Tokaji Nagy Erzsébet, bal oldalon Nagy Andor. Mögötte hátul Nagy Imre a KISZ KB akkori titkára.

Az 1987 novemberében készült fotón fiatalok egy csoportja derűsen, bizakodva néz a kamerába – a jövőjükbe. A Stirling-villa előtt állnak, Velemben, egy kicsi, Kőszeg és Szombathely között található nyugat-magyarországi településen, közvetlenül az osztrák határnál (itt húzódott akkoriban a vasfüggöny, a határsávba sokáig csak írásos engedéllyel lehetett bejutni). A képen a „Velemi Szemináriumok” egyikének résztvevői láthatók: az egyetemisták és a demokratikus ellenzékhez tartozó értelmiségiek ezeken a szabadegyetemi találkozókön vitatták meg a kései szocializmus kérdéseit¹. E viták témája volt az antiszemitizmus, a szegénység, a kelet- és közép-európai mozgalmak és felkelések sorozata a kommunizmus és szovjet elnyomás ellen, így az 56-os magyar forradalom, az 1968-as „prágai tavasz”, majd ezt követően a Charta ’77 létrejötté, a lengyel munkásosztály és értelmiség nagy közös mozgalma, a Szolidaritás, az új Európai Békemozgalom és a Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat. A találkozókat szombathelyi és budapesti aktivisták és értelmiségiek egy kis csoportja kezdeményezte, akik hittek az önszerveződő társadalmakban, és a keleti és nyugati alulról szerveződő mozgalmak együttműködéséből kibontakozó európai demokráciában látták a jövőt.

Sokatmondó a fotón szereplők életpályája: a kép bal oldalán látható ifjú hölgy a szakkollégium egyik fő szervezője, majd a szombathelyi tanárképző főiskola könyvtárának vezetője, később az Országos Széchenyi Könyvtár vezető könyvtárosa. Jobbra egy fiatalember, a Bibó István Szakkollégium környezetvédelem iránt érdeklődő diákja, kisvártatva a Fidesz aktivistája (a Fiatal Demokraták Szövetsége 1988 márciusában alakult meg), majd a párt kampányfőnöke lett. Ma Magyarország ausztriai nagykövete. Mögötte jobbra áll a KISZ KB-titkára, később főtitkára. A Kommunista Ifjúsági Szövetség akkoriban már nagyon igyekezett demokratikus ifjúsági szervezetté alakulni. Mellette az MSZMP, később a szombathelyi MSZP és az első demokratikusan választott országgyűlés tagja. Hátul áll még egy szombathelyi diák, ma a Vas Megyei Közgyűlés elnöke a Fidesz képviselőjeként. Az előtérben egy rövid hajú, bajuszos fiatalember, akkoriban a Bibó Kollégium hallgatói önkormányzatának informális vezetője. Ma, és már tíz éve, Magyarország miniszterelnöke.

Amikor a kép készült, a fiataloknak minden okuk megvolt arra, hogy bizakodjanak: erősödött az egyetemi mozgalom; a bomlófélben lévő MSZMP reformszárnya igyekezett országszerte úgynevezett reformköröket szervezni, szervezett párbeszédet kezdeményezni a helyi közösségekkel a jövőről; a megmaradásában reménykedő KISZ kiállt a politikai nyitás mellett és a demokratikus reformok előfutáraként aposztrofálta magát; egyre több diák és értelmiségi csatlakozott a gomba módra szaporodó alulról szerveződő mozgalmakhoz. A fotón láthatók mind tudták, hogy a változás elkerülhetetlen, és mindenkinek lesz benne szerepe. Mégis sok volt a bizonytalanság. A velemi találkozó célja az volt, hogy megalakuljon a Szakkollégiumok Országos Hálózata. A szervezők meghívták Pozsgay Imrét, a hatalmon lévő MSZMP Központi Bizottságának reformgondolkodásra leginkább hajló tagját, de részvételét Grósz Károly, a keményvonalas főtitkár nem engedélyezte. Elterjedt a hír, hogy Grósz kész adminisztratív eszközöket alkalmazni az egyre népszerűbb mozgalommal szemben. A késő kádárizmus sajátos kompromisszumos logikája szerint végül Nagy Imrét, a KISZ KB titkárát küldték Velembe, hogy biztosítsa az egybegyűlteket szervezete demokratikus szándékairól és arról, hogy készek tárgyalni az alulról szerveződő mozgalmakkal és csoportokkal.

A képen szereplő diákvezetők a néhány nappal később, novemberben sorra kerülő, a Kelet–Nyugat Párbeszéd Európai Hálózatával közösen szervezett első nemzetközi találkozásukra készültek. Ez az „Új Enyhülés” (*New Détente*) címmel meghirdetett konferencia Gorbacsov új korszakot jelző üzenetére rímelt, de az egyetemi vezetés kitiltotta az egyetem teljes területéről, beleértve a Bibó szakkollégium épületét is. A hatóságok fokozódó érdeklődésére tekintettel végül egy konspirált helyen, egy lipótvárosi középiskolában tartottuk meg a rendezvényt. Mivel a nyilvános konferencia hírére minden fontosabb nyugati hírügynökség (Reuters, UPI, AFP stb.) bejelentkezett és a jó szimatú újságírók már napokkal korábban Budapesten voltak, a hatóságok a diákokkal szembeni fenyegetéseken és egyéb nyomásgyakorlásan nem mertek túllépni. A kollégisták, tartva a hivatalosság felforgató szándékától, hoztak egy szabályt: minden szervezettől ketten vehettek részt a tanácskozáson. Így történhetett, hogy a demokratikus ellenzék vezető alakjai, Konrád György és Haraszti Miklós a hatalmon lévő kommunista párt, az MSZMP, a

Hazafias Népfrent és a hivatalos, szigorúan ellenőrzött Magyar Béketanács mellett kaptak helyet.

Szándékolatlanul is ez lett a későbbi ellenzéki kerekasztal kis előpróbája.

A napsütéses képen középen álló fiatal, ismeretlen diák felolvasás előtt gyakorolta a maga által írt angol nyelvű szöveget. Ez a rövid, pattogós, szókimondó beszéd irányította Orbán Viktorra a nemzetközi nyilvánosság figyelmét. A demokratikus ellenzék idősebb, lassúbb beszédű, szűk városi elitet képviselő urbánus aktivistáira egy jórészt vidékről származó fiatalokból álló új, energikus nemzedék árnyéka vetült.

A konferencia nyugati résztvevői – többek között Cornelius Castoriadis, Federigo Argentieri, Mary Kaldor, a fiatal amerikai katonatisztként a vietnámi háború ellen fellépő Jim Skelly, az európai békemozgalmak vezetői, emberi jogi aktivisták, az Európai Parlament képviselői, mint Dieter Esche – csodálták ezt az új, addig teljességgel ismeretlen lendületet és vendéglátóik már-már profi szervezőképességét. Az egyetemi vezetés az Új Enyhülés kezdete előtt egy nappal feloldotta a tilalmat, és felajánlotta, hogy helyszínt biztosít az Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogi Karának gyönyörű dísztermében. Ajánlatukat nem fogadtuk el, de meghívást kaptak a konferenciára.

A képen a fiatalok csoportja mögött látható ház, a velemi Stirling-villa ma is áll, változatlan állapotban. Eredeti tulajdonosa a lányának építtette a II. világháború előtt. 1944. december 24-én itt tartotta utolsó hivatalos ülését a már Németország felé menekülő nyilaskeresztes Szálasi-kormány. A magyar királyok Szent Koronáját a kert végében kialakított bunkerben rejtették el. A villa a háború után állami kezekbe került, és az utóbbi időig megmaradt posztkommunista intézmények egyikeként Vas Megyei Művelődési Központként szolgált. Nemrégiben újra a velemi önkormányzat tulajdonába került, jelenleg felújításra vár. Azt is alig várja, hogy elmondhassa a történeteit. Tervek szerint a felújítást követően a szombathelyi hallgatói önkormányzat és a Németh László Szakkollégium korábban nem közölt dokumentumaiból, az 1986 és 1990 között itt rendezett velemi hétvégi szemináriumok előadásainak átiratából rendez kiállítást a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (IASK), és itt kerül majd bemutatásra a kutatásokból összeálló monográfia³.

Három évtizeddel később – merre tovább?

A fotón látható fiatalok, a „daliás idők” szereplői nem sokáig élvezhették Európa varázsát. Az európai civil társadalom, például a Kelet–Nyugat Párbeszéd hálózatainak felvirágzásából fakadó pezsgés és eufória az egyoldalú és feltétel nélküli német egyesítést, Gorbacsov visszavonulását és a délszláv háború kitérését követően hamar ellillant. A hidegháború vége, a szovjet csapatok kivonulása a volt csatlósállamokból és a Szovjetunió 1991-es felbomlása nem lett egy lineárisnak vélt folyamat, az európai társadalom megvalósítása felé történő menetelés útjának a kezdete. Az alulról induló társadalmi demokratizálódás ígéretes folyamata elakadt, a nyolcvanas évek szellemi és politikai

pezsgésének eredményeit és újításait az új politikai elit nem tartotta folytatásra érdemesnek (Miszlivetz 1999).

Ma, három évtized múltán inkább szorongással, bizonytalansággal és beváltatlan ígérekkel terhes a légkör. A kontinens nyugati szélén a Brexit, a keletin háborút indító, Ukrajna egy részét megszálló és új katonai kapacitást építő orosz csapatok, a korábbi Jugoszlávia déli részén pedig az EU-tagságra jelölt vagy várományos országok elkeseredett csoportja együttesen azt az érzetet kelti, hogy szétesés előtt álló, bizonytalan kontinensen élünk, a régi-új Kelet–Nyugat és Észak–Dél megosztottság koordinátái között. Mivel Európa nem képes elfogadható, gyors és meggyőző válaszokat adni a globális megatrendekre, az éghajlatváltozás, a migráció és a neoliberális világrend összeomlásának globális és szétválaszthatatlan kihívásaira, az európai álmom szertefoszlóban van (Misztal 1993; Laqueur 2011; Outhwaite 2013; Holland 2015; Zielonka 2018).

Mi siklott félre?

1989 (és a rákövetkező társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás) igazi fordulópont volt: alapjaiban változtatta meg az európai integráció kiterjedését, hatókörét és nagyságrendjét, így jelentősége jóval túlmutatott a korábbi szűkebb földrajzi-kulturális értelmezésen. Az erjedés éveinek hatása éppúgy, mint az üzenetei átlépték Európa határait és jelezték egy új demokráciaértelmezés, a határokon átívelő szolidaritás kialakulását, egyben azt is, hogy az alávetett társadalmak rátaláltak a diktatúrával és autoriter hatalmi berendezkedéssel szembeni önszerveződés erőszakmentes útjára, a konfliktusok kompromisszumokkal történő megoldására.

1989 mégis meglepetésként érte a status quo-hívók túlnyomó többségét, különösen a fősodorhoz tartozó amerikai kremlinológusok köreit, a hidegháborús intézmények építőit, köztük az Európai Uniót és érthető módon a szovjet tömb országaiban a keményvonalas kommunista vezetőket (Gaddis 1987, 1997). Egyes magyarázatokkal ellentétben erkölcsi és szellemi értelemben egyfajta békés, 'bársonyos' forradalom zajlott. Paradigmaváltás történt.

Az alulról szerveződő mozgalmak – a szovjet tömb országain belül, de Kelet–Nyugat relációban is – megteremtették a határokon átívelő együttműködés és civil társadalom új nyelvezetét és beszédmódját. Ennek az új típusú hálózatosodásnak köszönhetően megszületett az európai civil társadalom víziója, megteremtésének célja. Ez részben a „grassroots” társadalmi önszerveződés, az úgynevezett „alulról szerveződő mozgalmak” győzelmét jelentette, és e mozgalmak vezérelvei, a *de facto* szolidaritás, a hálózati működés és az erőszakmentesség voltak. Az autoriter rendszerek erőszakmentes leváltásának víziója azokra a tanulságokra és eredményekre épült, amelyek a vasfüggöny korának kelet-közép-európai hosszú tanulási folyamata során keletkeztek; ez az 1989-es „bársonyos forradalmakban” ért tetőfokára, amikor Európában kibontakozott a demok-

rácia és a demokratizálódás új szelleme, a horizontális civil társadalmi együttműködésnek elve.

A különféle hatóságok, az állami szereplők és a felettük „gyámkodó” nemzetközi szervezetek nem készültek fel erre a váratlan fordulatra, nem határozták meg a status quo megváltoztatásának sem közös céljait, sem elfogadott módszereit, terveit vagy ütemezését; sőt, az európai társadalom jelentős része kívül maradt a közös jövőről folytatott vitákból. A hirtelen jött változás első varázslatos pillanatait és káprázatát hamarosan keserű ébredés követte.

Az Egyesült Államok vezette nyugati hatalmak úgy vélték, a hidegháborúban győzelmet arattak a Szovjetunió (ahogyan Ronald Reagan nevezte, a ’gonosz birodalma’) felett. A gazdasági és intézményi szempontból szilárd neoliberális világrend a maga töredezettségében is gondosan ápolt nemzetállami politikai rendszerével gyorsan visszaszorította, hiteltelenné tette a nyolcvanas évek civil társadalmának világát.

1990-től kezdve a horizontális hálózatosodás, a szolidaritás, a civil társadalom, az autonómia és önkormányzatiság helyét átvette a nemzetállam intézményesített formális, procedurális demokráciája. A neoliberális világ urai (elsősorban Reagan és Thatcher), médiumai, akárcsak a gyámkodó nemzetközi intézmények (Világbank, IMF) gyorsan visszaszorították a határokat átívelő hálózatos civil társadalom új paradigmáját (Lomax 1997; Jensen–Miszlivetz 2006).

Más szóval az új, hidegháború utáni korszakban új körülmények között kerekedett felül a régi paradigma. Az újabb elszigetelődés, a nemzetállamok határai közé történő visszahúzódság jellemezte régi demokráciákat a bizonytalanság érzése kezdte hatalmába keríteni. A bársnyos forradalmak csodálatos szellemét úgy elfújta az euro-atlanti szél, mintha sosem létezett volna. Ezzel az intézményesített amnéziával az EU kifogástalan munkát végzett: helyreállította a régi paradigmát. Ahogyan Lampedusa (1975:271) írta: „Mindent meg kell változtatni ahhoz, hogy semmi ne változzon.”

Az európai integráció hidegháború utáni időszak

A hidegháború befejeződését követően a komplex európai integrációs folyamat egyre inkább projekt szintre süllyedt, a bürokratikus logika által irányított pályázatok világában Európa hamarosan elvesztette vonzerejét. A tartalmak helyett a formákra és határidőkre került a hangsúly, a siker egyenlővé vált a sikeresen befejezettnek minősített (az EU bizottsága által jóváhagyott) projektek lezárásával. A pályázók széles tömegei elsősorban a megszerezhető anyagi forrásokkal, nem a projektjeik célszerűségével és fenntarthatóságával voltak elfoglalva. A civil társadalom vibráló világának helyébe az NGO-korszak lépett. Egy röpké évtized alatt a spontán alulról szerveződést az állami, politikai vagy globális mecenatúra háttérbe szorította vagy ellenőrzése alá vonta. Néhány év alatt végbement Európa varázstalanítása, az európai civil társadalom gondolata az egyre távolibbnak tűnő múlt kódébe veszett, leginkább egy műsorról lekerült színdarab emlékeit idézte.

A helyzetet a Régi Európának a jövevényekkel, az „Új Európával” szemben tanúsított arroganciája, tudatlansága és közönye jellemezte („előbb tanuljátok meg, mi a demokrácia, mielőtt kutatni akarnátok” – oktatott ki az első Brüsszelből delegált EU-nagykövet). Minden fogadkozás és ígélet ellenére a „kultúra” (a közoktatás, a kutatás, a felsőoktatás, a nyelvtanítás stb.) elhanyagolása az együttműködési készség és a közös európai jövőért együtt vállalt felelősség hiányával kapcsolatos negatív attitűdök erősödéséhez vezetett.

A kijózanodás pillanataiban már látszott, hogy egy szinte feloldhatatlan paradoxonnal kellene megbirkóznuk az integráció igaz hívóinek: a frusztrált, tájékozatlan és legjobb esetben is közönyös nyugati nyilvánosság⁴ feladata lett volna aktívan integrálódni olyan társadalmakkal, amelyeknek törekvéseit, történelmét és kultúráját nem vagy csak nagyon felszínesen ismerte, és amelyek épphogy megszabadultak a szovjet típusú totalitarizmus traumáitól, és amelyeket részben irreális várakozások, részben önbénító szkepticizmus és kisebbségi komplexus vezéreltek. A „káprázat” rövid pillanatai után a kelet- és nyugat-európai társadalmak újra párhuzamos valóságokban éltek. Bár az országok határai lépésről lépésre megnyíltak, változatlanul megmaradt közöttük, esetenként még növekedett is a pszichés-mentális távolság.

Miközben „Közép-Európa” társadalmában általános meggyőződésé vált, hogy „Európa-hoz tartoznak”, de azt senki nem fogalmazta meg világosan, mit jelent ez az „odatartozás”. Az itt élők aggódtak anyagi jólétük miatt, de szinte semmit nem tudtak és nem is akartak tudni a globális kapitalizmus Európát is egyre jobban hatalmába kerítő természetéről, negatív társadalmi hatásáról és az európai integráció egyre inkább felszínre kerülő paradoxonjairól. Nem vetették magukat komolyan alá a *Vergangenheitsbewältigung*⁵ folyamatának; más szóval a kettős diktatúrában való részvételük jórészt reflektálatlan maradt, elítélik részben a mártír emelkedettségével (elnyomó rezsimiek áldozataiként tetszelegve), részben a gyors és könnyű meggazdagodás vágyától hajtva váltak az európai integráció hű szolgálivá. Ez a komprádor burzsoázia mentalitás és világlátás a sajátos kelet-európai történelem és kultúra világában igazi lumpenburzsoáziát teremtett. A világválság kitörését követően ez a saját ideológiai alapjaival meghasonlott képzelte politikai elit döntő szerepet játszott a társadalom peremre szorult rétegeiben felgyülemlett népharag politikai erővé szerveződésében.

Ha nincs strukturált, intézményesített párbeszéd, nincs kifejtett közös európai történelem, az oktatásnak, kutatásnak megfelelő intézményrendszere, valamint interaktív és az eltérő kulturális és szociális állapotok iránt érzékeny Európai Média, ha hiányzik a közvetítő szerepre felkészült politikai osztály és elhivatott értelmiség, akkor az Európai Unió olyan jelmondatai, mint a „sokféleség az egységben” (*unity in diversity*) vagy az „egyre szorosabb unió” (*ever closer union*) talán ígéretes és vonzó marad a bebocsátásra váró csatlakozni kívánók számára, de egyre kevésbé meggyőző azoknak, akik már a falakon belül, de még mindig perifériális helyzetben vannak. Ez oda vezetett, hogy Nyugat-Európában éppúgy, mint Dél- és Kelet-Európában először baloldali, majd jobboldali úgynevezett radikális nacionalista/populista mozgalmak jelentek meg. Az európai konstrukció folytatásához szükséges feltételek nem álltak rendelkezésre a Big Bang bővítést köve-

tően: sem a módszerek, sem a célok terén nem volt közös nevező. Nem csoda, hogy a folyamat hamar félresiklott és megrekedt.

A válság első, nyilvánvaló jele az európai alkotmányozás folyamat kudarca (2005), aminek nyomán végleg eltűnt a folyamatos integrációra vonatkozó „megengedő konszenzus”. A korrekciós kísérlet (a konzultáció és kontempláció időszaka) nem hozott lényegi eredményt, hiába szervezte találkozók sorát José Manuel Barroso és Margot Wallström az EU-tagországok parlamenti képviselőivel és civil társadalmi csoportjaival, különös tekintettel az úgynevezett „új tagállamokra”, a korábbi szovjet tömb országaira. Nem sokkal ezután a globális gazdasági és pénzügyi válság rázta meg az EU-t, a szolidaritás és integráció rovására fokozva a töredezettséget, bomlást és elidegenedést. Ez tovább mélyítette a Kelet–Nyugat törésvonalat, ami kiegészült az Észak–Dél megosztottság és a nacionalista sztereotípiák (Grexit, PIGS) újbóli megjelenésével és felerősödésével. Paradox módon a nemzetállami paradigma került ki „győztesként” a kelet-közép-európai rendszerváltozások zavaros és kiszámíthatatlan folyamataiból, amelyek összefonódtak a globális válságokkal és az Európai Unió transznacionális intézményeinek ezekre adott inadekvát válaszaival (Habermas 2012).

Ugyanakkor Németország mint erős régi-új hegemon árnyéka megjelent az integrációs folyamat horizontján. A nemzetállami határok által definiált társadalmak belső megosztottsága is fokozódott; 'jobboldali populistá' előretörés bontakozott ki előbb Magyarországon, majd nem sokkal később Lengyelországban és kisebb mértékben a régió többi országában is. A nyilvánosságnak a neoliberais doktrínákkal és nemzetközi gyámkodó intézményekkel összekapcsolódó, ezek által erősített elitvezérelt integrációval szembeni elutasítása erősödött és egyre szélesebb körűvé vált Európa-szerte. Az új szókinccsel jelentkező mozgalmak közül többen bekerültek a politika fősodrába, némelyek 2010-től kezdve politikai párttá alakultak. A rasszizmus, xenofóbia, antiszemitizmus és a kirekesztés egyéb formái azóta is folyamatosan jelen vannak, illetve erősödnek az úgynevezett konszolidált, nyugati „minta”-demokráciákban (*real-existing democracies*, REDs – Schmitter 2011), mint Németország, Franciaország, Nagy-Britannia vagy a skandináv országok. Elharapózott és állandósult mind a társadalom, mind a hivatalos politika szintjén a bűnbakkeresés, tovább mélyítve Európa társadalmainak episztemológiai válságát (Schöpflin 2019), az Európai Közösség fokozódó képtelenségét önmaga megértésére, saját céljainak meghatározására.

Európai rémálom az európai álom után?

Az új évezred első évtizedét jellemző meglehetősen önelégült és naiv diskurzus (a sikeres átmenetekről és a válság integrációt dinamizáló hatásairól) gyorsan elnémult, nem követte komolyabb önvizsgálat vagy értékelő vita. Az eredménytelen és elégtelen EU-kísérletek a halmozódó válságok kezelésére új, az ellenkező irányba elmozduló diskurzust teremtettek. Az Európáról, mint modellről, mint az amerikai álmot felváltó új álomról író guruk, szakértők és véleményformálók (Rifkin 2004; Schwimmer⁶ 2004; Leonard

2005), társadalomtudományi intézetek és agytrösztök, nem adtak kielégítő magyarázatot erre a gyökeres fordulatra. Még kevésbé voltak képesek előre jelezni a gyorsan mélyülő válságot. Hiányzott a világrendszerben zajló váratlan, jelentős és gyors átalakulások szülte egyre komplexebb problémák megoldásának képessége, az ehhez szükséges komplex gondolkodás és fogalmi apparátus. Ez az intellektuális gyengeség és felkészületlenség maga is a válságot kiváltó, mélyítő, meghatározó tényezővé vált.

Az európai integráció hidegháború utáni szakaszának (közismertebb nevén „Big Bang”) keleti bővítés okozta turbulenciája a 2015–2017-ös menekültválsággal ért tetőfokára, amikor kristálytiszván, visszafordíthatatlanul és a maga komplexitásában mutatkozott meg az összes fent említett gyengeség. Valami alapvetően és visszavonhatatlanul megváltozott Európában: a 2015 utáni EU semmilyen értelemben nem emlékeztet a „Big Bang” korszakának várakozásokkal teli Európájára. A válságok rávilágítottak az EU-politikum vagy „Európa-polisz” minden gyengéjére és fogyatékoságára (Schmitter 2018): a bizonytalan döntéshozatalra, a határozatlan szakmai vezetésre, a kettős mérce alkalmazására és a közös cél hiányára.

A kirekesztettek – Európa elhanyagolt, önmagától felkapaszkodni nem képes, marginalizált felének népe – fellázadtak, összefogtak, megtalálták szószólóikat és transznacionális szinten is képessé váltak hangjukat hallatni, dinamizálva az igencsak gyenge és üres európai politikai teret. Lengyelországtól Magyarországon, Franciaországon és Németországon át a Brexit által tovább hasadó Nagy-Britanniáig kezdetben leereszkedően nacionalistának, szélsőjobboldalinak, antidemokratikusnak és populistának bélyegezték őket. Ennek a sajátos diskurzusnak a lényegéhez tartozik, hogy előítéletes, a felszíni jelenségekre, az okozatokra koncentrált, és rendszerint szót sem ejt a kiváltó okokról. Más szóval antidemokratikus és párbeszédképtelen.

A tömegek új lázadását kellemetlen, de múltó jelenségként igyekezett kezelni a mainstream sajtó és a liberális és baloldali közvélemény. A történelem ironiája – azé a történelemé, amelynek Fukuyama és követői szerint már véget kellett volna érnie –, hogy hasonló folyamatok mentek végbe az Egyesült Államok politikai-társadalmi színterén és közéletében és közbeszédében, aminek eredményeként a szupermágnás-valóságshowman Donald Trump (a liberális sajtó által befolyásolt közvélemény számára) váratlanul megnyerte az elnökválasztást. A nyugati társadalmak mély megosztottságának nyilvánvalóan mélyebben gyökerező, a nyugati civilizáció általános hanyatlásában is keresendő történelmi okai vannak – ezt a hatalmas témát számos filozófus és történész taglalta a 20. század során (Hankiss 2017). Az önreflexióra, önmegértésre való képtelenség példa nélküli szintje olyan új jelenség, amit a legérzékenyebb elemzők sem láthattak előre.

Új európai paradoxon?

A hirtelen felszínre került európai paradoxon, a nacionalista euroszeptikus mozgalmak és pártok megerősödése viszont új szintet hozott az európai politikába és új európai közbeszéd kialakulásához vezetett.

Kudarok után – újabb hajnalhasadás?

Ha erre a meglehetősen költői kérdésre hasznos, gyakorlatias válaszokat keresünk, akkor a komplex problémák három egymáshoz kapcsolódó területét kell megvizsgálunk:

- Mi történt pontosan az elmúlt három és fél évtizedben?
- Miért úgy történtek a dolgok, ahogyan történtek?
- Van-e bármilyen racionális alapja annak, hogy további integrációra törekedjünk és megpróbáljuk felépíteni az EU-t (és „Európát” általános értelemben)?

Röviden: van-e (egy vagy több) kiút a jelenlegi patthelyzetből és zűrzavarból, és ha igen, akkor az(ok) hová vezet(nek)? Csak akkor mozdulhatunk el együtt egy akcióterv és intézkedéscsomag (reformok és politikai ajánlások) meghatározása felé, és kezddhetjük közösen megszabni az új játékszabályokat, ha elfogadható válaszokat adunk ezekre a fogas és összefüggő kérdésekre. E rövid tanulmány mindössze a múlt elemző vázlatának és a jövőre vonatkozó néhány javaslatföredéknek a felvázolására ad lehetőséget.

Az elvesztegetett esély

Az európai-globális kontextusban gyakran szóba kerül, hogy az Európai Unió (korábban Európai Közösség) mintha elszalasztotta volna azt az óriási történelmi lehetőséget, amelyet az *Annus Mirabilis* és a Szovjetunió, illetve a Jalta utáni világrend bipoláris logikájának összeomlása kínált számára. Az elmúlt harminc év tapasztalatai alapján azt mondhatnánk, hogy az EK/EU mint nagyobb közösség és intézmény-együttes, amely a NATO-tól függ és az USA oltalma alatt áll, nem készült fel időben az 1989-es új globális szerepére. Nemzetállami szinten erős tagállamai viszont gyorsan kihasználták az új lehetőségeket. Németország egyoldalúan, mindenféle kötöttség és külső kontroll nélkül keresztülvitte az első keleti bővítést 1991-ben, és az *einiges Vaterland* jegyében sietett egyesülni a korábbi NDK-val. Bár akkoriban ezt még kevesen ismerték fel, ez egyértelmű jele volt annak, hogy a „közös európai otthon” elképzelésével szemben, az EU hivatalos jelmondatának számító mélyebb integráció eszméjével homlokegyenest ellentétben, ismét felülkerekedik a nemzetállami paradigma. Ezt nevezhetjük az EU első (és valószínűleg legfőbb) paradoxonának.

A béketerv mint az európai integráció legitimációs alapja

Az európai integrációt mint béketervet csapásként érte a korábbi Jugoszláviában, egy jó ideje EK-tagságra jelölt országban kirobbant polgárháború. A szlovén, majd horvát függetlenségi követelések elismerése – ezt először Európa vezető hatalma, Németország tette meg, a többiek pedig követték – világosan jelezte, hogy megkezdődik a nemzeti rivalizálás új korszaka, és erősebb EK-integráció híján további fragmentáció várható⁷. Elve-

tésre került az az alternatíva, hogy Jugoszláviát egy gyors és határozott döntéssel befo-gadhatnák az Európai Közösségbe, pedig ez lehetett a feltétele a tagköztársaságok békés, tárgyaláson és konszenzuson alapuló, rendezett körülmények között létrejövő szétválásának⁸. Mivel a háború alternatíva híján előre megjósolható volt, az EK/EU elvesztegette esélyét, hogy puha hatalmi eszközeit közvetlen szomszédságára is kiterjessze. Ehelyett tehetetlenül végignézte, ahogyan a közel egy évtizednyi vérontás traumák végtelen örvényébe rántja a régiót. És helyenként még asszisztált is hozzá.

A tehetetlenség, a megfelelő vezetés és politikai akarat hiánya újra megmutatkozott az Euomajdan forradalom idején, illetve azt követően, a Krím orosz megszállásakor és az Ukrajna Donbasz régiójában azóta is folyamatos konfliktusokban. Mindkét esetben csak az USA tett eredményes és azonnali (sokféleképp megkérdőjelezett és megkérdőjelezhető) válaszlépéseket (olykor közvetlenül, máskor NATO-köntösben) katonai beavatkozás és gazdasági szankciók formájában. Az EU elítélte az orosz inváziót és később csatlakozott a szankciókhoz, ugyanakkor nem feledkezett meg pénzügyi-gazdasági érdekeiről (Gazprom).

Ami a lerombolt (önrombolásában magára hagyott) Jugoszláviát illeti, az EU engedte egyedül küszködni már kiválasztott vagy lehető tagjelöltjeit, miközben felvételi ígéreteit kemény feltételekhez kötötte és új tagállamait (az „Új Európát”) pénzügyi és más szankciókkal fenyegette, amennyiben nem követik a brüsszeli intézmények utasításait. A monitorozás gyenge és gyakran korrupt struktúrái, a jelentések végtelen sora nem biztosíthatott valódi választási lehetőségeket a helyi társadalmaknak. A határozatlan és bizonytalan külpolitikai vonalvezetésre és az összehangolt politikai akarat hiányára egyértelmű példa Észak-Macedónia esete. A csatlakozási tárgyalások megkezdésének elutasítása 2019 októberében az ennek érdekében névváltoztatásra is hajlandó ország esetében a közösségi akarat mögé bújó nemzeti egoizmus világos példája. Az EU nehéz helyzetét, de megmaradt ítélőképességét is mutatja, hogy 2020 februárjában a német kancellár tolmácsolásában ellenkező előjelű, pozitív üzenetet küldött a csatlakozásra váró nyugat-balkáni államok felé.

Tudatlanság, arrogancia és intézményesített amnézia

A hidegháború éveiben, egészen 1989–1991-ig az európai közösségeknek és társadalmaknak nem sok közük volt keleti szomszédaikhoz: nem kellett kölcsönös vagy egyoldalú kötelezettséget, felelősséget vállalniuk, hiszen az orosz/szovjet hadsereg (vagy, ahogy akkoriban hívták, a Varsói Szövetség fegyveres erői) hermetikusan lezárták és őrizték a határt, az egyre fejlettebb műszaki határzár-rendszert, a vasfüggönyt. Ennek következtében a kelet-közép-európai országok sportsikereik és néhány kiváló művészi teljesítmény mellett (az akkori szovjet csatlósállamok, ma az „Új Európa”) csak tüntetések, sztrájkok, lázadások, felkelések vagy forradalmak, később pedig – a „békés egymás mellett élés” ideológiájának bizonyítékeként – a magyar gulyáskommunizmus sikeres propagandája révén kaptak nyilvánosságot. Így aztán a bársonyos forradalmak, de különösen

következményeik – az elhivatott értelmiségiek, művészek, emberi jogi és békemozgalmi aktivisták kis csoportját kivéve – nagy és némiképp zavarba ejtő meglepetést keltettek a nyugati társadalmakban és politikai elitjeikben. Az első reakciókat a tudatlanság, félelem és szorongás alakította, ezt később a szegény és fejletlen szomszédokkal szembeni lenézés és arrogancia követte. Az EU tehetetlensége, politikai paralízise mindezen reakciók és viselkedési mintázatok természetes következménye volt.

Történelmi tehetetel: a hidegháború története kelet-közép-európai civil nézőpontból

A helyi, nemzeti és nemzetek feletti hatóságok és gyám-intézményeik nem vették kellőképpen figyelembe, illetve nem próbálták orvosolni a posztkommunista társadalmak törekvéseit és aggodalmait. Nem tekintették az európai identitás értékes részének, építőkövének mindazt, amit ezek a társadalmak hozzáadtak az európai demokráciához és szolidaritáshoz. Ha nincs a kelet-berlini felkelés (1953), a magyarországi forradalom (1956), a prágai tavasz (1968), majd a Charta '77 sikeres mozgalma és a lengyel Szolidaritás évtizednyi békés tevékenysége, valamint a szabadságért és méltó életért folytatott szüntelen küzdelmek és törekvések, akkor az 1989-es bársonyos forradalmakra nem kerülhetett volna sor. De ezek az események még mindig nem váltak az úgynevezett európai identitás részévé. Ezek a nagy, hősie, Európát erősítő események, amelyek a történelem során kiforrott értékekre és törekvésekre épültek, csak az „intézményesített európai amnézia” részeivé válhattak. Paradox és ironikus módon a kelet- és közép-európai társadalmak európai értékekre (jogállamiság, emberi jogok, liberális demokrácia és társadalmi szolidaritás) építve cselekedtek, valahányszor fellázkodtak a rájuk erőltetett szovjet hatalom és diktatúra ellen. A legtöbben hitték, hogy nem pusztán személyes vagy nemzeti ügyért küzdenek – sőt, sok esetben készek feláldozni az életüket –, hanem Európáért mint eszméért, elérendő célért, értékeiért és civilizációjáért⁹.

Közös európai otthon helyett nyugati triumfalizmus

Mire a kelet-közép-európai társadalmak pozitív eredménnyel és békésen véget vetettek évtizedes küzdelmeiknek, nehezen értették meg, hogy a hőn áhított európai eszmény már nem létezik, és a közös európai otthon víziója még elérhetetlenebbnek tűnt. A Nyugat vezető politikusai nemhogy valóra váltották volna a Mihail Gorbacsovnak tett ígéretüket, miszerint együtt fognak felépíteni egy békésebb világot – legfőképpen egy közös európai otthont –, hanem éppenséggel a győzelmi mámor olcsó hollywoodi változata lett úrrá a médiában éppúgy, mint a közbeszédben és az akadémiai élet diskurzusában. Ez az önvállvergető, vészesen egyszerűsített és félrevezető értelmezés öltött formát és terjedt rohamosan „a történelem vége” felkapott kifejezésben (bár Fukuyama árnyaltabban fogalmazta meg tételét). Világos, de téves üzenete: megint csak az Egyesült Államok vezette, diadalmaskodó Nyugatnak köszönhetően győzött a liberalizmus, vala-

miféle „liberális forradalom” révén (Zielonka 2018). A tudatlanság és arrogancia együttesen taszították vissza a kelet-közép-európai régiót a perifériára rögtön a nagy bővítés után. Nem csoda, hogy a kelet-közép-európai társadalmak többsége úgy érzi, hogy nem sok változott, hogy fárasztó és hosszú útjuk ugyanoda juttatta őket, ahonnan indultak: a félperifériára.

A nyugati triumfalizmus egy másik, talán még súlyosabb és kevésbé orvosolható eredménye a posztszovjet Oroszország elidegenítése. Miután Gorbacsov 1991 végéig egyoldalúan kivonta a nukleáris fegyvereket és visszarendelte a szovjet csapatokat a korábbi csatlósállamokból, a Nyugat méltatlanul bánt vele, ami erős ellenérzést váltott ki az orosz közvéleményben, melegágyat teremtve annak az agresszívebb követelésnek, hogy helyre kell állítani az ország nagyhatalmi presztízsét és globális befolyását. Ez végül oda vezetett, hogy Gorbacsovot az orosz/szovjet érdekek elárulójaként lemondatták, de sokak szerint innen ered az orosz fegyverkezés, külföldi titkosszolgálati tevékenység új hulláma és a putyinizmus más formái, megnyilvánulásai is.

Az USA és az EU között kialakult védelmi kérdésekkel és a NATO szerepével kapcsolatos nézeteltérések lehetőséget adnak arra, hogy az európaiak újraértelmezzék az európai biztonság- és szomszédságpolitikát és visszatérjenek a tárgyalóasztalhoz ahelyett, hogy hatástalan szankciókat alkalmazzanak, amelyek leginkább a világos elképzelések és a közös politikai akarat hiányáról tanúskodnak. Európának van még esélye – és remélhetőleg késztetése is –, hogy visszatérjen a közös európai otthon és a transznacionális európai demokratizálódás gondolatához. Ez azonban, ha egyáltalán sor kerül rá, nem lesz, nem is lehet könnyű és gyors fejlemény. Súlyos feltételekhez kötött és következményekkel jár, ezért ezeket körültekintően kell megszabni, illetve mérlegelni. Az efféle megfontolás és döntési folyamat feltétele, hogy az elitvezérelt és a helyi, nemzeti identitásokra, kultúrákra érzéketlen, bürokratikus integráción túllépve az európai társadalmak közösen találják meg egy új, kölcsönös tiszteletre és hosszú távú érdekekre épülő párbeszéd útját.

Egypólusú világrendszer helyett globális anarchia

A nyugati triumfalizmus – a gyökeres, történelmi változások félreértelmezése és az ebből következő téves, jövőformáló következtetések – nem használtak a globális fejleményeknek. Nem segített Európa két részének, hogy a cél, a módszer és a közös teherviselés tiszta víziójának birtokában új integrációs folyamatba kezdjenek. Nem segített az Egyesült Államoknak, hogy vezető globális hatalomként megszilárdítsa pozícióját, és nem segített a többi nagyrégióknak és kontinensnek sem, amelyek az EU-t és Európát tekintették a regionális integráció és a békés együttműködés modelljének (például a MERCOSUR, az Afrikai Unió stb.). A kibontakozó globális anarchiából és bizonytalanságból valószínűleg egyetlen szereplő, Kína húzott hasznot, amikor sikeresen ötvözte a telhetetlen és féktelen turbókapitalizmus legrosszabb elemeit az autoriter államszocializmussal/kommunizmussal. Ennek a „sikernek” a káros társadalmi, politikai és végső soron gazdasági mellékhatásaival naponta szembesülünk.

A 2008-as globális pénzügyi-gazdasági válság kivetítette és felnagyította az európai konstrukció összes rejtett gyengeségét: hiányoznak a magas szintű vezetői adottságok, a vész helyzetben szükséges gyors és világos reagálás képessége, a határokon átívelő *de facto* szolidaritás (lásd Grexit). De a legfőbb baj az, hogy Európa ismét a nemzetállami paradigmához nyúlt vissza és a minden korábbinál komplexebb világhelyzetben újra annak foglya lett. Bármilyen nagy és gazdaságilag erős Németország az EU-tagállamok többségéhez képest, nem tévesztheti össze rövid távú gazdasági és stabilitási érdekeit a hosszú távú európai értékek érvényesítésével. Nem kényszerítheti gazdaságpolitikáját más tagállamokra, abban a hitben, hogy ez az integráció garanciája. Németország, amely a II. világháború óta először cselekszik a válság kitörése óta a *primus inter pares* elv alapján, egy sor politikailag és morálisan is rossz választ és jelzést adott tagállam társainak. A megszorító politikák és a „trojka” szűk körében nem demokratikusan hozott döntések megingatták reputációját, ma már kevésbé tekinthető a politikai korrektség bajnokának. Ráadásul a régi közhelyek és előítéletek felelevenítésével új töréseket okozott az európai közösségen belül (PIGS). A régi német kérdés új körülmények között bukkant fel újra: Németország túl nagy Európának, de túl kicsi a világnak.

Harminc évvel később: harc Európa lelkéért és „a természetünk jobb angyalaiért”

Az Európa lelkéért folytatott hatalmi harc első szakaszának győztesei az új neoliberális világ urai és irányítói: a Világbank, az IMF, a WTO, az Európai Központi Bank, maga az Európai Bizottság (és nem elszámoltatható gyám-intézményei), valamint az ezekhez szegődött alattvalók, az érdekszövetségbe tömörült nemzetállamok. Ez a sajátos neoliberális paradigma került előtérbe 1989-ben, és domináns maradt egészen az utóbbi időkig. A határokon átívelő szolidaritást nemzeti önzés és globális/regionális (ellenőrizhetetlenül összefonódó) multinacionális (vagy annak látszó) nagyvállalati korporációs érdekek váltották fel. Míg 1989-ben és korábban a lengyelek híres jelmondata az volt, hogy „A Szolidaritás nélkül nincs szabadság”, a mozgalom kiábrándult vezetői ma, harminc évvel később már inkább ezt mondják: „A szabadságban nincs szolidaritás.”

Az elmúlt hosszú évtizedben halmazódó, összekapcsolódó, egymást gyakran felerősítő válságokat követően a megkérdőjelezhetetlennek hitt neoliberális paradigma (amelyre „a történelem vége” teória épült) kezdett fellazulni, megkezdődött a neoliberális rend bomlása, intézményeinek látványos meggyengülése és átalakulása.

Nemzeti, regionális és globális társadalmi mozgalmak (Occupy Wall Street, Occupy Europe, Indignados, Podemos, újabban pedig az éghajlatváltozás-mozgalmak) tüntettek ellene, kihangsúlyozva a neoliberális világrend és a liberális demokrácia ideológiai kifejeződésének egyre inkább antidemokratikus és elitista jellegét.

A „nagy interregnum” (Bauman 2012) vagy „a bizonytalanság kora” (Hankiss 2013) új korszakában a világrendszer nem tud visszatérni egyensúlyi állapotába, ennek következtében a fragmentáció és a dezintegráció együtt létezik erős ellentétes irányú tendenciákkal, például a további integrációra és nemzetek feletti demokratizálásra tett, ez idáig

sikertelen kísérletekkel. Ebben az igencsak kaotikus konstellációban úgynevezett „gonosz”, megoldhatatlannak tűnő problémák keletkeznek. A bizonytalanság új korában új, nem várt szereplők lépnek színre. Azok, akiket nem sokkal korábban még jelentéktelen figuráknak láttak, hirtelen befolyásra tesznek szert. A globális átalakulási folyamatok kimenetele kiszámíthatatlan.

A nyugati civilizáció meggyengülése, kiüresedése hatalmi vákuumot hagyott maga után. 1989 után az európai integráció világos vezetés és közös célokra épülő víziók nélkül folytatódott. A válságokat követően az európai elit új kezdeményezéseket indított, hogy megtalálja „Európa lelkét” (A Soul of Europe), nem sok sikerrel. A paradigmák harca még nem hozott végeredményt: a liberális demokráciák bizalmi csapdába estek és valószínűleg ott is maradnak. A nacionalista jobb- vagy baloldali „populista” mozgalmakat is egy paradoxon tartja fogva: maguktól, magukban nem tudnak megoldást kínálni, szükségük van az európai nemzetek feletti szintérre, a jogi, intézményi és gazdasági keretekre, hogy kampányuk hatásos legyen és fennmaradjanak. A demokráciák hanyatlását általában egy újfajta demokrácia születése követi. A liberális demokrácia hanyatlását – Philippe Schmitter (2018) valamelyest módosított kifejezésével – remélhetőleg egy „posztliberális civil demokrácia” fogja követni. Ez természetesen csak egyike a lehetséges kifejeleteknek.

A nagy interregnum sok új és nem várt szereplője között találhatunk határokon átívelő globális és regionális mozgalmakat, bátor értelmiségieket, szakmai hálózatokat, városfűzéseket és regionális kormányzati csoportosulásokat. Az európai vonzáskörben ilyen új csoportosulás Közép-Európa (mai elnevezéssel V4+). Közép-Európa mint fogalom és a kulturális összetartozás, a politikai szolidaritás kerete rendszereken túlmutató szerepet játszott a hidegháború idején. Sok szempontból a konkrét szolidaritási akciók földrajzi és kulturális kereteként szolgált. Az 1989 utáni neoliberalis paradigma évtizedeiben az önmagában álló nemzetállam volt az egyetlen legitim, elismert szereplő. A nem állami, határokon át megvalósuló együttműködés bármely formáját fölöslegesnek vagy ideológiai indíttatásúnak állította be a mainstream politika és média. Az érlelődés és bizonytalankodás hosszú időszakát követően az európai integráció zsákutcába jutása és a fokozódó globális anarchia a V4-et nemrégiben a korábbiaknál potenciálisan jelentősebb szerephez juttatta. Ma megvan rá a lehetőség, hogy „Új Európa” végre megfelelően fogalmának. A lehetséges európai megújulás, az új európai konstrukció folyamatának egyik hajtóerejévé válhat. *Nomen est omen.*

Közép-Európa: új esély Európának?

Felmerül a kérdés, vajon a valóságban létező nacionalista populizmus szándékai ellenére hozzájárulhat-e az európai demokrácia újjáéledéséhez. A jelenlegi globális anarchia és megrekedt európai integráció közepette az EU már nem odázhatja tovább a közép-európai történelem, értékek és törekvések számbavételét és elismerését. A 2019-es európai parlamenti választások érdekes és nem várt helyzetet eredményeztek az európai politikában. A hidegháború befejeződését követő korszak története során először fordult

elő, hogy a konfliktusok és érdekek szélesebb transznacionális közönségre találtak. Paradox módon – a jobboldali pártok és mozgalmak a mostani baloldalnál innovatívabb jellegének és nyelvezetének köszönhetően – megjelent az európai szintű politika: más szóval a nacionalista populizmus akaratlanul is nagyban hozzájárult a várva várt transznacionális demokratizálódási folyamathoz azzal, hogy megnyitotta és érdekessé tette az európai politikai teret. Ma az európai nyilvánosság egésze tájékozottabb, mint valaha, többet tud a kisebb és „isten háta mögötti” országok belpolitikájáról, politikusairól, törekvéseiről és világképéről. Az Eurobarométer, a Pew és más közvéleménykutatások azt mutatják, hogy az európai polgárok minden korábbinál jobban azonosulnak az EU-val és intézményeivel (Pew Research Center 2019), és nagyobbak az elvárásaik velük szemben (európai védelmi politika, menekültpolitika, környezetvédelem stb.). Mindent összevetve a „populizmusnak” nevezett új politikai jelenségnek sikerült megerősíteni az EU elfogadottságát, a szükségszerűségébe vetett hitet és a nemzetek feletti demokrácia folyamatát azzal, hogy felkavarta az állóvizet. Röviden: a nyílt politikai konfliktus konstruktív szerepet játszott.

Posztliberális civil demokrácia és Európa középeurópaizálódása

A különféle új szerepek, amelyeket Közép-Európa (V4+) betölthet – az EU-vonzáskörön belül, illetve az EU és tagjelöltjei, valamint ezek ellenkező szomszédai között –, új lendületet adhatnak az európai integrációnak. Ez az új potenciális dinamizmus az európai konstrukció módszereinek újradefiniálásához vezethet, és eredményeként megindulhat a kísérletezés, hogy új szemlélettel „kitaláljuk” a posztliberális civil demokráciához illő politikát és közéletet. A két véglet között – az egyiken a hivatalos lezárulása ellenére végtelemnek ígérkező Brexit (ez valóban ízig-vérig britannicum), a másikon az Oroszország és Ukrajna közötti elhúzódó, befagyott konfliktus – egy alternatív és kevésbé komor jövő felé vezető utat találhat (talán hidat is építhet) a közép-európai alkalmazkodóképesség (reziliencia) és találekonyság (kreativitás). 1989, a bársenyos forradalmak szelleme és üzenete újra előtörhet a mai világ komplexebb és egyre ijesztőbb körülményei között, visszahozhatja a reményt, az együttműködést és a szolidaritást Európa színpadára és talán azon kívül is. Ahogyan azt Emil Brix és Erhard Busek (2019) magyarul most megjelent esszéjükben elegánsan és részletesen kifejtették, Európa középeurópaizálódása közelebb viheti az európaiakat ahhoz, hogy megvalósítsák Gorbacsov rég feledésbe merült közös európai otthon felvetésének és törekvésének új változatát.

Esélyeink az új geopolitika globális anarchiája közepette

A világrendszer (összes főbb alkotórészével együtt) elveszítette azt a képességét, hogy visszatérjen egyensúlyi állapotába (Miszlivetz 2010). Vagy minőségileg eltérő rendszerré alakul át, vagy bifurkálódik és káoszba zuhan. Mivel állapota bizonytalan, a rendszer nem vagy sokkal kisebb mértékben korlátozza az új, korábban jelentéktelen szerep-

lók mozgásterét. Több közéleti és politikai cselekvésre ad lehetőséget, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Ezt nevezte Immanuel Wallerstein a viszonylagos akaratszabadság állapotának (Miszlivetz 2011). Mindez lehetővé teszi számunkra, közösségeink számára, hogy kihasználjuk a ritka alkalmat, amikor cselekedhetünk és jobb megoldásokat választhatunk – bár ez korántsem jelenti azt, hogy egy-kettőre jobb világot teremtünk majd, a sikert semmi nem garantálja. E lehetőség valóra váltásához egységes politikai akarat is kell. Nem lehet megjósolni, hogy pozitív lesz-e az ezernyi mozgalom, kezdeményezés, koalíció és egyéni szereplő egymásra és egymás ellen hatásának a végeredménye. Ma még nyitott kérdés, melyik esélyesebb: növekszik vagy csökken a demokrácia, a szabadság és az emberi méltóság foka?

Közép-Európa (és Európa egésze) akkor válhat egy demokratikusabb és kevésbé igazságtalan, kevésbé egyenlőtlen és kevésbé veszélyes világ megteremtésére törekvő jelentős szereplővé, ha a közép-európaiak úgy lesznek képesek megbirkózni az óriási kihívásokkal és ellenható tendenciákkal, hogy eközben nem engedik szétesni az Európai Uniót, de saját emancipálódásukat képesek végrehajtani. Amíg ez nem történik meg, a centrifugális erők látszólag nagyobb dinamikával bírnak, és az európai vonzáskörön belül erősebb a dezintegráció és az integrációval kapcsolatos nézeteltérés, mint a konszenzus. Csak akkor lehet esélyünk nagyobb közösségként cselekedni egy fenntartható jövő megteremtése érdekében, ha elmozdulunk a demokrácia új változata, egyfajta, még kidolgozásra és kikísérletezésre váró posztliberális civil demokrácia felé, amely kiszélesíti a demokratikus döntéshozatal érvényességi körét, méreteit és kiterjedését (Schmitter 2018). Akkor érthetjük meg jobban Európa lehetőségeit az átalakuló világrendszerben, ha előbb létrehozunk egy új európai társadalmi szerződésre alapozott új európai New Dealt. Ez az a potenciális közös nevező, amely szorosabb egységbe kötheti a Kelet-, Nyugat-, Dél- és Észak-Európában élőket. Ez az a cél, amelyre alapozva a közép-európaiak újjáéleszthetik Európához tartozásukat. Lincoln Ábrahámot követve a természetünkben lakozó jobb angyalokat kell segítségül hívnunk, hogy megértsük és elfogadjuk: több az, ami összeköt, mint ami elválaszt minket (Meachem 2018).

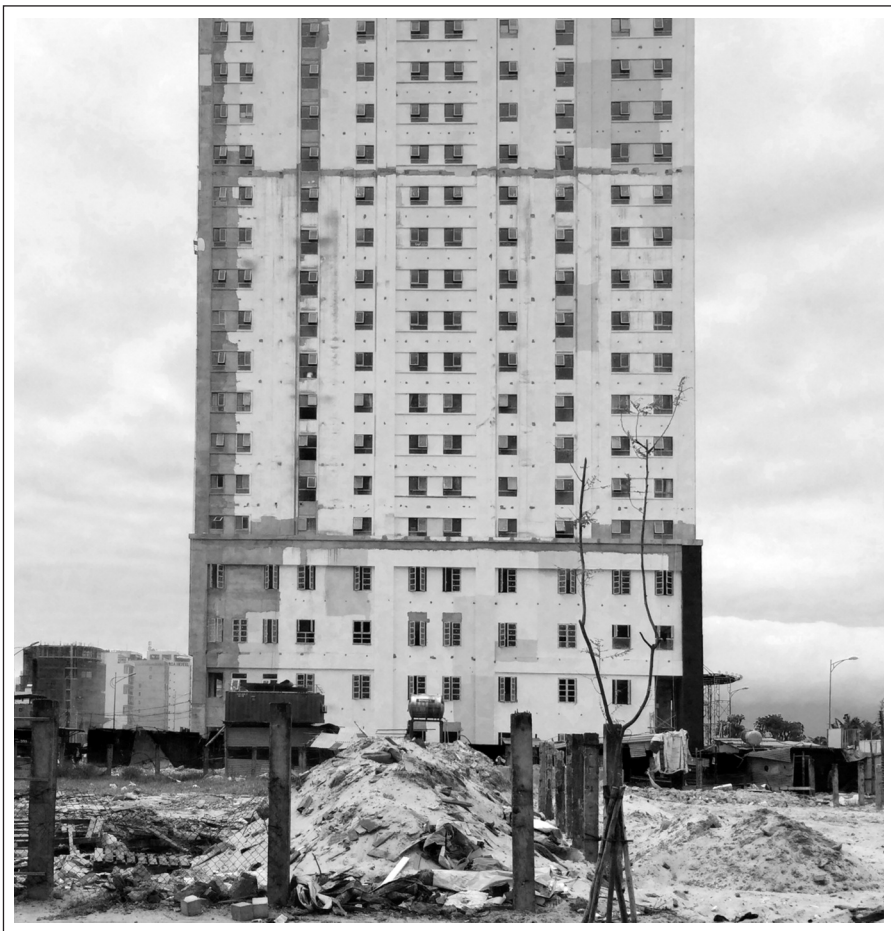
Irodalom

- Bauman, Zygmunt (2012): Times of interregnum. *Ethics & Global Politics*, 5., (1), 49–56.
- Brix, Emil–Busek, Erhard (2019): *Közép-Európa újragondolása – Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?* Kőszeg:Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK).
- Gaddis, John L. (1987): *The Long Peace*. New York, Oxford:Oxford University Press.
- Gaddis, John L. (1997): *We Know Now: Rethinking the Cold War History*. Oxford:Oxford University Press.
- Garton Ash, Timothy (2019): Time for a New Liberation? *New York Review of Books*, 24 October. <https://www.nybooks.com/articles/2019/10/24/time-for-new-liberation/>
- Großbongardt, Anette–Rapp, Tobias–Schäfer, Antonia (2019): Nie Wieder? Das Attentat von Halle und der alltägliche Judenhass in Deutschland. *Der Spiegel*, 42., (12. 10.)
- Habermas, Jürgen (2012): *Esszék Európa alkotmányáról*. Fordította: Papp Zoltán. Budapest:Atlantisz Könyvkiadó.
- Hankiss Elemér (2013): Európa, két világ közt. *Magyar Tudomány*, (11), 1386–1394.
- Hankiss Elemér (2017): *Quantum Mechanics and the Meaning of Life – Kvantummechanika és az élet értelme*. iASK Working Papers. Kőszeg:Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.
- Holland, Stuart (2015): *Europe in Question. And what to do about it*. Nottingham:Spokesman Books.

- ## Jegyzetek

- 22 ■■■■■ CIVIL SZEMLE ■ 2019/4.

- 7 Gondosan igyekeztek megkülönböztetni „Európát” az EU-tól, különösen a már régóta tagjelölt, egymással szomszédos országok esetében, ami nemcsak a lelketlen bürokratikus szemellenzőség sajnálatos terméke, hanem szerves része az állandó és jól felépített önámításnak is.
- 8 1988. június 8-án Budimir Lončar külügyi államtitkár közölte a jugoszláv szövetség kollektív elnökségének tagjaival, hogy Európában jelentős integrációs folyamatok zajlanak, amelyek célja egy közös piac létrehozása, ehhez kell alkalmazkodnia Jugoszláviának. 1989 végén Jugoszlávia kezdeményezte a társulási szerződés aláírását, mivel akkoriban külkereskedelmének majdnem 70 százaléka EGK-országok felé irányult. Claude Cheysson francia politikus, a mediterrán politikáért és Észak–Dél kapcsolatokért felelős Delors-bizottság tagja támogatta leginkább Jugoszlávia integrálását, de az olasz Gianni De Michelis és a német Hans Dietrich Genscher sem ellenezte az elképzelést. Genscher azon a véleményen volt, hogy Jugoszlávia akár növelheti is az EGK hitelességét a NATO-hoz nem csatlakozott tagországok körében, ekkor azonban mégsem kezdődtek meg a hivatalos tárgyalások. 1991 májusában Jacques Delors EGK-elnök és Jacques Santer luxemburgi miniszterelnök felajánlották, hogy aláírnak egy társulási szerződést, valamint egy másik megállapodást a strukturális reformok 4,5 milliárd dolláros támogatásáról. Az EGK-tagok véleménye megoszlott arról, milyen jelentőséget kellene tulajdonítani az önmeghatározás és a területi integritás potenciálisan egymásnak ellentmondó elveinek. Helmut Kohl német kancellár nagy hangsúlyt fektetett az önmeghatározás jogára. 1991. november 25-én minden, az EGK és Jugoszlávia közötti együttműködési megállapodást érvénytelenítettek.
- 9 Ehhez lásd még: Pew Research Center (2019).

Fotó/Gönczö Viktor

CIVIL SZERVEZETEK ÉS VEZETŐI SAJÁTOSSÁGOK — VIZSGÁLATI LEHETŐSÉGEK SZERVEZETPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBŐL

Balázs László

Bevezetés

■ A civil szervezetek működése és működtetése egyre kiemeltebb szerepet kap a modern világban. Az elmúlt évtizedek során hazánkban is beigazolódott, hogy a kormányzati és gazdasági szektor mellett a civil szervezetek képesek arra, hogy kielégítsék a társadalmi igények széles körét. A hazai civil szervezeteket nagyfokú reaktivitás jellemzi a tekintetben, hogy egy-egy változásra rendkívül gyorsan és néha a korábbi, általánosnak vélt tendenciákat megcáfolóan reagálnak. A civil szervezetek a társadalmi, politikai, gazdasági élet fontos egységei. Erősítik az emberek társadalmi kötődését, lehetőséget adnak arra, hogy az egyének bekapcsolódjanak a közösségi élet eseményeibe. Hozzájárulnak a társadalmi jóléthez, jelentős tárgyi, anyagi eszközök felett rendelkeznek. Élénkítően hatnak a gazdasági életre, munkahelyteremtő szerepük is egyre meghatározóbb (Lukács 2007).

Bartal (2004) a civil szervezetek funkcionális szempontú megközelítését összefoglalva a betöltött funkciók és a vállalt szerepek szerint értelmezi a civil szervezeteket. A funkcionális elemzések a civil szervezetek társadalmi, gazdasági és politikai szerepeit emelik ki. A társadalmi szerepeket illetően Bartal hangsúlyozza, hogy a szervezetek a demokrácia fontos intézményei: „megjelenítik az autonóm, szabad cselekvés jogát, a civil társadalmi törekvéseket és a pluralizmust. Kezdeményezéseik és újításaik révén hozzájárulnak a társadalom formálásához, a társadalmi integrációs folyamatok megvalósulásához, a

társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez, valamint a harmonikus társadalmi élet megteremtéséhez, a társadalom szellemi gazdagodásához azáltal, hogy erősítik az állampolgári öntudatot és a toleranciát. Gazdasági szerepeikben mérhető gazdasági teljesítményeket hoznak létre, megjelennek mint foglalkoztatók és a redistribúció fontos intézményei. Politikai szerepkörükben a hatalmi döntések befolyásolói, kontrolljai és jól működő társadalmakban számottevő aktorai.” (Bartal 2004:24–25)

Nárai kiemeli a civil szervezetek szerepét a demokrácia megszilárdításában és megővésében. A nonprofit szervezetek¹ jelentős társadalomszervező és érdekkartikulációs szereppel bírnak. Lehetőséget adnak a társadalmi önszerveződésnek, társadalmi alternatívák megjelenítésére. Gazdag hálózati beágyazottságuknak köszönhetően az egyéni érdekek sokféleségét képesek csoportérdekké erősíteni – a civil szektor kiterjedtsége bizonyos értelemben a társadalom egészségességének mutatójaként is felfogható (Kuti 1998, idézi Nárai 2004). Hangsúlyosan jelenik meg a civil szervezetek szocializációs szerepe: az egyén közösségi ügyekbe való bekapcsolódásával olyan viselkedési formákat sajátít el, mely lehetővé teszi, hogy „polgárként és ne alattvalóként” (Nárai 2004:621) viselkedjen. A civil szervezeteknek az öntudatos polgár kialakítására jelentős hatásuk van. Fontos integratív szereppel bírnak, erősítik az egyén társadalmi kötődését, támogatják a társadalmi tőke létrehozását, képesek a társadalmi struktúra erősítésére. Aktív politikaformáló szereppel bírnak: egyrészt közvetítő szerepet töltenek be a kormány és az állampolgárok között, másrészt képesek az újonnan felmerülő társadalmi igények jelzésére, valamint eszközül szolgálnak a kielégítésükhöz – ebben az értelemben innovátor szerepet is betöltenek a társadalom működésében. Intermedier szereplőként különböző társadalmi rendszerek és alrendszerek között közvetítenek (Nárai 2004).

Kuldip (2014) a civil szervezetek imént részletezett szerepvállalását három fő területben foglalja össze:

- Egyrészt a civil szervezetek lehetőséget teremtenek a *társadalom önszerveződésére*, lehetővé teszik, hogy az állampolgárok önkéntesen működjenek együtt a társadalmi értékek és polgári célok előmozdítása érdekében. Elősegítik a véleményformálást, a problémamegoldást témák széles körét felölelve: környezet, egészség, kultúra, művészet, oktatás stb. Működésükkel előmozdítják a pluralizmust és a sokszínű társadalom kialakulását, megerősödését.
- Másrészt a civil szervezetek egy *harmadik szektort képviselnek* a kormányzat és a profitorientált szervezetek mellett. Míg a kormányzat a közjavak biztosítására és kezelésére, a vállalati szektor a termelésre és a gyarapodásra összpontosít, addig a civil szervezetek fókuszában a *fenntarthatóság és a társadalmi érdekek képviselete* áll, mintegy egyensúlyt képezve az állami és magánszektor között a közjó előmozdítása érdekében.
- Harmadrészt a civil szervezetek lehetővé teszik az olyan társadalmi változások előidézését, melyeket sem a magán-, sem a kormányzati szektor nem tud felvállalni. A modern társadalmakban szerte a világon számtalan innovációt vezettek be civil szervezetek, melyeket később az állami vagy a magánszektor jogyakorlatként alkalmazott.

A civil szervezetek szerepének erősödésével, jelentőségének növekedésével párhuzamosan nőtt a tudományos érdeklődés ezen szervezetek iránt, ahogy ezt számos, elsősorban nemzetközi tanulmány és könyv is mutatja. A kilencvenes évek elejétől a civil szervezetek vizsgálatai erősen interdiszciplináris jellegűekké váltak, és a szervezetek társadalmi és politikai beágyazódása mellett a szervezetek civil társadalmi funkcióinak vizsgálata dominált (Bartal 2004). Ezzel párhuzamosan és különösen annak köszönhetően, hogy a közérdeket képviselő civil szervezetek a demokratikusan működő országokban befolyásos szereplőkké váltak, az új évezredben fókuszba került a nonprofit szervezetek elszámoltathatóságának kérdésköre, vizsgálata is (Molnár–Farkas 2005; Molnár 2010). Az ismertetett gondolatmenetek jól szemléltetik, hogy egy civil szervezet igencsak széles szerepkörrel tud jelen lenni a társadalomban. Nyíltan vállalt küldetése mellett számos olyan szerepet/funkciót tölt be, amely szervezeti mivoltának sajátosságaiból adódik. Ezen szervezeti sajátosságok merőben eltérnek a forprofit vagy állami szektor szervezeteitől, intézményeitől. Jelen tanulmány keretei között – a szervezettudományok, a szervezetpszichológia felől megközelítve a kérdést –, válogatva a nemzetközi szakirodalomból, olyan munkák bemutatására vállalkozunk, melyek újabb vizsgálati területet körvonalaznak a civil szektor szervezeteinek elemzésénél.

A szervezet fogalma – a civil szervezet értelmezése²

A szervezetek összetett társadalmi rendszerek, amelyeket számos különféle módon lehet meghatározni és tanulmányozni. Jávor István (1993) nyolc szempont alapján határozza meg, mit tekinthetünk szervezetnek:

- A szervezeteket emberek csoportja tudatosan hozza létre.
- Az emberek valamilyen közös cél érdekében folytatnak közös tevékenységet.
- A szervezet egészének és benne az egyes tagoknak a tevékenységét, viselkedését szóban vagy írásban rögzített szabályok irányítják.
- A szervezethez tartozó, valamint a szervezettel kapcsolatban álló személyeket, egységeket határok választják el egymástól. A határok egyszerre tartják össze a szervezetet, és választják el azt a környezetétől.
- A határokon belüli tevékenység sajátos ellenőrzés alatt áll.
- Az ellenőrzés a szervezet működésének irányítását szolgálja.
- A szervezetek komplex rendszerek, melyek szakmai és hatalmi alrendszerekből épülnek fel, és melyeken belül az egyes részek egymással szorosan összefüggenek.
- A szervezet meghatározó eleme az a technológia, mely a tevékenységekhez tartozó eljárások összességét magában foglalja.

A felsorolt szempontok kivétel nélkül alkalmazhatóak a civil szervezetek leírására, ugyanakkor a civil szervezet meghatározása korántsem ilyen egyszerű, hiszen a szervezeti határok, az ellenőrzés folyamata, a hatalom jelenléte, megoszlása, működése dimenziókban a vizsgált szervezeti keretektől (állami és forprofit szektor) eltérő gyakorlatokról beszélhetünk. A civil szervezet fogalmi meghatározásainak célja, hogy az adott szervezet

„civilségét” vizsgálja. Bartal (2005) munkájában ismerteti a nonprofit szervezetek meghatározásának egyik legelfogadottabb módját, a Salamon–Anheier-féle elhatárolást. A kritériumok elsősorban azt a célt szolgálják, hogy egyes szervezeteket kizárhassunk, ezzel erősítve a civil szervezeti szektor heterogenitását:

- intézményesültség, formalizáltság,
- profitszétosztás tilalma,
- kormányzattól való intézményes elkülönülés,
- önkéntesség, öntevékenység,
- önkormányzatiság,
- közjó szolgálata,
- jótékonyság,
- közhasznúság,
- civil kezdeményezés,
- egyházi és pártpolitikai tevékenység kizárása.

Juhász (2013) megjegyzi, hogy valamennyi kulcskritériumot komolyan véve, még a klasszikus civil szervezetek egy része esetében sem érvényesül egyszerre valamennyi. Ugyanakkor figyelembe véve az elhatárolást, támpontot ad a civil szektor szereplőinek körvonalazásához.

Irish és szerzőtársai (2004) szerint a civil szervezetek fogalma olyan entitásokra vonatkozik, melyek nincsenek alárendelve az állami, kormányzati rendszereknek, és tevékenységüknek nem célja a profitszerzés. Pierog (2013:156) szakirodalmi kutatómunkára és tapasztalatokra alapozott definíciója szerint a civil szervezet „olyan nem profitelvű szerveződés, amely általában állampolgári kezdeményezésre jön létre és formalizált keretek közt valósítja meg vállalt tevékenységét. Működését az önkéntesség, az autonómia, a pluralizmus, a szolidaritás, az altruizmus, valamint a társadalmi felelősségvállalás jellemzi.”

Márkus (2016:15) a civil, nonprofit szervezet definícióját a korábban ismertetett kritériumokat kiegészítve jogi szempontok mentén erősíti meg. Civil szervezetnek tekint minden olyan nem profitcélú szervezetet, valamint nem költségvetési gazdálkodást folytató intézményt, amelyet az adott országban önálló jogi személyként bejegyeztek.

A bemutatott definíciók láttatják, hogy a téma tudományos érdeklődésének középpontjában elsősorban a civil szervezetek tartalmi elemei, valamint a társadalomban elfoglalt szerepe, funkciója áll. Bár a civil szervezetek mélyreható szervezettudományi elemzésében még vannak kiaknázatlan lehetőségek, azt a Jávor (1993) nyomán ismertetett kritériumok alapján kijelenthetjük, hogy *a civil szervezetek is szervezetek*. Ennek megfelelően minden olyan aspektus, amely az állami és profitorientált szektor szervezeteinél megtalálható és értelmezhető, azon konstruktumok a civil szervezetek esetében is értelmezhetőek. Glózer felhívja a figyelmet arra, hogy a civil szervezetek szervezettsége és strukturáltsága kritikus pont a civil szervezetek működtetésében: „...a civil szervezetek létét, működését az a cél vagy misszió legitimálja, amelyre létrejöttek, ez a cél kell, hogy meghatározza a szervezettség mértékét is. A célracionalitás következtében a szervezett-ségnek ezen az optimális, a feladat által megkövetelt szintjén a leghatékonyabb a műkö-

dés, vagyis a befektetett energia (anyagi és emberi erőforrás) a legnagyobb hozammal jár. Az optimális szervezettség néhány jól megválasztott és összehangolt alapszabálytól a komoly szervezeti struktúráig terjedhet” (Glózer 2000).

Bulla és szerzőtársa (2006) a civil szervezetek azon sajátosságait összegzik, amelyek megkülönböztetik azokat az állami szervezetektől és a forprofit szektortól:

- Intézményesítettség: Formális szervezeti felépítéssel rendelkeznek, szabályokat és eljárásokat dolgoznak ki. Kapcsolatban állnak más civil szervezetekkel, a kormánnyal és a magánszektorral, céljuk a hálózatok kiépítése és megerősítése.
- Öngazgatás: Autonómia a célok kitűzésében. Önálló irányítással rendelkeznek, céljaik megfogalmazásában a tagok érdekeltsége és nem a profit játszik szerepet. Míg a forprofit szervezetek ügyfelei kielégítő szolgáltatást vagy terméket remélnek a pénzükért, addig a civil szervezetek támogatói nem számítanak az adományok megtérülésére.
- Nonprofit: A forprofit szervezetek bevételeiket termékük vagy szolgáltatásuk értékesítésével szerzik meg, ugyanakkor a civil szervezetek fő bevételi forrását az adományok adják, az állami intézmények, magánszemélyek és magánvállalatok pénzbeli vagy nem pénzbeli hozzájárulása – a civil szervezet nem termel profitot.
- Önkéntesség: A civil szervezetek alapvető emberi erőforrását az önkéntesek adják. Az önkéntesek szerepet vállalnak a civil szervezetekben mind operatív, mind adminisztratív szinten.
- Független kormányzás: Bár a civil szervezetek szoros kapcsolatban vannak az állami intézményekkel, testületekkel, irányításukat ennek ellenére az államtól és a közintézményektől elválasztva végzik.

A civil szervezetek szervezettségének mértéke, jellege és irányítása kulcskérdés a hosszú távú fenntartható működés szempontjából. Meghatározóak az ezzel kapcsolatos kockázatok is, melyek a civil szervezetek sajátosságaira és az abból adódó veszélyekre hívják fel a figyelmet (vö. Glózer 2000):

- a vezetés és menedzsment;
- a szakmaiság;
- a finanszírozás és gazdálkodás;
- szervezeti közösség és kommunikáció területén.

Morgan (1997) metaforák segítségével igyekszik átfogó értelmezését adni a szervezetek természetének, mely metaforák további szempontokat adnak a civil szervezetek szervezeti mivoltának megismeréséhez, elemzési területek azonosításához. Megközelítésében nyolc metafora található: gép, élőlény, agy, kultúra, politikai rendszer, lelki börtön, örök változás, elnyomás eszköze. Morgan szerint ezek a metaforák segítenek megérteni a szervezeti lét összetettségét. A következőkben e metaforákat továbbgondolva, az egyes megközelítések mentén igyekszünk értelmezni a civil szervezetet. Az egyes megközelítési módok értelmezése során, problémafelvetés jelleggel, a civil szervezetek sajátosságaira kérdések feltevésével hívjuk fel a figyelmet.

A szervezet mint gép. A szervezeteket a gépekhez hasonlóan lehet megtervezni: áttekinthető struktúra, világosan meghatározott részek, megbízható, kiszámítható

működés. A bürokratikus struktúra biztosítja a formát, a folytonosságot és a biztonságot. Ennek azonban káros következményei lehetnek, és korlátozhatják az emberi képességek fejlődését. A gépeknek tekintett szervezetek jobban működnek egy stabil és védett környezetben. A civil szervezetek esetében a „gép” metafora elsősorban a működési keretekre, a szervezet strukturáltságára hívja fel a figyelmet. Milyen elemekből épül fel a szervezet? Hogyan alakul a szervezeti elemek egymással való együttműködése? Hogyan szabályozza a folyamatait?

A szervezet mint élőlény. A szervezetre úgy tekint, mint egy élő rendszerre. Ugyanúgy, ahogyan a biológiai mechanizmusok alkalmazkodnak a környezet változásaihoz, a szervezetek – mint nyitott rendszerek – alkalmazkodnak a változó külső környezethez. A turbulens és dinamikus környezetben működő szervezetek alkalmazkodó típusú szervezetet igényelnek. Civil szervezetek esetében a környezeti változásokra való érzékenységről, nagyfokú alkalmazkodásról, rugalmasságról beszél(het)ünk. Kérdés, hogy a civil szervezet önmaga határait miként alakítja ki? A környezeti impulzusokat miként dolgozza fel? Hogyan tud reagálni a változásokra? Miként történik meg az impulzusok szervezeten belüli disszeminációja? Hogyan működteti a kialakított formális és informális hálózatait?

A szervezet mint agy. A szervezetek agyként történő megfigyelése a szervezet önfejlődésére, a tanuló szervezet mivoltára fókuszál. Ez az értelmezés szoros kapcsolatot feltételez a környezettel. Az ilyen típusú szervezetek a környezetet gyakran önmaguk meghosszabbításaként élik meg. Igyekeznek fenntartani azonosságukat a változó környezetben, mely gyakran lehet probléma okozója. A civil szervezetek – mint a társadalmi problémákra érzékeny entitások – esetében ezen értelmezés a működés alapvető funkcióira, a környezetre gyakorolt hatásra és kölcsönhatásra irányítja a figyelmet. Milyen eszközök állnak rendelkezésre a környezettel történő összhang kialakításához? A környezeti impulzusokból származó információkat hogyan fordítja önmaga hasznára a szervezet? Miként képes fejlődő, tanuló szervezetté válni?

A szervezet mint kultúra. A szervezeteket komplex rendszereknek tekinti, amelyek saját jellegzetes ideológiájukból, értékeikből, rituáléikból, valamint a hétköznapi szokások, gyakorlatok rendszeréből állnak. A társadalmi fejlődés sajátos aspektusairól való gondolkodás segít felmérni a szervezetek közötti különbségeket. Ezen megközelítés a forprofit és állami szektortól eltérő kulturális különbözőségekre helyezi a hangsúlyt, mely a civil együttműködés egyik erőssége lehet – támogató, családis kultúra, bizalmi légkör. Kérdés, hogy a civil szervezetek szervezeti kultúrája mennyiben tud manifesztálódni a hazai működési keretek között? Képes-e az esetlegesen fragmentált kultúrát a szervezet egységesíteni és tudatosan alakítani? Milyen szervezeti kultúrát képviselnek a hazai civil szervezetek?

A szervezet mint politikai rendszer. Ebben az értelmezésben a szervezetek lényegében politikai rendszer jellegűek: módszereket kell találni arra, hogy a szervezetben kialakuljon a rend, és mód nyíljon az emberek irányítására. A szervezetek politikai rendszerként történő megfigyelése elősegíti a szervezeti élet mindennapi folyamatainak megértését, valamint az érdekérvényesítés mikéntjét. A civil szervezet mint politikai rendszer a

társadalmi változásokra való reagálás mikéntjére, a véleményalkotás folyamatára fókuszál. A demokratikus keretek között megválasztott elnök/vezető miként tudja érvényesíteni a ráruházott hatalmat? Milyen eszközök állnak a szolgálatában ahhoz, hogy eme felruházott hatalmat a szervezeten belül és kívül gyakorolja? Miként alakítják ki a felelősségvállalást és a bizalmat támogató légkört a célok elérése érdekében?

A szervezet mint lelki börtön. Ez a megközelítés a szervezeteket tudatos és tudattalan folyamatok által létrehozott és fenntartott pszichés jelenségeknek tekinti. A szervezetben dolgozó embereket befolyásolhatja, korlátozhatja a szervezetben uralkodó gondolkodásmód. A szervezetek lelki börtönként való megfigyelése a szervezeti magatartás realitásaira és illúzióira, valamint ezek társadalomban történő megjelenésére hívja fel a figyelmet. Érdekes kérdésként merül fel, hogy a civil szervezetek esetében ez a megközelítés miként jelenik meg a társadalmi problémákkal kapcsolatos állásfoglalásban a mikro- és makrokörnyezet vonatkozásában? Képes-e a civil szervezet olyan markáns gondolkodásmódot képviselni, mely a fentebb leírt hatást váltja ki a szervezet tagjaiban? Alkalmas-e a civil szervezet szervezeti berendezkedése arra, hogy tudatosan alakítsa ezen folyamatokat?

A szervezet mint örök változás. A szervezetekre úgy tekinthetünk, mint folyamatosan változó, az átalakulás folyamatában lévő rendszerekre. A szervezetek természetének és társadalmi életének megértéséhez meg kell érteni az átalakulás forrásait és logikáját. A civil szervezetek nagyfokú érzékenységgel rendelkeznek a környezeti változásokra, így a szervezet sajátja a folyamatos változás. Folyamatos alakulásának alfája és omegája a társadalmi változásokban keresendő. Emiatt is kiemelt szerepe van a vezetőnek, hiszen egy folyamatosan változó környezetben egy állandó átalakulásban lévő szervezetet kell koordinálnia.

A szervezet mint az elnyomás eszköze. Ebben az értelmezésben a szervezetek illeszkednek a társadalmi hatalom/elnyomás folyamataihoz: az egyének és csoportok másokra kényszerítik az akarataikat. A szervezetek egyik jellemzője az aszimmetrikus hatalmi viszonyok, amelyek a sok emberi erőfeszítés révén kevés cél elérését eredményezik. Civil szervezetek esetében a szervezeti hatalom megoszlásának, legitimációjának, a vezetői szerep demokratikus kiválasztásának és a vezetői hatalom gyakorlásának mikéntje vet fel érdekes vizsgálati kérdést. Lehet-e alkalmazni a klasszikus vezetéselméleti eszközöket és modelleket a civil szervezetekben?

A vezetői szerep milyensége minden szervezet életében meghatározó kérdés. A vezetői feladatok ellátása kihívást jelent a pozíció betöltőjének. Ahogy a civil szervezet (működésének) meghatározásából és a forprofit, állami szektortól való megkülönböztetésből is kitűnt, a civil szervezetek élén munkálkodó vezetőnek eltérő felkészültséggel kell rendelkeznie az adott szervezet eredményes működtetéséhez – gondoljunk csak az önkéntesség, önzetlenség, összefogás alapelvekre, mely a szervezetek teljes entitását átítja. A forprofit és állami szervezetek esetében bevett gyakorlata van a vezetőfejlesztő képzéseknek, ahol a vezetők eszköztárának, kommunikációs stílusának, működési mechanizmusainak fejlesztését célozzák meg. Ezzel szemben a nonprofit, civil szektorra specializálódott vezetőfejlesztő szervezet az előbbihez viszonyítva elenyésző számban van

jelen a társadalomban. A következőkben azon sajátosságokat tesszük vizsgálatunk tárgyává, melyek mentén körvonalazható a civil szervezetek vezetőinek sajátos szerepköre, milyensége, kompetenciái.

A vezetés fogalma – civil szervezetek vezetői

Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a vezetés célja, hogy elérjük egy feladat megoldását – egy kitűzött célt – más emberek segítségével. Vezetőnek azt a személyt tekinthetjük, aki képes elérni, hogy csoportjának tagjai elkötelezetten együttműködjenek vele egy közös cél érdekében képességeik, tehetségük, energiáik felhasználásával (vö. Rajcsányi-Molnár et. al. 2019). Az alábbiakban a szakirodalomban megjelenő vezetői megközelítések közül ismertetünk néhányat a teljesség igénye nélkül³.

Gulyás (1984) a vezetést a szervezeti folyamatok irányításaként értelmezi, mint tudatos, tervszerű tevékenységet. Fontos jellemzője az összhangteremtés, a szervezeti folyamatok koordinálása. A vezetés tudományosan megalapozott ismeretek és módszerek alkalmazását jelenti, alkalmazkodva a környezeti feltételekhez. A vezető célja a szervezet működtetése, a formális és informális struktúra egyensúlyának fenntartása és a hatékonyság elvárt mértékű növelése.

Dinnyésnél (1994:8) a vezetés az „adott szervezetben lezajló folyamatokba történő személyes, közvetlen és közvetett beavatkozás, elsősorban a folyamatokban részt vevő emberek befolyásolása révén”.

Átfogó értelemben a vezetés az erőforrások hatékony és eredményes felhasználását jelenti, meghatározott célok elérése érdekében (Nemes 2006). House és munkatársai (2004) alapján a vezetés a motiválás és befolyásolás képessége, valamint annak lehetővé tétele, hogy az egyének hozzájáruljanak azoknak a szervezeteknek a céljaihoz, amelyeknek tagjai.

Kouzes és Posner (2007) a 21. századi társadalmi, szervezeti berendezkedéshez jobban kapcsolódó meghatározása alapján a vezetés mások mozgósítása, annak érdekében, hogy rendkívüli dolgokat akarjanak véghez vinni, valamint egy olyan légkör létrehozását is célozza, melyben az emberek a kihívást jelentő lehetőségeket felismerve figyelemreméltó sikereket érnek el. A vezetés központi feladata, hogy *kapcsolatot építsen ki a vezetők és követői közt*.

Armstrong (2009) nyomán a vezetés az a folyamat, mely során a vezetők kihozzák a legjobbakat az emberekből a célok elérése végett. Northouse (2013) a vezetést folyamatként fogja fel, ami egyénekre, csoportokra irányul, közös célok elérése érdekében.

Ahogy az egyes definíciók kronológiai alakulását figyeljük, látható, hogy az idő előrehaladtával a kor szellemének megfelelően változott a vezető értelmezése. Kiemelendő, hogy a vezetés fogalmi rendszerében megjelenik a beosztott, mint követő. Ezen értelmezések rokonságot mutatnak a civil szervezetek működési elveivel, horizontális berendezkedésével. Az egyes időszakokhoz kapcsolódó vezetéselméleti kulcsszavakat Kollár (2019) Northouse (2013) nyomán az alábbiak szerint foglalja össze.

1. táblázat. A vezetéselméleti kutatások egyes időszakhoz kapcsolódó kulcsszavai

Időszak	Kulcsszavak
1900–1929	hatalom, irányítás
1930-as évek	tulajdonságok
1940-es évek	csoport
1950-es évek	csoport, kapcsolat, eredményesség
1960-as évek	magatartás, hatás/ráhatás, befolyás
1970-es évek	szervezeti magatartás, viselkedés
1980-as évek	befolyásolás, tulajdonságok, átalakítás
21. század	komplexitás

Forrás: Kollár (2019).

A vezetés vizsgálatát célzó kutatások nagy részét forprofit és állami szektorban jelen lévő szervezeteknél végezték, kevesebb figyelmet fordítva a civil szervezetekre, holott számos eltérés és különbözőség azonosítható a szervezet működésében, amely a szervezeti vezetésre hatással van, valamint elvárásokat támaszt a civil szervezet vezetője elé. Az állami és forprofit szektortól eltérően a civil szervezetek sajátos kihívásokat támasztanak önmaguk elé azzal, hogy olyan társadalmi változásokkal és csoportokkal foglalkoznak, amelyeknek, akiknek a problémáival nem vagy csak érintőlegesen foglalkoznak más szervezetek (vö. Hailey 2006). A civil szervezetek vezetőinek speciális forrásokat kell mozgósítaniuk és olyan szervezeteket kell vezetniük, amelyek képesek fenntarthatóan biztosítani a közösségek igényeit. Ezért a civil szervezetek vezetőinek hosszú ideig korlátozott erőforrásokkal kell dolgozniuk, bizonytalan és ingatag politikai és gazdasági környezetben, hogy segítsék például közösségeik legszegényebb és hátrányos helyzetű tagjait. A civil szervezetek küldetésének eléréséhez, valamint az egyéni és szervezeti kihívások, igények kezeléséhez különféle irányítási kihívásokkal kell a vezetőnek megbirkóznia.

Frooman (1999) szerint a vezetés jelentős szerepet játszik a civil szervezetek sikerében. Schermerhorn (2001) a vezetés folyamatának elemzésén keresztül összegezte a vezető feladatait. A vezető feladata, hogy ösztönözze a szervezet tagjait arra, hogy kitarító munkával működjenek közre a civil szervezet céljainak elérésében. A vezetők szerepe az, hogy megtervezzék, meghatározzák az irányt, a célokat, egyesítsék az erőforrásokat a célok elérése érdekében. A vezetők feladata emellett az alkalmazottak elkötelezettségének és lelkesedésének növelése annak érdekében, hogy képességeiket maximálisan kibontakoztathassák a szervezet keretei között.

Ebrahim (2003) úgy találta, hogy a civil szervezetek vezetése különbözik a másik két szektor szervezeteinek vezetésétől. Különbözőségének egyik meghatározó oka az eltérő célokban keresendő – nem beszélve a szervezeti tagok eltérő motivációjáról. A civil szervezetek és a forprofit szervezetek között hasonlóságot is találunk: ugyanúgy képesek a növekedésre és a megszűnésre. Ahogy a forprofit és az állami szektor esetében is a vezető munkássága meghatározó az adott szervezet jövőképét illetően, így nincs ez másként a civil szervezetek esetében sem. Mint minden szervezetnek, a civil szektor képviselőinek teljesítménye is nagyban függ a szervezet tagjaitól és azok vezetésének

milyenségétől. Brundage és Koziel (2010) hangsúlyozta, hogy ha a szervezetben olyan szervezeti kultúrát, klímát alakítanak ki, amelyben az emberek képezik a prioritást, akkor a munkavállalók, önkéntesek megtartása is nagyobb sikerhez vezet. Ahhoz, hogy a megfelelő szervezeti kultúra alakuljon ki a szervezetben, ezen értékek követését és alkalmazását a szervezet vezetésénél kell kezdeni. A vezetőnek megfelelő kompetenciákkal, felkészültséggel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a civil szervezet sajátosságait figyelembe véve eredményes munkát tudjon végezni.

A hazai munkák közül kiemelnénk Pierog (2013) empirikus vizsgálatát, mely a civil szervezetek vezetői és működési sajátosságait elemezte. Eredményeiből általános képet fogalmaz meg a hazai civil szervezetek jellemzőiről, mely szerint a vezetők a civil szervezet menedzselésével összefüggő feladatokat értékelték a legfontosabbnak, emellett a fayoli funkciók sorrendje is e válasznak megfelelően alakult: szervezés, tervezés, döntésvégrehajtás, rendelkezés, döntés, ellenőrzés. A civil szervezeteket jellemzi a vezetők személyes motiváltsága, a segíteni akarás, az altruizmus. Motivációs tevékenységükben a leghatékonyabbnak a pszichológiai ösztönzők alkalmazását minősítették, mely a szervezeti formával, annak berendezkedésével magyarázható. A belső kommunikációjukban felértékelődik az informális kommunikáció a formális mellett. A tervezés, a döntési folyamat részeként, felértékelődik az általános vezetési feladatok sorrendjéhez képest. Leginkább rövid időtávra terveznek, melyben a társadalmi célok és a pénzügyi feltételek kiemelt szereppel bírnak. A Pierog vizsgálatában megjelenő feladatok, funkciók összhangban vannak a Pavluska (2002) által megfogalmazott civil szervezetek menedzsmentfunkcióival: mindennapos tevékenységek szervezése, humán erőforrás biztosítása, beszerzés, pénzügyi irányítás, forrásszerzés, marketing, public relation, számvitel és ellenőrzés. „A pusztán klasszikus funkciókból építkező szervezet menedzsmentje alapvetően belülről vezérelt. A szervezet meggyőződése, hogy céljai fontosak és értékesek, amit mindenkinek el kellene fogadnia, ezért tradicionális forrásokra – az egyéni adakozásra, a gazdagok nagylelkűségére és a kormányzati pénzekre – támaszkodik. Figyelme mindenekelőtt a tevékenységre irányul, melyet saját megfontolásai szerint alakít és fejleszt, és nincs tekintettel a várható felhasználói igényekre, amit alapvetően azért tehet meg, mert az »eladók piacán« működik.” (Pavluska 2002:5)

Szolgáló vezetés

Az itt bemutatásra kerülő vezetői modell a vezető magatartását, viselkedését és az alkalmazottakkal való kapcsolatát taglalja. A szolgáló vezetés a vezetés egy olyan megközelítése, ahol a vezető szolgálja a beosztottakat, követőket, nem pedig fordítva. A fókusz a másik kiszolgálásán van, ezáltal ösztönözve a beosztottakat a személyes, szakmai és szellemi fejlődésre (Greenleaf 1977). A beosztottak igényeinek kielégítése, növekedése elősegíti a szervezeti célok elérését (Frick 2004). Russel (2001) meglátása szerint ezen elmélet a modern vezetői irányzatokba illeszthető azáltal, hogy a vezető viselkedésében együttműködésre törekszik, csökkenti, megszünteti a hatalmi távolságot.

A szolgáló vezetés feladata a szervezeti tagok szükségleteinek kiszolgálására való törekvés. Tinsley és Austin (2006, idézi Fehér 2010a, 2010b) szerint ez egy olyan vezetői filozófia, amely során a vezető az alkalmazottak igényeit igyekszik teljesíteni annak érdekében, hogy a munkavállalók motiváltabbak legyenek a szervezeti célok elérésében. Másrészről, McCrimmon (idézi Fehér 2010a, 2010b) az alkalmazottak tudatos fejlesztését is ide sorolja, melynek során a vezető a legjobbat hozza ki a követőkből. Ösztönzi az önki-fejezést, támogatja a közösség épülését.

A szolgáló vezetővé válás azzal kezdődik, hogy a vezető szolgálni akar és támogatni a követőit, nem pedig irányítani. Ebben a folyamatban az alkalmazottak nagyobb figyelmet kapnak, mint maga a szervezet (Patterson 2003). Az elmélet központi gondolata az, hogy a szolgáló vezető elsődlegesen szolgálként van jelen a szervezetben. Célja, hogy kielégítse mások igényeit (Russell–Stone 2002). Ennek eredményeként a vezetőknek először a munkavállalók igényeit kell meghatározniuk, még akkor is, ha ez rövidtávon a szervezet kárára vezethet (Kuldip 2014).

Lussier és Achua (2015) szerint ezen elmélet követéséhez a vezetőnek határozott morális döntést kell hoznia. A szolgáló vezető tulajdonságait több szerző is összefoglalta. A 2. táblázat ezen tulajdonságokat szemlélteti.

2. táblázat. A szolgáló vezető tulajdonságai

Laub (1999)	Wong & Page (2000)	Spears (2002)	Greenleaf (1997)
– Emberek értékelése, fejlesztése	– Integritás	– Figyelem	– Elkötelezettség az emberek fejlesztése mellett
– Közösség építése	– Alázat	– Empátia	– Felhatalmazás
– Hiteles megjelenés	– Szolgálatkészség	– Törődés, gondoskodás	– Közösség építése
– Biztosítja és megosztja a vezetést	– Gondoskodás, felhatalmazás	– Tudatosság	
	– Mások fejlesztése	– Meggyőzőkészség	
	– Vízió	– Konceptualizáció	
	– Célállítás	– Előrelátás	
	– Vezetés	– Felhatalmazás	
	– Modellezés		
	– Csapatépités		
	– Közös döntéshozatal		

Forrás: Kuldip (2014).

A felhatalmazás több szerzőnél is megjelenik. Lussier és Achua (2015) a szolgáló vezető elméletén belül két fogalmat különít el: a „servant leadership”-et és a „stewardship”-et. A szolgáló vezetés a vezető saját emberszeretetéhez, önzetlenségéhez kötődik. A vezető hatással akar lenni a munkatársak szellemiségére, a munkatársak igényeinek kielégítése van a középpontban. Ezzel szemben a felhatalmazás a szervezeten belül a beosztottat hatalomhoz, befolyáshoz segítheti. Ennek eredményeképpen magas minőség-

gű munka, valamint elkötelezettség kialakulása várható. Tehát elmondható, hogy a stewardship nem más, mint egyfajta munkatárscentrikus vezetési forma, ahol a munkatársat döntési és irányítási lehetőséggel ruházza fel a vezető. Lényeges összetevői a vezető-beosztott kapcsolatban észlelhető egyenlőség, hogy csapatmunkában dolgoznak. A megnövekedett felelősség teljesítményarányos elismeréssel jár és ebből fakadóan a szervezet tagjai elkötelezetten, a szervezeti célokkal azonosulva végzik feladataikat (Kollár 2019).

Összefoglalva, a szolgáló vezetés kifejezetten alkalmas módszer a civil szektor képviselői számára, mely szervezetek kialakítását és működtetését meghatározza a cél elérésébe vetett hit és a társadalmi érzékenység, a probléma és az egymással szembeni alázat.

Civil szervezetek vezetői típusai – Apostu modellje

A szolgáló vezetés mellett eltérő vezetői megközelítésekkel is találkozhatunk a civil szektorban. Apostu (2013) szakirodalmi kutatása eredményeként négy vezetői stílust határoz meg a civil szervezeteknél: a paternalista, az aktivista, a menedzser és a katalizátor. A *paternalista vezetők* jellemzően patriarchális vagy matriarchális vezetési stílust alkalmaznak. Vezetői „hatalmuk” gyakran a kialakult személyes vagy rokoni kapcsolatokra épül. Ez a vezetői stílus erős lojalitást feltételez, köszönhetően a szoros informális kapcsolatnak, mely a vezető és a beosztottak, önkéntesek között van. A vezetői stílus autokratikus benyomást kelthet a kívülálló szemlélődő számára a hierarchikus működési módzerek, valamint a fentről lefelé szerveződő szervezeti struktúra miatt. Az ilyen típusú vezetői struktúra és szervezet hosszú távon nem fenntartható. Az *aktivista vezetők* aktívan részt vesznek az érdekképviselési és lobbitevékenységekben. Motiváltak, gyakran karizmatikus személyiségek. A gyakorlatban világosan megfogalmazott üzenetekkel ösztönzik és inspirálják a „követőket” – néha a hétköznapi vezetői vagy szervezeti kérdések kezelésének rovására. Ezzel szemben a *menedzser típusú vezetők* vezetői és adminisztratív képességeiknek köszönhetően tűnnek ki a szervezetből. Hatékonyan hoznak létre megbízható rendszereket és megfelelő struktúrákat, valamint képesek arra, hogy különböző váratlan helyzeteket, folyamatokat hangoljanak össze. Vállalkozói szemléletüknek köszönhetően könnyen kezelik a különböző partnereket, nagy tapasztalattal rendelkeznek a pénzforrások kiaknázásában, a határidők betartásában és a vállalások, célok megvalósításában. A *katalizátor vezetők* általában stratégiai katalizátorként működnek a civil szervezetek életében. Képesek előmozdítani és végrehajtani a változ(tat)ásokat. Képesek a vízió megfogalmazására, átadására, a hosszú távú stratégia kialakítására, miközben egyensúlyt teremtenek a stratégiai prioritások és a szervezeti (egyéni) érdekek között. Sikerük mértékének függvénye a delegáción múlik. A feladatok delegálásával lehetőséget teremt(het)nek maguknak, hogy aktívabb szerepet vállaljanak a partnerekkel való kapcsolattartásban, stratégiai szövetségek felépítésében, a szervezet társadalmi hálózatának kialakításában.

A tipológia jelentősége abban rejlik, hogy a korábban ismertetett szolgáló vezetés elmélete mellett betekintést ad egyéb szervezeti működési sajátosságokat megvalósító civil szervezetek működésébe. Rávilágít a sikeres vezetők tulajdonságainak azonosítására tett kísérletek összetettségére, valamint arra, hogy ezeknek a különböző vezetési típusoknak a saját módjukon történő alkalmazása lehet eredményes abban a konkrét környezetben, amelyben működik (vö. Hersey 1984). Apostu (2013) vizsgálatának eredményeiből nem meglepő módon arra a következtetésre jut, hogy a „katalizátor” vezetési típus hosszabb távon fenntartható, nagyobb stratégiai növekedést generál, mint a többi, emellett megjegyzendő, hogy az aktivista vezetői stílus is eredményes, hosszú távon fenntartható vezetői eszköz lehet.

Civil szervezetek vezetői kompetenciái

A nonprofit szektor egyes vezetői sajátosságainak ismertetését követően magától értetődik a kérdés, hogy milyen kompetenciák szükségesek a civil szervezetek élén munkálkodó embereknek. A kompetencia fogalmának meghatározására számos, egymástól eltérő definíciót találhatunk a szakirodalomban. A szakirodalom feldolgozása során azt tapasztalhatjuk, hogy a kompetencia meghatározását minden szerző a saját kutatási céljainak megfelelően definiálja. A Magyar értelmező kéziszótár szerint a kompetencia illetékeséget, alkalmasságot, hozzáértést jelent. A definíció a fogalmat további elemekre, összetevőkre bontja, és azok felsorolásával magyaráz: ismeret, adottság, képesség, készség. Nagy (2010) szerint a kompetencia olyan pszichikus komponensrendszer, amelynek közvetlen felsőbb komponensrendszere a személyiség, és amelynek alsóbb pszichikus komponensrendszerei a motívumrendszer és a tudásrendszer, valamint az öröklött komponensek és a tanult komponensek. A Spencer szerzőpáros széles körben elfogadott definíciója szerint: „Alapvető személyes tulajdonságok, amelyek eredményeként adott munkakörben egy munkatárs magatartási alapon értékelhető, előre meghatározott kritériumok szerint jó/kiváló teljesítményt nyújt. [...] A kompetencia az egyén megkülönböztető tulajdonsága, amely oksági kapcsolatban áll egy kritériumhoz kötött hatékony és/vagy jobb teljesítményhez egy munkakör vagy szituáció kapcsán.” (Spencer L.–Spencer S. 1993:9) Összefoglalva tehát a kompetenciák az emberek megkülönböztető tulajdonságai, amelyek a viselkedésmódot, gondolkodásmódot, különböző helyzetekben történő általánosítást jelzik és nagyon hosszú időn keresztül megmaradnak.

A kompetencia fogalmának térhódításával párhuzamosan a vezetés területén végzett modern kutatások is olyan tipikus kompetenciák azonosítására vállalkoztak, amelyek általában véve az eredményes vezetéssel társulnak. Példaként említhetünk olyan kompetenciákat, mint a vezető kommunikációs képessége, a jövőkép-, stratégiaalkotás, inspirálni a csapatokat, motiválni az egyéneket, azonosítani a lehetőségeket és kezdeményezni az átalakulást. Az általános vezetői kompetenciák ismertetésétől jelen írásban eltekintünk. A következőkben Hailey (2006) kompetenciamodelljét ismertetjük, melyben a civil szervezetek vezetőire fókuszálva három kompetenciacsoportot határozott meg.

Vezetés alapú kompetenciák. Hailey (2006) szerint a civil szervezetek vezetőinek szokatlanul nagyszámú kompetenciával kell rendelkezniük az eredményes működtetés érdekében. Olyan kompetenciákat említ, mint az önbecsülés, az éntudatosság, a magabiztosság vagy az önmenedzsment, melyek lehetővé teszik a vezető számára a változás előmozdítását. Az öntudatosság és az önmenedzsment kompetenciák képessé teszik a civil szervezetek vezetőit arra, hogy különféle szerepeket vállaljanak fel és helytálljanak megterhelő helyzetekben: olyan stratégiákat dolgozzanak ki, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy megbirkózzanak a folyamatosan változó külső környezet kihívásaival.

Stratégia alapú kompetenciák. A jövőképalkotáshoz, a stratégia létrehozásához és kommunikálásához, valamint a stratégia végrehajtásához megfelelő eszközök, folyamatok, illetve követők, alkalmazottak szükségesek. A fejlődő civil szervezetek vezetői képesek elképzeléseik, értékrendjük közvetítésére, mellyel biztosítják az elköteleződést, a hosszú távú célok megvalósításáért való küzdést. Élen járnak önkénteseik inspirálásában. Fogékonyak a környezetre, képesek a változások nyomon követésére a trendek elemzése és a változó környezetre való reagálás módjának meghatározása érdekében.

Az emberek kezelésére vonatkozó kompetenciák. A civil szervezetek vezetése elsősorban nem az egyének, hanem a szervezetben jelen lévő viszonyok, kapcsolatok kezelésére vonatkozik. Ez a vezetők és önkéntesek közötti kölcsönös befolyásolás dinamikus folyamata. Hailey (2006) szerint a civil szervezetek vezetői képesek hatékony csoportok kialakítására, képességeiknek erősítésére, dinamizálására, eredményes kommunikációra, a tagok inspirálására. Ezt a szerepet olyan erős kommunikációs és interperszonális készségek révén érik el, amelyek lehetővé teszik a civil szervezetek vezetőinek, hogy motiválják az alkalmazottakat a proaktív és pozitív részvételre a társadalom egy meghatározott keresztmetszetében.

A Hailey által megfogalmazott vezetői kompetenciák összhangban vannak Goleman (1998) érzelmi intelligencia modelljével. Emellett kiemelendő, hogy vizsgálataik szerint az érzelmileg intelligens vezetési stílus hatással van a szervezeti klíma alakulására, mely a civil szervezetek egy fontos jellemzője (vö. Brundage–Koziel 2010). Goleman (1998) hat érzelmi intelligencia alapú vezetési stílust mutatott ki.

- *A jövőképpel rendelkező vezetők* empatikusak, önbizalommal rendelkeznek, és gyakran a változás előmozdítói.
- *Az affiliatív vezetők* szintén empatikusak, képesek a kapcsolatépítésre és jó konfliktuskezelő.
- *A demokratikus vezető* ösztönzi az együttműködést és a csapatmunkát, eredményesen kommunikál, gyakran pedig kiváló hallgatóság.
- *A tanácsadó vezető* érzelmileg öntudatos, empatikus, képes mások erősségeinek felismerésére és kihasználására.
- *A kényszerítő vezető* saját hatalmi helyzetére épít, másokat szándékainak megvalósítására utasít, és általában nincs benne empátia.
- *Az eredménycentrikus vezető* magas normákat állít fel, ezeket maga is megtestesíti, kezdeményező és erősen teljesítményorientált. Az eredménycentrikusok gyakran

külön irányítják vagy kritizálják azokat, akik nem képesek elérni saját magas normáikat, és nem a fejlődésüket támogatják.

Az azonosított vezetői stílusok közül négy – a jövőképpel rendelkező, az affiliatív, a demokratikus és a tanácsadó – általában pozitívan befolyásolja a légkört. Kettő – a kényszerítő és az eredménycentrikus – viszont inkább negatívan, habár mindkettő pozitív hatást is kifejtethet egyes helyzetekben. A civil szervezetek esetében az első négy vezetői stílus az, amely hosszú távon fenntartható szervezeti működést eredményezhet a civil szektorban (Balázs 2014).

A szervezeti és vezetői sajátosságok áttekintése egy olyan szervezeti és működési keretet határoz meg, melyet a másik két szektor intézményeire alapozott vizsgálatok eredményei *reziliens szervezet*, *reziliens vezetés* kifejezésekkel írnak le. A különböző rezilienciameghatározások közös vonása, hogy egyfajta rugalmasságot értenek alatta. A személyiség jellemzőjeként értelmezve jelentős szerepet játszik az egyén életben való boldogulásában. A reziliens személyiség legfontosabb jellemzője, hogy a stresszt okozó környezet és a kedvezőtlen körülmények ellenére is képes eredményesen megküzdeni a kihívásokkal (Wolin St.–Wolin Sy. 1993). A reziliencia fogalma szervezeti keretben is értelmezhető és vizsgálható, ahogy erre a jelen tanulmány keretében bemutatott elméletek is ráerősítenek. Az itt összefoglalt elméleti keret adja a hátterét egy, a civil szervezeteket célzó, a reziliencia elemzését vizsgáló kutatásnak, mely bemutatására egy későbbi tanulmányunkban vállalkozunk.

Irodalom

- Apostu, Dragos C. (2013): Non-Governmental Organization Leadership and Development. A Review Of The Literature. *Manager Journal, Faculty of Business and Administration*, University of Bucharest. 17, (1), 145–161.
- Armstrong, Michael (2009): *Armstrong's handbook of management and leadership – a guide to managing for results*. London, Philadelphia:Kogan Page.
- Balázs László (2014): *Érzelmi intelligencia a szervezetben és a képzésben*. Miskolc:Z-press.
- Bartal Anna Mária (1999): *Nonprofit alapismeretek kézikönyve*. Budapest:Ligatura Kiadó.
- Bartal Anna Mária (2004): *Cél- és érekeorientált szervezetek a nonprofit szektorban – a nonprofit szervezetek új szempontú tipizálása egy empirikus kutatás eredményei alapján*. Budapest:Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért.
- Bartal Anna Mária (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest:Századvég Kiadó.
- Brundage, Heidi–Koziel, Mark (2010): Retaining top talent still a requirement for firms: focus on people now to keep turnover costs down when the economy improves. *Journal of Accountancy*, 1 May.
- Bulla, Martin–Starr-Glass, David (2006): Marketing and Non-profit Organizations in the Czech Republic. *European Journal of Marketing*, 40, (1/2), 130–144.
- Dinnyés János (1994): *A vezetés alapja*. Gödöllő:EmEf.
- Ebrahim, Alnoor (2003): *NGOs and Organizational Change: Discourse, Reporting and Learning*. United Kingdom:Cambridge University Press.
- Fehér János (2010a): Kortárs személyes vezetési elméletek. A transzformatív felfogás szerepe és jellemzői. I. rész. *Vezetéstudomány*, XLI., (3), 2–13.
- Fehér János (2010b): Kortárs személyes vezetési elméletek. A transzformatív felfogás szerepe és jellemzői. II. rész. *Vezetéstudomány*, XLI., (4.), 13–20.
- Frick, Don M. (2004): *Robert K. Greenleaf: A life of servant leadership*. United State:Berrett-Koehler Publishers.
- Frooman, Jeff (1999): Stakeholder Influence Strategies. *The Academy of Management Review*, 24., (2), 191–205.

Glózer Rita (2000): Kihívások és kockázatok a civil szervezetek működésében. In: Hamp Gábor–Kelemen Gábor (szerk.): *A család*. Budapest:Pax Romana Könyvek, Balassi Kiadó–Magyar Pax Romana Fórum.
<http://www.magypaxromana.hu/kiadvanyok/csalad/glozer.htm>

Goleman, Daniel (1998): What makes a leader? *Harvard Business Review*, 76., (6.), 93–102.

Greenleaf, Robert K. (1977). *Servant leadership: a journey into the nature of legitimate power and greatness*. New York:Poulist Press.

Gulyás László (1984): *A vezetésfejlesztés komplex vizsgálata*. Budapest:MÉM Mérnök- és Vezetőtovábbképző Intézet.

Hailey, John (2006): *NGO leadership development: A review of literature*. Oxford:Praxis Paper No. 10.

Hersey, Paul (1984): *The Situational Leader*. New York:Warner.

House, Robert J.–Gupta, Vipin–Dorfman, Peter W.–Hanges, Paul J.–Javidan, Mansour (2004): *Culture, Leadership and Organization: The GLOBE study of 62 societies*. SAGE Publications, Inc.

Irish, Leon E.–Kushner, Robert–Simon, Karla W. (2004): *Guidlines for Laws Affecting Civic Organizations*. New York:Open Society Institute.

Jávor István (1993): *A szervezetszociológia gondolati rendszerei*. Budapest:Nemzeti Tankönyvkiadó.

Juhász Zita (2013): A nonprofit szektor: szerepeltérések a világban. *Gazdaság & Társadalom*, 5., (2–3.), 39–58.

Keane, John (2004): *A civil társadalom. Régi képzetek, új látomások*. Budapest:Typotex Kiadó.

Kollár Péter (2019): *Az átalakító vezetés modellezése a hazai szervezeti gyakorlatban*. Disszertáció. Gödöllő:Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola.

Kouzes, James. M.–Posner, Barry. Z. (2007): *The Leadership Challenge*. San Francisco:John Wiley & Sons Inc.

Kuldip, Singh (2014): Servant leadership in non-governmental organizations (NGOs). *Journal of Administrative Science*, 11, (1)

Kuti Éva–Marschall Miklós (1991): A nonprofit szektor fogalma. Egy definíciós vita, és ami mögötte van. *Esély*, (1), 61–69.

Lukács Edit (2007): A nonprofit szervezetek magyarországi kialakulásának és jogi szabályzásának jellegzetességei. In: Gubik Andrea (szerk.): *VI. Nemzetközi Konferencia a közgazdász képzés megkezdésének 20. évfordulója alkalmából*. 2. kötet. Miskolc:Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. 322–329.

Lussier, Robert N.–Achua, Christopher F. (2015): *Leadership: Theory, Application, & Skill Development*. Boston:Cengage Learning.

Márkus Edina (2016): *Amikor a harmadik az első. A civil szektor többféle nézőpontból*. Debrecen:Csongrádi Kiadó.

Molnár, Mónika (2010): General Accountability Standards for Hungarian Civil Society Organizations: Towards Organizational Effectiveness. *Advances in Management*, 3., (2.), 14–19.

Molnár, Mónika–Farkas, Ferenc (2005): Towards a Universal Standard of Nonprofit Accountability: 'Standard of Standards' in NGO Accountability? In: *First ISTR-EMES International Conference: Concepts of the Third Sector: The European Debate. Civil Society, Voluntary and Community Organizations, Social Economy*. Paper: PS5_S4a, 1–17.

Morgan, Gareth (1997): *Images of Organization*. Sage Publications.

Nagy József (2010): A személyiség kompetenciái és operációs rendszere. *Iskolakultúra*, 20., (7–8.), 3–21.

Nárai Márta (2004): A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. *Educatio*, (4.), 616–634.

Nemes Ferenc (2006): *Vezetési ismeretek és módszerek*. Budapest:Macropolis Bt.

Northouse, Peter G. (2013): *Leadership Theory and Practice*. Sage Publication.

Patterson, Kathleen A. (2003): *Servant leadership: A theoretical model*. Virginia Beach:Regent University.

Pavluska Valéria (2002): Van-e helye a marketingnek a nonprofit szervezetek menedzselésében? In: *Gyakorlat és kutatás*. Programvezető: Harsányi László, Kuti Éva, Török Mariann. Budapest:Nonprofit Kutatócsoport Egyesület. 1–17.

Pierog Anita (2013): *Civil szervezetek vezetési és működési sajátosságai*. PhD dolgozat. Debrecen:Debreceni Egyetem.

Rajcsányi-Molnár Mónika–Balázs László–András István (2019): A vezetői készségfejlesztés meghatározó gyakorlata(i). In: László Gyula–Németh Julianna–Sipos Norbert (szerk.): *Vezető és menedzser: Emlékkötet Farkas Ferenc születésének 70. évfordulójára*. Pécs:Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet. 146–156.

Russell, Robert F. (2001): The role of value in servant leadership. *Leadership & Organizational Development Journal*, (2.), 76–83.

Russell, Robert F.–Stone, A. Gregory. (2002): A review of servant leadership attribute: developing a practical model. *Leadership & Organizational Development Journal*, 23., 145–157.

Schermerhorn, John R. (2001): *Management*. Boston:Wiley, Hardcover.

Spencer, Lyli M.–Spencer, Signe M. Jr. (1993): *Competence at Work: Models for Superior Performance*. Boston:Wiley.
 Wolin, Steven J.–Wolin, Sybil (1993): *The Resilient Self: How Survivors of Troubled Families Rise Above Adversity*. New York:Villard Books.

Jegyzetek

- 1 A civil szervezet és nonprofit szervezet kifejezéseket jelen tanulmány szinonimaként kezeli.
- 2 Jelen tanulmányban a civil szervezet, civil társadalom, nonprofit szektor fogalmak elhatárolására nem vállalkozunk. Célunk, hogy a szervezethez értelmezhető civil egyesülés bizonyos szervezettudományi jellemzőiről értekezzünk. A fogalmak definiálásáról lásd bővebben: Kuti–Marschall 1991; Bartal 1999; Keane 2004; Bartal 2005 stb.
- 3 Az angol nyelvű szakirodalomban a vezetésre vonatkozó átfogó meghatározást nehezen találunk. Ennek oka, hogy a szakírók különbséget tesznek menedzsment és leadership között, valamint amikor a vezetés jelenségvágát tárgyalják munkáikban, szétválasztják a menedzseri és a leaderi szerepkört. Jelen tanulmányban a vezetés terminusnál maradva a vezető szerepkörére, kompetenciáira koncentrálnak.

Fotó/Gönczö Viktor

MAGYARORSZÁG TILTAKOZÁSI KULTÚRÁJA

Tüntetések Magyarországon 2015–2017

Susánszky Pál–Gerő Márton–Unger Anna–Takács Flóra
–Takács Erzsébet–Kopper Ákos

Bevezetés

■ A tüntetések egyik legtöbbször hangsúlyozott célja, hogy a társadalom tagjai megfogalmazzák és kifejezzék igényeiket (Koopmans–Rucht 2002; Dalton–Van Sickle–Weldon 2010). Az azonban, hogy ezt milyen gyakran, milyen témákban és milyen eszközökkel teszik, alapvetően függ az ország politikai (és tiltakozási) kultúrájától, a politikai intézmények által biztosított környezettől és más, elsősorban strukturális tényezőktől (lásd például Kriesi et al. 1995; Whittier 2002; Rucht 2003).

A tüntetések, tiltakozások elemzése tehát feltárja a társadalmi-gazdasági folyamatok alakulását (Szabó M. 1997) és elvezet minket a tiltakozási kultúra vizsgálatához. A tiltakozási kultúrára úgy tekintünk, mint az általánosabb politikai kultúra azon részére, ami az állam, illetve a politikai hatalom és az állampolgárok speciális viszonyát alakítja. Vagyis meghatározza a tiltakozás, érdekérvényesítés és az erre adott hatalmi válaszok mintáit. A tüntetési kultúra tehát alakítja, hogy milyen ügyek miatt lehet/érdemes tiltakozni, a politikai hatalom mely formáit lehetséges tüntetéseken keresztül befolyásolni. Éppen ezért érdemes megvizsgálni egy ország tüntetéseinek alapvető jellemzőit, így tanulmányunk célja, hogy bemutassuk és jellemezzük a magyarországi tüntetéseket: Hány tiltakozási akciót szerveztek egy adott időszak alatt az országban? Milyen ügyekre fókuszáltak, milyen követeléseket fogalmaztak meg ezeken a tüntetéseken? Mely településekre

koncentrálódnak leginkább a tüntetések és milyen eltérések tapasztalhatóak az egyes városok és nagyobb területi egységek között?

Az elemzést a rendőrség által a rendelkezésünkre bocsátott, a bejelentésköteles, a Gyülekezési törvény hatálya alá eső eseményeket tartalmazó adatbázis alapján végezzük el a 2015–2017-es időszakra. A nemzetközi szakirodalom elsősorban a tüntetési események elemzésének (Protest Event Analysis – PEA) módszerét alkalmazza a hasonló vizsgálatokban. Cikkünk első részében tehát ennek a módszernek a megközelítésmódját mutatjuk be, majd összefoglaljuk, hogy milyen korábbi, magyarországi kutatások zajlottak a témában. A harmadik részben bemutatjuk a 2015–2017 közötti két évben Magyarországon szervezett tüntetéseket. Végül összefoglaljuk az eredményeinket és megfogalmazunk olyan kutatási kérdéseket, melyekre a további, most folyó kutatásainkkal választ szeretnénk adni.

Tüntetési Események Elemzése (Protest Event Analysis – PEA)¹

A politikai tiltakozások és különösen a tüntetések legfontosabb funkciói, hogy az általánosságban vett hatalom (állam, cégek, nemzetközi szervezetek stb.) valamilyen döntését vagy véleményét befolyásolják, a közvélemény előtt bemutassanak egy problémát, illetve, hogy egy-egy csoport igényeit megfogalmazzák és láthatóvá tegyék (Koopmans–Rucht 2002:231). Például 'A Város Mindenkié' (AVM) csoport egy olyan társadalmi mozgalom, amely rendszeresen szervez vonulós tüntetést. Az akciók célja, hogy ráirányítsák a politikai hatalom (kormány, állam) és a közvélemény, a társadalom figyelmét a hajléktalanságra és a lakhatási nehézségekre².

A tüntetési események elemzése ezeket az akciókat (eseményeket) vizsgálja, tehát elválik a tüntetésen való részvétel vizsgálatától. A PEA egy olyan megközelítésmód, ami lehetővé teszi, hogy részletesen leírjuk egy földrajzi egység (ország, régió, kontinens) tiltakozási kultúráját és annak időbeli változását, dinamikáját (Koopmans–Rucht 2002). A módszer különlegességét az adja, hogy a politikai folyamatok leírásához egyszerre használ(hat) tartalom- és kvantitatív elemzési eljárásokat.

PEA kutatásokat az 1960–70-es évek óta egyre finomodó módszertani kidolgozottsággal és alapossággal végeznek (Hutter 2014), sőt mára már a számítógépes adatgyűjtésben és kódolásban (computational social sciences) is nagy előrelépések történtek (Lorenzini et al. 2016; Zhang–Pan 2019). A vizsgálatok fókusza nagyon változatos, felölelik az országok közötti összehasonlításokat (Kriesi et al. 1995; Szabó M. 1997; Walgrave–Vliegthart 2019), a mozgalmak és a pártok közötti kapcsolatokat (Dollbaum 2017; Hutter–Borbáth 2019), a különböző ügyek szerinti elemzéseket, mint a környezetvédelem (Kousis 1999; Fillieule–Jiménez 2003; O'Brien 2017) vagy az európai integráció (della Porta–Caiani 2007). A fenti néhány kiragadott szemponttal csak a kutatások szerteágazó sokféleségét szeretnénk illusztrálni. Jelen tanulmányunkban nem tudunk átfogó képet adni a tüntetési események vizsgálatának mintegy ötvenéves történetéről. A feladat komplexitását jelzi az is, hogy az összefoglaló (review) tanulmányok szinte kizárólag a módszertani problémákat tárgyalják (Earl et al. 2004; Soule 2013; Hutter 2014), az egyes témák összefoglalására nem vállalkoznak.

Tüntetési események elemzése: az adatok forrásai

A tüntetési események elemzéséhez szükség van a vizsgált időszakban megvalósult tüntetésekről (vagy más akciókról, például sztrájk) való információk összegyűjtésére. Hutter (2014) az adatforrások három típusát azonosítja: 1. a tömegmédia hírei, 2. rendőrségi adatbázisok, 3. aktivisták, szervezetek által archivált adatok.

A tüntetési eseményeket elemző kutatások során a leggyakrabban használt adatforrás a sajtó, vagyis a papíralapú és online újságcikkekben megjelenő beszámolók, tudósítások. A sajtón alapuló kutatásokkal szemben komoly kifogások és kritikák fogalmazódtak meg (például Earl et al. 2004). Egyrészt, a sajtó nem minden tüntetésről tudósít, tehát bizonyos események nem jelennek meg a médiában. Az erőszakos események, a nagylétszámú tüntetések és a fizikailag közeli tüntetések jóval nagyobb eséllyel kerülnek be az újságokba (Barranco–Wisler 1999). A sajtó nem csak mennyiségi szűrőt jelent, hanem jelentős szelekciós torzítással válogat, amiben szerepet játszik az újság értékrendje (Barranco–Wisler 1999) és egy adott társadalmi mozgalomnak az újsággal kialakított kapcsolata (Mattoni–Treré 2014; Amenta et al. 2017). A médiát forrásként használó kutatások továbbá többnyire az országos szintű írott vagy online sajtót veszik figyelembe, tehát a helyi médiumok kimaradnak a válogatásból (Fillieule–Jiménez 2003), melynek következtében a helyi események nagy eséllyel kimaradnak az adatgyűjtésből.

Néhányan a sajtó helyett a rendőrség által közölt adatokból dolgoznak (például Szabó M. 1998), vagy azokat kiegészítik rendőrségi adatokkal is (McCarthy–McPhail–Smith 1996; Hocke 1998). Ezek az adatok sem tökéletesen megbízhatóak, minőségük nagyban függ a rendőrség működésmódjától és a törvényi szabályozástól (milyen információkat köteles a rendőrség rögzíteni és tárolni). Ráadásul a rendőrségi adatok jóval kevesebb dolgot rögzítenek egy tüntetési eseménnyel kapcsolatban, mint a sajtóbeszámolók.

A harmadik, talán legritkábban használt forrást a szervezeti dokumentumok jelentik. Ezeket elsősorban specifikus területeken lehet használni, mint amilyenek a szakszervezetek közvetlen akciói (Berki 2000, 2011).

A tüntetési események elemzésének hagyománya Magyarországon

A tiltakozások, tüntetések kutatásának nagy hagyománya van Magyarországon. Szabó Máté a rendszerváltás utáni időszakban vizsgálta a tiltakozási eseményeket (Szabó M. 1995a, 1995b, 1996a, 1996b, 1997), Szabó Andrea pedig a 2000-es évek elején végzett kutatásokat ugyanezen témában (Szabó A. 1998, 2009). Kutatási projektünkkel ehhez a hagyományhoz szeretnénk kapcsolódni, ezért ezeket az előzményeket részletesebben is bemutatjuk. Az 1. táblázatban összefoglaljuk a magyarországi kutatások legfontosabb jellemzőit.

A Szabó Máté által vezetett kutatási programban több magyarországi újságból gyűjtöttek információkat a különböző tiltakozó akciókról, tüntetésekről. A vizsgálat fontos megállapításai közé tartozik, hogy a politikai tiltakozások 1989–1995 között leginkább

Budapestre és néhány nagyvárosra koncentráltak, amelynek egyik oka, hogy az állami intézmények (minisztériumok, parlament stb.) a fővárosban találhatóak (Szabó M. 1997). A budapesti akciók között pedig viszonylag gyakoriak a nemzetközi intézmények és a külképviseletek elleni tüntetések (Magyar et al. 2000). Szabó Andrea kutatása szerint ez nemcsak a rendszerváltást követő időszakra, hanem a 2000-es évek elején is igaz volt (Szabó A. 2009). A budapesti tüntetésekkel kapcsolatban az is megállapítást nyert, hogy a tüntetések számának alakulása éves ciklikusságot mutat. A jelentős nemzeti ünnepek idején (március, október) sokkal több tüntetést szerveznek, mint más időszakokban (Magyar et al. 2000).

1. táblázat. Korábbi magyarországi kutatások. Az adatok forrása, a vizsgálat módszere és időszaka

Cikk/adatbázis	Szerző	Az adatgyűjtés időszaka	Az adatgyűjtés fókusz	Vizsgálat módszere	Adatok forrása
Szabó M. 1995a	Szabó Máté	1993	Tüntetések	Tüntetési események elemzése	Egy napi-, egy hetilap (Magyar Hírlap, Magyar Narancs)
Az 1989-es III. törvény a gyűlekezési jogról hatálya alá eső eseményekről szóló statisztika	Országos Rendőrfőkapitányság	2005–2010	Olyan események, amelyek az 1989-es III. törvény a gyűlekezési jogról hatálya alá esnek	Regisztrált események megoszlása	Rendőrségi adatbázis
Szabó M. 1995b	Szabó Máté	1989. 01. 01.–1994. 07. 01.	Tüntetések: Olyan események amelyek az 1989-es III. törvény a gyűlekezési jogról hatálya alá esnek	Tüntetési események elemzése	Három napi- és három hetilap (Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Heti Világgazdaság, Magyar Narancs)
Szabó M. 1998	Szabó Máté	1989–1994	Tüntetések	Tüntetési események elemzése/a regisztrált események	Média és rendőrségi adatbázis
Szabó A. 2009	Szabó Andrea	1993, 2003	Tüntetések	Tüntetési események elemzése	Három napilap (Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap)

Forrás: Gerő (2018).

A kutatás során komparatív vizsgálatokat is végeztek, melyek során összehasonlítottak három közép-kelet-európai országot (Magyarország, Szlovénia és Szlovákia). Minden országban két-két sajtóterméket használtak forrásként, egy napi- és egy hetilapot. Az eredmények szerint 1993-ban Magyarországon a tüntetések 86 százaléka volt szervezett, tehát nem spontán akció. A szervező szervezetek csupán 3 százaléka volt politikai

párt és több mint egynegyede (28 százalék) szakszervezet (Szabó M. 1995a, 1996a, 1996b). Szabó Andrea kutatásai szerint a szakszervezetek még 2003-ban is kulcsszerepet játszottak a tüntetések szervezésében (Szabó A. 2009). A tüntetések céljait vizsgálva megmutatta, hogy a legtöbb tiltakozást – a politikai kérdések után – gazdasági témákban szerveztek 1993-ban és 2003-ban egyaránt. Ezt követték a helyi, kerületi ügyek és a környezetvédelem témája.

A rendőrségi adatok háttere

A rendőrségi adatok a szervezethez beérkező, a gyülekezési törvény hatálya alá eső, közterületen tartott események regisztrációs adataiból állnak össze. Az általunk elemzett adatbázis még az előző gyülekezési törvény (1989. évi III. tv.) alapján gyűjtött adatokból áll, ám a jogi kereteket a 2018-ban elfogadott és hatályba lépett új gyülekezési jogról szóló törvény (2018. évi LV. tv.) lényegesen módosította³. A korábbi törvény szerint – és ez az új jogszabályban sem változott – a közterületen tartott gyűléseket legkésőbb három nappal a megrendezés előtt be kell jelenteni a területileg illetékes rendőrségi szervnél. Fontos megjegyeznünk, hogy elvileg ezek az események nem feltétlenül tüntetések, mivel lehetnek vallásos vagy, amennyiben céljuk a közös véleménynyilvánítás, akár sportesemények is (ld. Tallódi 2008; Hajas 2012). Annyiban azonban a törvény hatálya alá eső események mégis hasonlóak, hogy céljuk a kollektív véleménynyilvánítás és „hogy a résztvevők véleményüknek fizikai jelenlétükkel adjanak súlyt” (Sólyom 2007:6).

A szabályozás 2010 előtt tulajdonképpen egyszer módosult jelentősen, egy alkotmánybírói döntés nyomán (2008-ban), amely azokat az eseményeket is jogszerűnek minősítette, amelyeket a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt nem jelentettek be előzetesen (Badó 2011). Ez annyiban érinti a mi vizsgálatunkat, hogy az ilyen spontán gyülekezések nem jelennek meg az adatbázisban.

A rendőrségi adatbázisok legkomolyabb hátránya, hogy jelentősen korlátozott időszakokra férhetők csak hozzá. Nem egyértelmű, hogy az 1989-et követő időszakban milyen nyilvántartási kötelezettsége volt a rendőrségnek, és hogyan tárolta ezeket az adatokat. Jelenleg két évig kell megőriznie az információkat⁴, azaz ezután az adatok elvesznek, vagy legalábbis a rendőrség nem adja ki őket. 2005 és 2010 között publikált a rendőrség havi és éves bontásban statisztikát a gyülekezési törvény hatálya alá eső rendezvények bejelentéséről, előtte és utána ilyen típusú statisztikával nem találkoztunk. A tiltakozási események száma az adatgyűjtés módszerétől és fókuszától is függ. A rendőrségi adatok tág merítésűek, hiszen minden bejelentett eseményt tartalmaznak.

Az adatok minőségének értékelése

Mielőtt a magyarországi tüntetési események leírására, területi különbségek bemutatására kerül sor, érdemes az adatok minőségéről néhány szót ejteni. Kutatásunk célja,

hogy a politikai tiltakozásokról, tüntetésekről tudjunk meg minél többet. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy vajon a rendőrség által kiadott adatok mennyire tekinthetők teljesnek. Mennyiben hihetünk az adatoknak, hogy azokból valóban megismerhetjük a magyarországi tiltakozásokat és azok jellemzőit? Ha pedig nem teljesek, akkor mennyiben sérül az adatok érvényessége?

Ahogy azt az előző részekben írtuk, az adatbázis a Magyarország területére bejelentett, a gyülekezési törvény hatálya alá eső eseményeket tartalmazza. Az adatok érvényessége tehát két szempontból sérül leginkább: 1. nem tartalmazza a be nem jelentett, spontán akciókat és a magánterületre bejelentett akciókat (például Horthy-szobor avatása⁵), valamint nem derül ki, hogy 2. a bejelentett esemény valóban megvalósult-e, illetve, hogy nem módosultak-e a rendezvény paraméterei a bejelentést követően.

Meggyőződésünk azonban, hogy egyik hiányosság miatt sem sérül komolyan az általunk bemutatandó adatok érvényessége. Elképzelhetőek ugyan spontán tiltakozások, de nem olyan tömegben, hogy érdemben befolyásolják az adatok érvényességét. A spontán akciók lehetnek fontosak és lehetnek politikailag jelentős következményeik, azonban nem számítanak tömeges jelenségnek Magyarországon. Végül pedig, ha néhány tüntetés nem valósult meg azok közül, amelyeket bejelentettek, az azért vizsgálható, hogy milyen területeken, milyen ügyekkel kapcsolatban fogalmaztak meg kritikát vagy elégedetlenséget az állampolgárok.

Ugyanakkor a rendőrségi adatbázis komoly előnye, hogy a bejelentett tüntetésekről megbízható adatokhoz jutunk. A rendőrségi adatok nem torzítottak településtípus és régió szerint, illetve nem kell tartanunk a sajtó szelekciós mechanizmusa miatti torzítástól sem.

Adatok

Jelen tanulmányunkban a Magyarország területén a rendőrséghez bejelentett akciókat vizsgáljuk, azokat az eseményeket, amelyek a gyülekezési törvény hatálya alá esnek. Közérdekű adatigénylést nyújtottunk be az Országos Rendőr Főkapitánysághoz (ORFK), melynek eredményeként 2017. december 6-án megkaptuk a 2015. november és 2017. november közötti tüntetések, tiltakozások listáját⁶. A rendőrség által kiadott táblázat tartalmazza a bejelentett akciók idejét, helyét, célját és a résztvevők várható létszámát. A vizsgált időszakban összesen 2571 bejelentést rögzítettek.

A bejelentőnek minden esetben meg kell adnia a tüntetés helyét, idejét és célját. A tüntetés közölt célja bizonyos esetben rövid és általános (például tiltakozó akció, békés demonstrálás), de sok esetben hosszabb indoklást tartalmaz. Ezekből a leírásokból tehát kiolvasható, hogy milyen ügy miatt tiltakoznak, és bizonyos esetekben az is kiderül, ki a bejelentő szervezet. A célként megadott szövegeket két egymástól függetlenül dolgozó kódoló négy változóba kódolta: ügy típusa, hatókör, párt, szélsőjobboldali akció. A megadott szöveges leírason túl a tüntetés helyszínéül szolgáló települést cso-

portokba sorolták megye és településtípus (főváros, megyei jogú város, kisváros vagy falu) szerint.

A tüntetési ügy

A kódolók besorolták az egyes akciókat az általunk meghatározott 26 ügýtípus valamelyikébe. Arra kértük őket, hogy ha a tüntetés céljaként megadott szöveg hiányos, és nem egyértelműen eldönthető milyen ügy miatt szervezték, akkor a sajtóban keressenek kiegészítő információkat. A kódolók munkáját a kutatócsoport tagjai ellenőrizték. A kódolásban a legtöbb eltérést az egyéb és a nem tudjuk kategóriák használatában tapasztaltuk. Továbbá a kódolók más-más tüntetésekről kerestek kiegészítő információkat, ezekenél az eseteknél jóval nagyobb volt a kódolók közötti eltérés. Összességében a kódolás minőségét leíró kódolók közötti megbízhatóságot mutató Cohen-féle kappa értéke 0,7, ami magasnak mondható (Cohen 1960).

A tüntetés hatóköre

Tüntetéseket különböző nagyságú közösséget érintő ügyekben szerveznek. Az akciók vonatkozhatnak helyi, országos vagy globális/nemzetközi ügyekre. Helyi hatókörű például a várost elkerülő autótűt építése elleni tiltakozás vagy a városi gimnázium igazgatójának kinevezése elleni tüntetés. A halászati törvény vagy az alkotmány megváltoztatása elleni akciók országos hatókörű események. Nemzetközi hatókörű akcióra pedig például lehet a nemzetközi kereskedelmi szerződés (TTIP) vagy a lengyel abortusztörvény ügyében szervezett szolidaritási tüntetés. A kódolások ellenőrzésénél azonban azt vettük észre, hogy sok esetben nehezen megkülönböztethetőek egymástól a helyi és az országos, valamint az országos és a nemzetközi ügyek. A kódolók munkájának figyelembevételével felülvizsgáltuk a besorolásokat, és végül csak az egyértelműen helyi ügyeket azonosítottuk.

Párt

Az adatokból sokszor kiderült, hogy a bejelentő szervezet valamelyik párt. Például gyakran szerepelt a táblázatban olyan esemény, amelyben a Fidesz vagy az Együtt vagy más pártok aláírásgyűjtési akciójukat jelentik be. Olyan esetek is előfordultak, amikor a bejelentésben nem szerepelt a párt neve, de az akció címéből egyértelműen kiderült, hogy egy pártrendezvényről, akcióról van szó. (Például az európai bérek egyenlőségéért folytatott tüntetések, amely egyértelműen a Jobbikhoz köthető követelés.) A párt változó tehát azokat az eseményeket tartalmazza, amelyeket politikai pártok szerveztek. Az

inter-kóder megbízhatóságot jelző Cohen-féle kappa értéke 0,71, ami magasnak számít (Cohen 1960).

Szélsőjobboldali akciók

Szélsőjobboldali eseményként kódoltuk azokat az akciókat, amelyek tematikája a szélsőjobbhoz sorolható. Például antiszemita, cigányellenes indíttatásúak, vagy a második világháború eseményeihez kapcsolódnak (kitörés napja, Horthy-szobor avatása stb.). Ugyancsak szélsőjobboldali akciónak tekintjük azokat az eseményeket, amelyeket szélsőjobboldali szervezetek jelentettek be⁷. Az inter-kóder megbízhatóság ennél a változónál elfogadható, a Cohen-féle kappa értéke 0,61 (Cohen 1960).

Eredmények

A következőkben bemutatjuk, hogy a 2015–2017 közötti időszakban a rendőrség felé bejelentett tüntetések milyen jellemzőkkel írhatóak le.

A huszonhat tüntetési ügyet nyolc nagyobb csoportba vontuk össze úgy, hogy a tematikailag egymáshoz közel esők kerültek egy kategóriába. A 2. táblázatban összefoglaltuk, hogy az összes akció hogyan oszlik el a fenti nyolc, szélesebb kategória között. Az események egyötödét (20 százalék) olyan ügyek mentén szervezték, amelyek valamilyen kisebbségi csoport(ka)t vagy a hatalommal szemben leginkább kiszolgáltatott csoport(ka)t érintették. Ide soroltuk a roma, az LMBTQ témájú, a szegénységgel kapcsolatos tüntetéseket és a drogfüggőséggel kapcsolatos akciókat.

A tüntetési ügyek 10 százalékát gazdasági tematikájú akciók teszik ki. Ide tartoznak a gazdasági szabályozás, a kereskedelmi törvények elleni tiltakozások, illetve a banki károslatok és devizahitelek megmozdulásai.

A tüntetések 8-8 százaléka tartozik a demokrácia vagy a kultúra területe alá. A demokrácia témájához soroltuk a politikai intézmények működését kritizáló (például alaptörvény, parlament), a demokratikus értékek és szabadságjogok sérülését hangsúlyozó, továbbá a korrupció ügyéhez kapcsolódó tüntetéseket. A korrupciót végül azért soroltuk a demokrácia tematikája alá, mert nagyon gyakran ugyanazon a tüntetésen egyszerre jelent meg a korrupció problémája és a demokratikus intézmények kritikája (például Tüntetés a korrupció kormánya ellen 2015 márciusában⁸). A kultúra kategóriába soroltuk a művészetekkel, művészetfinanszírozással, a tudománypolitikával, valamint az emlékezetpolitikával kapcsolatos akciókat. A környezetvédelem kategóriája tartalmazza a környezetvédelem mellett az állatvédelemmel kapcsolatos ügyeket is, ami az összes tüntetés 7 százalékát jelenti. A tüntetések 6 százalékát az oktatási és az egészségügyi közpolitikák tematikájában szervezték. Végül a tüntetések 3 százaléka tartozik olyan témákhoz, amelyek elsősorban a jobboldali Fidesz-kormány kampánytémái közé tartoznak (például család, magzatvédelem, határon túli magyar közösségek).

Meglehetősen sok esetet – a tüntetések egyötödét – az egyéb kategóriába osztottuk (többek között a sport és a közlekedés témáit). Az összes akció 17 százalékról pedig nem tudtuk eldönteni, milyen ügyben szervezték, és a sajtóban sem sikerült megtalálni vagy egyértelműen beazonosítani a tüntetés célját. Ezekben az esetekben célként csupán annyit jelöltek meg, hogy „békés demonstráció”, esetleg „tiltakozó akció”.

2. táblázat. Tüntetések eloszlása ügycsoportonként

Tüntetési ügy	Arány (%)	Gyakoriság (N)
Demokrácia	8%	204
Gazdasági témák	10%	248
Kisebbségi csoportok, kiszolgáltatott csoportok	20%	513
Közpolitikai témák (oktatás, egészségügy)	6%	148
Kormánypárti témák (család, határontúliak)	3%	86
Környezetvédelem	7%	183
Kultúra	8%	247
Egyéb	20%	506
Eldönthetetlen az ügy	17%	436
Összesen	100%	2571

Forrás: ELTE FIKP – Társadalmi mozgalmak és Demokrácia alprojekt.

3. táblázat. A tüntetések eloszlása településtípus, hatókör, szervező szerint

	Gyakoriság % (N)
Településtípus	
Budapest	58,9% (1512)
Megyei jogú város	23,5% (603)
Kisváros, falu	17,7% (456)
Tüntetés hatóköre	
Helyi	12% (308)
Országos vagy globális	88% (2263)
Párt szervezte	
Igen	10% (256)
Nem	90% (2315)
Szélsőjobb esemény	
Igen	1,2% (32)
Nem	98,8% (2539)

Forrás: ELTE FIKP – Társadalmi mozgalmak és Demokrácia alprojekt.

Érdemes áttekinteni a bejelentett események településtípus szerinti eloszlását és a vizsgált tulajdonságok gyakoriságát (3. táblázat). Az akciók jelentős többségét – több mint felét (58,9 százalék) – Budapestre jelentették be. Az események egyötödét (23,5 százalék) a 23 megyei jogú városban szervezték, további 17,7 százalékot pedig kisvárosokban és falvakban. Ezt a területi egyenlőtlenséget már korábbi kutatások is tárgyalták (például Szabó M. 1997). Szabó Máté eredményei szerint a rendszerváltás utáni politikai tiltakozások leginkább Budapestre és néhány nagyvárosra koncentrálódnak. Ennek egyik okát abban látja, hogy az állami intézmények (minisztériumok, parlament stb.) a fővárosban találhatóak. A tüntetések, tiltakozások célpontját pedig leggyakrabban a politikai hatalomhoz kapcsolható intézmények jelentik (Szabó M. 1996a; 1996b).

A tüntetések hatókörét vizsgálva megállapítható, hogy az akciók nyolcadát (12 százalék) szervezték helyi ügyek, a helyi közösségek problémái miatt. Az események többi, majdnem 90 százalékát pedig országos vagy globális, nemzetközi hatókörű ügyek hívták életre. A helyi tiltakozásokat településtípus szerinti bontásban vizsgálva (4. táblázat) azt láthatjuk, hogy Budapesten az országos átlagnál valamivel kisebb, míg a nagy- és kisvárosokban magasabb arányban találunk ilyen eseményeket. Tehát a megyei jogú városokban az összes tüntetés között nagyobb arányban szerepelnek helyi problémák miatt szervezett akciók. Ez egybevág a településtípus szerinti eloszlásnál mondottakkal, vagyis, hogy az országos tüntetések Budapestre koncentrálódnak, mivel itt találhatóak az országos intézmények.

4. táblázat. A helyi tiltakozások településtípus szerinti bontásban (%)

	Budapest	Megyei jogú város	Kisváros, falu	Összesen
Országos vagy globális	90%	85%	86%	88%
Helyi	10%	15%	14%	12%
Összesen	100%	100%	100%	100%

Forrás: ELTE FIKP – Társadalmi mozgalmak és Demokrácia alprojekt.

Ha ügycsoportonként vizsgáljuk a helyi hatókörű akciókat, azt láthatjuk (5. táblázat), hogy a környezetvédelmi tüntetések felét (51 százalék), a kulturális témában szervezett tüntetéseknek pedig egyharmadát (33 százalék) helyi ügyek teszik ki. Ezek az arányok lényegesen magasabbak, mint az országos átlag (12 százalék). A demokrácia témája lényegesen kisebb arányban fordul elő a helyi, mint az országos ügyek között, ami azt jelenti, hogy a helyi konfliktusokat nem a demokrácia-diskurzus mentén mutatják be, a probléma keretezéséhez nem a demokratikus értékeket és intézményeket használják. Az egyik legjobb példa erre a Ligetvédők tiltakozása volt. A tüntetők a konfliktust egyértelműen egy környezetvédelmi ügyként mutatták be, amikor a zöld területek csökkenését és a fák kivágását sérelmezték, holott a budapestiekkel való kommunikáció és egyeztetés hiánya, illetve csupán jelképes jellege miatt a döntéshozatal demokratikusságát is kifogásolhatták volna a tiltakozók⁹.

Érdekes továbbá, hogy az oktatási és az egészségügyi közpolitikai témák körülbelül az országos aránynak megfelelő mértékben jelennek meg a helyi ügyek között. Az oktatással és az egészségüggyel kapcsolatos konfliktusok, problémák éppúgy megjelenhetnek helyi szinten, mint országosan. A települések szintjén jellemzően az iskolabezárás, igazgatók központi kinevezése jelenthet konfliktusforrást, míg országos szinten a pedagógusok és egészségügyi dolgozók bére, vagy az oktatási rendszer központosítása miatt tiltakozhatnak.

5. táblázat. A helyi tiltakozások a tüntetés célja szerinti bontásban (%)

	Nem helyi ügy	Helyi ügy	Összesen
Demokrácia	96,6%	3,4%	9,6%
Gazdasági témák	91,9%	8,1%	11,6%
Kisebbségi csoportok, kiszolgáltatott csoportok	92,4%	7,6%	24,0%
Közpolitikai témák	86,5%	13,5%	6,9%
Kormány témák	95,3%	4,7%	4,0%
Környezetvédelem	49,2%	50,8%	8,6%
Kultúra	66,8%	33,2%	11,6%
Egyéb	95,8%	4,2%	23,7%
Összesen	88,0%	12,0%	100%

Forrás: ELTE FIKP – Társadalmi mozgalmak és Demokrácia alprojekt.

Az események között 256 olyan akciót találtunk, amelyet egyértelműen valamelyik párthoz tudtuk kötni. Ez az összes akció 10 százalékát teszi ki. Ezeknek az akcióknak közel fele (48 százalék) kisvárosban valósult meg, egyharmada (30 százalék) nagyvárosokban és egyötöde (22 százalék) Budapesten. A pártok tehát aktívabbak voltak a kisebb településeken, mint a nagyvárosokban, ami valószínűleg a vidéki választók mozgósításával függhet össze. A kódolás során nem tettünk különbséget a kormánypárti és az ellenzéki akciók között, így ilyen összehasonlítást nem tudunk tenni.

Szélsőjobboldali akciót mindössze 32-t azonosítottunk, ebből 19 eseményt szerveztek Budapesten, 11-et valamelyik megyei jogú városban és csupán kettőt kisvárosban.

Érdekes mintázatot mutatnak a tüntetési ügyek településtípus szerinti bontásban vizsgálva (6. táblázat). Budapestre jelentették be a demokráciával és a környezetvédelemmel kapcsolatos tüntetések mintegy háromnegyedét (72,1 és 77 százalék), ami magas arálynak tekinthető, hiszen az összes tüntetés kétharmadát szervezték Budapesten. A megyei jogú városokban a kisebbségi csoportokkal és az oktatással, egészségüggyel kapcsolatos tüntetések aránya szignifikánsan magasabb, a kisvárosokban pedig a gazdasági témák és az oktatás, egészségügyi kérdései dominálnak¹⁰.

Az adatok alapján tehát elmondható, hogy a város méretétől függően eltérő problémák, illetve probléma-keretezések jelennek meg a tüntetéseken. Ez részben összefügghet a településeken található intézményekkel és funkcióikkal is.

6. táblázat. Tüntetésű ügyek településtípus szerinti bontásban (%)

	Budapest	Megyei jogú város	Kisváros, falu	Összesen
Demokrácia	72,1%	17,6%	10,3%	9,6%
Gazdasági témák	42,7%	19,8%	37,5%	11,6%
Kisebbségi csoportok, kiszolgáltatott csoportok	62,6%	26,1%	11,3%	24,0%
Közpolitika	37,2%	39,9%	23,0%	6,9%
Kormány témák	66,3%	20,9%	12,8%	4,0%
Környezetvédelem	77,0%	13,7%	9,3%	8,6%
Kultúra	55,9%	25,5%	18,6%	11,6%
Egyéb	77,1%	14,0%	8,9%	23,7%
Összesen	63,5%	21,3%	15,2%	100%

Forrás: ELTE FIKP – Társadalmi mozgalmak és Demokrácia alprojekt.

7. táblázat. Tüntetések gyakorisága megyénként

Megye	Tüntetések aránya (%)	Tüntetések száma (N)	100 000 lakosra jutó tüntetések száma
Budapest	58,9	1512	86
Baranya	6,6	169	46
Fejér	4,9	125	30
Pest	4,4	113	9
Csongrád	4,2	107	26
Hajdú-Bihar	3,9	99	19
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,8	71	11
Győr-Moson-Sopron	2,3	58	13
Veszprém	2,3	58	17
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2,1	53	9
Bács-Kiskun	1,5	38	7
Komárom-Esztergom	1,1	27	9
Békés	0,8	20	6
Tolna	0,8	21	9
Jász-Nagykun-Szolnok	0,7	17	5
Somogy	0,7	19	6
Vas	0,7	18	7
Zala	0,7	17	6
Heves	0,6	16	5
Nógrád	0,5	13	7
Összesen	100,0	2571	29

Forrás: ELTE FIKP – Társadalmi mozgalmak és Demokrácia alprojekt.

Ahogy azt a településtípus szerinti bontásban bemutattuk, 2015 és 2017 között a tüntetések 59 százaléka Budapesten valósult meg. A tüntetések számának megyénkénti eloszlása azonban jelentős egyenlőtlenségeket mutat (7. táblázat). Budapest után a leg-

több tüntetést Baranya megyében jelentettek be, az összes akció 6,6 százaléka valósult meg itt. A legkevesebb tüntetést pedig Nógrád megyében szerveztek, ahol a vizsgált két év alatt mindössze 13 esetben jelentettek be tüntetést, ami az összes tüntetés 0,5 százalékát teszi ki. Érdeemes azonban megvizsgálni, hogy lakosságarányosan hogyan alakul a tüntetések száma. A 100 ezer lakosra vetített tüntetések száma Budapesten 86, a második helyen álló Baranya megyében pedig 46. Lakosságarányosan a legkevesebb tüntetés Heves megyében volt (5 százezrelék), de szintén eléggé alacsony (6 százezrelék) a tüntetések aránya Békés, Somogy és Zala megyében (7. táblázat).

Schlozman, Verba és Brady (2012) politikai egyenlőtlenségekről szóló újabb könyvükben amellet érvelnek, hogy a magasabb fokú egyenlőség kedvezőbb a társadalmak számára. Az amerikai szerzők fontosnak tartják, hogy a szavazáson, tüntetésen és más részvételi formákon keresztül minél többféle társadalmi csoport vegyen részt a közélet alakításában. Érvelésük szerint tehát a részvételi egyenlőség nem csupán az érdekek, igények reprezentációja miatt fontos, hanem, mert az állampolgárok részvételükön keresztül kifejezik a politikai közösséghez való tartozásukat és megerősítik nemzeti vagy más csoportidentitásukat. A politikai egyenlőtlenség mértéke tehát a politikai közösség inkluzív/exkluzív jellegét is tükrözi. Minél nagyobbak az egyenlőtlenségek, annál exkluzívabb a társadalom, annál nagyobb az esélye, hogy a kevésbé aktív társadalmi csoportok politikai identitása kevésbé erősödik meg és kevésbé integrálódnak a politikai közösségbe¹¹.

A tüntetések számában jelentkező, fent bemutatott területi egyenlőtlenségek tehát fontos elemét képezik a magyarországi tiltakozási kultúrának. Azokban a megyékben, amelyekben a vizsgált két év alatt csak néhány tucat tüntetést szerveztek, az embereknek sokkal kevesebb lehetőségük van a politikai közösséghez való tartozás megerősítésére, megélésére. Nem alakul ki, nem jelenik meg az emberek egy olyan csoportja, akiknél felhalmozódhatna a politikai események szervezésének, a mozgósításnak, a közvélemény-formálásnak a tapasztalata.

Összefoglalás

Tanulmányunkban bemutattuk a tüntetési események elemzésének (PEA) módszerét, a kutatások néhány irányzatát, valamint az elemzések alapjául szolgáló adatforrások típusait.

A leggyakrabban használt adatforrást a sajtóban megjelent cikkek jelentik, aminek előnye, hogy részletes információhoz juthatunk a tüntetési eseményekkel kapcsolatban. Hátránya azonban, hogy a sajtó működéséből kifolyólag többféle torzítási hatással is számolnunk kell (Earl et al. 2004). Az általunk használt rendőrségi adatbázis azokat az eseményeket tartalmazza, amelyek az adott időszakban a gyülekezési törvény hatálya alá tartoztak és amelyeket a rendőrségen bejelentettek. A rendőrségi adatok használatának legfőbb hátránya, hogy a spontán tüntetéseket nem tartalmazzák, előnye ugyanakkor, hogy a bejelentett, nem-budapesti eseményekről, melyeknek médiareprezentációja jóval csekélyebb, pontosabb képet kaphatunk.

A rendőrségi adatbázisban szereplő tüntetési célok kódolását két egymástól függetlenül kódoló végezte el. A tesztek alapján a kódolók közötti megbízhatóság (Cohen-féle kappa) értéke megfelelően magasnak bizonyult.

A bemutatott adatok alapján a magyarországi tüntetési kultúráról elmondható, hogy az állampolgárok sokféle ügy miatt hallatják hangjukat, és próbálják a politikai hatalmat befolyásolni. A bejelentett események célját vizsgálva megállapítottuk, hogy a tüntetések egyötödét (20 százalék) olyan ügyek mentén szervezték, amelyek kisebbségi csoportokat vagy a hatalommal szemben leginkább kiszolgáltatott csoportokat érintettek. További tíz százalékban gazdasági témában, 8-8 százalékban pedig a demokrácia és a kultúra ügyében szerveztek akciókat. A szélsőjobboldali akciók az összes eseménynek mindössze 1,2 százalékát tették ki.

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy jelentős különbségek vannak településtípus szerint abban, hogy az állampolgárok milyen problémákat próbálnak tematizálni. Megállapítottuk, hogy a város méretétől függően eltérő problémák jelennek meg a tüntetéseken. Budapestre jelentették be a demokráciával és a környezetvédelemmel kapcsolatos tüntetések mintegy háromnegyedét. A megyei jogú városokban szignifikánsan magasabb volt a kisebbségi csoportok és az oktatással, egészségüggyel kapcsolatos tüntetések aránya, a kisvárosokban pedig a gazdasági témák és az oktatás, egészségügy tűnik magasabbnak. Az eredmények szerint a tüntetések többségét Budapestre jelentették be (59 százalék).

Fontos eredmény, hogy az akciók csak egy töredéke, mintegy egytizede (12 százalék) koncentrált helyi ügyekre, a helyi közösségek problémáira, a többi tüntetés országos vagy globális fókuszú volt. Ezek szerint a tüntetések vagy nem számítanak a helyi konfliktusok, problémák tematizálásának eszközeként, vagy ezek a problémák egyáltalán nem jelennek meg a közéletben.

Ahogy a fentiekben bemutattuk, a tüntetési részvétel nem csupán az érdekérvényesítésről és a politikai hatalom befolyásolásáról szól. A politikai aktivitás a politikai közösségbe való integráltságot, a politikai és részvételi identitás kialakulását jelzi. Társadalmi szinten pedig a részvételi egyenlőség a politikai közösség inkluzivitását mutatja.

A tüntetések (nyers és lakosságszámmal korrigált) számában nagyon komoly területi eltéréseket, egyenlőtlenségeket tapasztalunk. A leginkább aktív megyében (Budapestet nem számítva) 100 ezer lakosra 46 tüntetés jutott a vizsgált két éves időszak alatt, ami több mint kilencszer magasabb, mint a legkevésbé aktív megyékben.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a magyar tüntetési kultúra meglehetősen exkluzív: erre utal, hogy a tüntetések túlnyomó többsége Budapesten valósul meg, a helyi ügyek alig jelennek meg a tüntetési témák között és a területi egyenlőtlenségek is jelentősek.

A cikkben bemutatott adatokat felhasználva a jövőben a következő kérdéseket fogjuk tudni megválaszolni: 1. Hogyan befolyásolják az ún. strukturális tényezők (például gazdasági, társadalmi fejlettség) a tüntetések intenzitását? 2. Van-e hatása a tüntetéseknek az országos politikára? Megjelennek-e a parlamenti vitákban a tüntetések során felvetett témák?

Irodalom

- Agresti, Alan (2002): *Categorical Data Analysis*. New York: Wiley.
- Amenta, Edwin–Elliott, Thomas Alan–Shortt, Nicole–Tierney, Amber Celina–Türkoğlu, Didem–Vann, Burrell Jr. (2017): From bias to coverage: What explains how news organizations treat social movements. *Sociology Compass*, 11, (3), 1–12.
- Badó Katalin (2011): A gyűkezesi jog értelmezése az Alkotmánybíróság döntéseinek tükrében. *Rendészet és emberi jogok*, 1, (2), 3–14.
- Barranco, José–Wisler, Dominique (1999): Validity and systematicity of newspaper data in event analysis. *European Sociological Review*, 15, (3), 301–322.
- Berki Erzsébet (2000): *Sztrájkok: Sztrájkok és más direkt akciók Magyarországon a rendszerváltás után*. Budapest: Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- Berki Erzsébet (2011): A konszenzus vége. Az utóbbi évek direkt akcióinak jellemzői. In: Pesti Sándor (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 2010-ről*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Cohen, Jacob (1960): A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20, (1), 37–46.
- Dalton, Russell–Van Sickle, Alix–Weldon, Steven (2010): The individual–institutional nexus of protest behaviour. *British Journal of Political Science*, 40, 1, 51–73.
- della Porta, Donatella–Caiani, Manuela (2007): Europeanization From Below? Social Movements and Europe. *Mobilization: An International Quarterly*, 12, (1), 1–20.
- Dollbaum, Jan Matti (2017): Curbing protest through elite co-optation? Regional protest mobilization by the Russian systemic opposition during the ‘for fair elections’ protests 2011–2012. *Journal of Eurasian studies*, 8, (2), 109–122.
- Earl, Jennifer–Martin, Andrew–McCarthy, John D.–Soule, Sarah A. (2004): The use of newspaper data in the study of collective action. *Annual Review of Sociology*, 30, 65–80.
- Fillieule, Olivier–Jiménez, Manuel (2003): Media Bias and Environmental Protest Event Analysis. *Environmental mobilization in comparative perspectives*, 50, 258–279.
- Gerő, Márton (2018): *Between Hopes and Reality – About Civil Society and Political Participation in Hungary Between 1990 and 2010*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE.
- Hajas Barnabás (2012): *A gyűkezesi jog egyes aktuális elméleti és gyakorlati kérdései*. Doktori értekezés. Pécs: PTE.
- Hocke, Peter (1998): Determining Selection Bias in Local and National Newspaper Reports on Protest Events. In: Rucht, Dieter–Koopmans, Ruud–Neidhardt, Friedhelm (eds.): *Acts of Dissent: New Developments in the Study of Protest*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. 131–163.
- Hutter, Swen (2014): Protest event analysis and its offspring. In: della Porta, Donatella (ed.): *Methodological practices in social movement research*. Oxford: Oxford University Press.
- Hutter, Swen–Borbáth, Endre (2019): Challenges from left and right: the long-term dynamics of protest and electoral politics in Western Europe. *European Societies*, 21, (4), 487–512.
- Koopmans, Ruud–Rucht, Dieter (2002): Protest event analysis. *Methods of Social Movement Research*, 16, 231–259.
- Kousis, Maria (1999): Environmental Protest Cases: The City, The Countryside, and The Grassroots in Southern Europe. *Mobilization: An International Quarterly*, 4, (2), 223–238.
- Kriesi, Hanspeter–Koopmans, Ruud–Duyvendak, Jan Willem–Giugni, Marco G. (1995): *New social movements in Western Europe: A comparative analysis*. Routledge, University of Minnesota Press.
- Lorenzini, Jasmine–Makarov, Peter–Kriesi, Hanspeter–Wueest, Bruno (2016): Towards a dataset of automatically coded protest events from English-language Newswire documents. In: *Amsterdam Text Analysis Conference*. June 2016.
- Magyar Gábor–Páll Kinga–Ágnes–Szabó Andrea–Szabó Máté (2000): Tüntetések Budapesten (1996–1997). *Szociológiai Szemle*, (4), 21–39.
- Mattoni, Alice–Treré, Emiliano (2014): Media practices, mediation processes, and mediatization in the study of social movements. *Communication Theory*, 24, (3), 252–271.
- McCarthy, John D.–McPhail, Clark–Smith, Jackie (1996): Images of protest: Dimensions of selection bias in media coverage of Washington demonstrations, 1982 and 1991. *American Sociological Review*, 61, (3), 478–499.
- Minkenberg, Michael (2015): *Transforming the transformation?: The East European radical right in the political process*. Routledge.

- Mudde, Cas (2007): *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge:Cambridge University Press.
- O'Brien, Thomas (2017): *Using Event Analysis to Examine Environmental Protest*. SAGE Publications Ltd.
- Pirro, Andrea (2015): *The populist radical right in Central and Eastern Europe: Ideology, impact, and electoral performance*. Routledge.
- Rucht, Dieter (2003): The changing role of political protest movements. *West European Politics*, 26., (4.), 153–176.
- Schlozman, Kay Lehman–Verba, Sidney–Brady Henry E. (2012): *The Unheavenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy*. Princeton:Princeton University Press.
- Sólyom Péter (2007): Demokrácia és gyülekezési szabadság. *Fundamentum*, (1), 5–17.
- Soule, Sarah A. (2013): Protest Event Research. In: Snow, David A.–della Porta, Donatella–Klandermans, Bert–McAdam, Doug (eds.): *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*.
- Susánszky Pál (2018): *Politikai részvétel egyenlőtlenségei Európában*. Doktori disszertáció. Budapest:ELTE.
- Szabó Andrea (1998): A politikai tiltakozás elemzésének módszere. *Politikatudományi Szemle*, (3), 111–125.
- Szabó Andrea (2009): *Politikai tiltakozások Magyarországon, 1993, 2003*. PhD-értekezés Budapest:ELTE ÁJK.
- Szabó Máté (1987): Új társadalmi mozgalmak – A „védekező társadalom” előőrsei? *Magyar Tudomány*, 32., (7–8.), 569–574.
- Szabó Máté (1993): A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, (3), 45–70.
- Szabó Máté (1994): Alternatív társadalmi mozgalmak Németországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, (1), 96–102.
- Szabó Máté (1995a): Politikai tiltakozás, mint az új politikai kultúra eleme: Magyarország, Szlovénia, Szlovákia. *Szociológiai Szemle*, (3).
- Szabó, Máté (1995b): A szabadság rendje. Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rendszerváltás folyamatában. *Politikatudományi Szemle*, (4.), 51–78.
- Szabó Máté (1996a): A tiltakozás kultúrái a posztkommunista társadalmakban: Magyarország, Szlovénia, Szlovákia. *Társadalmi Szemle*, (1), 67–78.
- Szabó Máté (1996b): Közép-Európa – a tiltakozás kultúrája a rendszerváltás előtt és után. *Társadalmi Szemle*, (4.), 88–94.
- Szabó Máté (1997): Tiltakozási kultúra Magyarországon a rendszerváltás után: a sajtó tükrében (1989–1995). *Szociológiai Szemle*, 47., (4.)
- Szabó Máté (1998): A gyülekezési jog és problémái: a tömegdemonstrációk és a rendőrség Magyarországon a demokratizálódás folyamatában. *Acta humana: emberi jogi közlemények*, 9., (32.), 32–61.
- Szabó, Máté (2006): *Mobilization and protest strategy of the Fidesz–MPP within and after the electoral campaign in Hungary 2002*. Paper presented at the ECPR Joint Session. Workshop.
- Szabó Miklós (1989): *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Medvetánc könyvek. Budapest:Atlantisz Könyvkiadó.
- Tallódi Zoltán (2008): Gyülekezési jog: az Emberi Jogok Európai Bíróságának Magyarországot érintő ítéletei és a szükséges jogszabály-módosítások irányai. *Acta humana: emberi jogi közlemények*, 19., (4.), 3–19.
- Walgrave, Stefan–Vliegenthart, Rens (2019): Protest and Agenda-Setting. In: Baumgartner, Frank–Breunig, Christian–Grossman, Emiliano (eds.): *Comparative Policy Agendas: Theory, Tools, Data*. Oxford:Oxford University Press. 260–270.
- Whittier, Nancy (2002): Meaning and structure in social movements. In: Meyer, David S.–Whittier, Nancy–Robnett, Belinda (eds.): *Social movements: Identity, culture, and the state*. Oxford:Oxford University Press. 289–307.
- Zhang, Han–Pan, Jennifer (2019): The Challenges of “More Data” for Protest Event Analysis. *Sociological Methodology*, 49., (1), 76–82.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány e fejezete részben Gerő (2018:153–158) alapján készült.
- 2 <https://avarosmindenkie.blog.hu/tags/lakasmenet> (letöltés: 2019. 12. 02.)
- 3 Az új jogszabály (2018. évi LV. tv.) több ponton is módosította a tüntetésekre vonatkozó szabályokat: pontosabb definíciót adott a gyülekezés fogalmának és bővítette a gyülekezés előzetes megtiltásának indokait. Az általunk használt adatokat azonban, mivel azok 2015 és 2017 közötti tüntetésekre vonatkoznak, ezek a módosítások nem érintik.

- 4 1994. évi XXXIV. törvény 91/J. § (1) bekezdés a) pontja
- 5 <http://valasz.hu/itthon/a-nem-is-uj-es-nem-is-most-avatott-horthy-szobor-botranya-70047> (letöltés: 2019. 12. 02.)
- 6 Szeretnénk köszönetet mondani az atlatszo.hu portálnak a jogászai segítségért. A közérdekű adatigénylés elérhető: https://kimitud.atlatszo.hu/request/magyarorszagon_2010_2017_kozott#incoming-14923 (letöltés: 2019. 12. 02.)
- 7 A szélsőjobboldali akciók és szervezetek besorolásánál a nemzetközi irodalomban bevett definíciókra támaszkodtunk. A mozgalmakutatási irodalomban használt meghatározások központi eleméhez tartozik a nacionalista ideológiai mag (például etnikailag homogén nemzet víziója – lásd Minkenberg 2015), továbbá a rend pártiság, a fennálló politikai rendszer ellenzése és az elitellenesség (Mudde 2007). Ezen túl a közép-kelet-európai szélsőjobboldalnak van néhány sajátossága, ami megkülönbözteti a nyugat-európai szélsőjobboldaltól, például „belső ellenség”-gel szembeni akciók (például romák, zsidók) (lásd Pirro 2015) és a két világháború közötti időszakra, mint pozitív történelmi példára való hivatkozás (Minkenberg 2015).
- 8 <https://www.facebook.com/events/budapest-erzs%C3%A9bet-t%C3%A9r-4/t%C3%BCntet%C3%A9s-a-korrupci%C3%B3-korm%C3%A9ny-ellen/1552242775045861/> (letöltés: 2019. 12. 02.)
- 9 Az ügy kirobbanásánál voltak, akik ezt kifogásolták, de aztán ezek a kritikák tulajdonképpen elhaltak.
- 10 A keresztábrák vizsgálatánál az adjusztált reziduálisokat vizsgáltuk. Ha az érték abszolút értéke nagyobb, mint 2, akkor az adott kategóriában az eltérést statisztikailag szignifikánsnak tekintjük (Agresti 2002).
- 11 A politikai részvétel egyenlőtlenségeiről bővebben lásd: Susánszky (2018).

Fotó/Gönczö Viktor

EGY CIVIL ALSZEKTOR 'ÁLLAMOSÍTÁSA'

Népesedési, népesedéspolitikai célokkal foglalkozó civil szervezetek
Magyarországon 2011–2018

Kapitány Balázs

Bevezető

■ Az elmúlt években felélénkültek a szaktudományos viták arról a kérdésről, vajon hogyan alakult át a hazai civil szervezetek működési módja, mozgástere a 2010-es kormányváltást követő lassan egy évtizedes időszakban.

Egyfelől tudományos elemzések (Antal 2016; Gerő et al. 2016) érvelnek amellett, hogy az átalakuló kormányzat, a hatalomgyakorlás módszereinek direkttebbé, koncentráltabbá válása, a hatalmi koncentráció, a fékek és ellensúlyok rendszerének leépítése ront a civil szféra lehetőségein, hiszen romlik a szabályozási környezet, emellett szűkülnek a szervezetek anyagi forrásai. Másfelől a „klasszikus civil szervezetekre”¹ vonatkozó statisztikai adatok nem mutatnak aggasztó képet. Bár a 2011–17-es időszakban az ilyen szervezetek száma Magyarországon – a népességszám csökkenésével párhuzamosan – valamelyest csökkent (57 ezerről 54 ezerre), ugyanakkor bevételük nőtt: a 2011-es 446 milliárdról 2017-re csaknem elérte a hatszázmilliárd forintot. Emellett nőtt a nonprofit szektorban foglalkoztatottak létszáma. A különféle állami támogatások abszolút mértéke és aránya a bevételeken belül szintén növekedett, ráadásul azt sem lehet mondani, hogy szűkül az állam által támogatottak köre: 2011-ben a klasszikus civil szervezetek 64,8, 2017-ben 67,1 százaléka kapott állami támogatást (KSH 2013, 2019).

Elemzésünkben mi nem valamiféle általános választ akarunk adni a fenti kérdésre, abban azonban bízunk, hogy egy szűk csoport vizsgálata közelebb juttathat a szektor

egészét érintő kérdések megválaszolásához is. Jelen kutatásban csak a civil szervezetek egy szűk, bizonyos szempontból speciális csoportjával, a népesedéspolitikai és demográfiai kérdésekkel foglalkozó, a közvélemény és a döntéshozók befolyásolására törekvő civil szervezetek világával foglalkozunk, ezen belül is a gazdálkodási kérdésekkel. Az ilyen speciális civil 'alcsoporthoz', alszektorokra vonatkozó elemzések nem ritkák a hazai szakirodalomban. Így Gyorgyovichné (2017) a lakóparki civil szervezeteket, Gerő Márton és Fonyó Attila (2013) a jogvédő szervezeteket, Reisinger (2014) a kulturális tevékenységgel foglalkozó civil szervezeteket vizsgálta.

Elsődleges kutatási kérdésünk arra vonatkozik, vajon hogyan változott meg a 2011–2018-as időszakban ezen népesedéspolitikai és demográfiai kérdésekkel (is) foglalkozó civil szervezetek anyagi helyzete. Hogyan alakultak ezen szervezetek anyagi lehetőségei és bevételi forrásai? Ezek alapján hogyan tipizálhatóak ezek a szervezetek? Változott-e az egyes típusú szervezetek jelentősége, és ennek a változásnak milyen következményei vannak a civil szféra ezen szegmensére, és végül mindez hogyan hathat vissza a demográfiai kérdésekkel kapcsolatos tudományos életre és a közbeszédre?

Empirikus elemzésünket egy, a magyarországi civil szervezetek tudományos kutatásában kissé alulhasznosított közhiteles, teljes körű adatbázisa – a 'civil szervezetek névjegyzéke', illetve a hozzájuk tartozó mellékletek – elemzésének segítségével végezzük majd. A hasonló alszektorális elemzések jellemzően a Központi Statisztikai Hivatal teljes körű civil regiszter adatbázisát használják (például Reisinger 2014), vagy saját adatgyűjtést, kutatást végeznek (például Gyorgyovichné 2017). Mivel azonban az általunk vizsgált néhány tucat szervezet – szemben például a közbiztonság védelmével vagy a tűzoltással foglalkozó civilekkel – a statisztikai nomenklatúrákban nem alkot külön csoportot, így az őket tartalmazó adatbázist nekünk kellett létrehozunk.

Az elemzésbe bevont civil szervezetek leválogatása, az adatbázis létrehozása

A népesedéspolitikai és demográfiai kérdésekkel (is) foglalkozó szervezetek leválogatását egy internetes elemzéssel és adatgyűjtéssel kezdtük: az Országos Sajtószolgálat, illetve internetes keresőprogramok segítségével kigyűjtöttük az összes olyan szervezetet, amely népesedéspolitikai aktivitást mutatott 2010. január 1. és 2019. április 30. között. A kutatás alapsokasága szempontjából fontos tisztázni, hogy mit értettünk a népesedéspolitika és az aktivitás fogalmak alatt.

A népesedéspolitika fogalmát olyan módon határoztuk meg, hogy ide soroltunk minden olyan tevékenységet, szakpolitikai érvelést, amely népességszámra vonatkozó és demográfiai jellegű (pró vagy kontra). Például egy „csak” a házasságra vonatkozó jogki-terjesztő javaslat tétele, vagy házassággal kapcsolatos vélt vagy valós jogcsorbítás elleni tiltakozás szervezése önmagában még nem jelentette azt, hogy az adott szervezet ilyen tevékenységet folytatna. Ha azonban az adott szervezet az érvelés közben demográfiai, népességszámra vonatkozó érveket hangsúlyoz (például azt, hogy az adott jogszabály hozzájárulna a demográfiai helyzet javításához), akkor ez meghatározásunk szerint már

érintettséget jelentett, tehát az adott szervezetet felvettük a listára. Ezen az alapon került be a vizsgált szervezetek közé néhány magzatvédő vagy akár lakhatási politikával foglalkozó szervezet is. Tehát önmagában az a tény, hogy az adott szervezet saját célmeghatározása miatt elsősorban nem népesedéspolitikával foglalkozik vagy a statisztikai Nonprofit Szervezetek Osztályozási Rendszere (NSZOR) tevékenységcsoportja alapján úgy gondolnánk, hogy nem népesedéspolitikával foglalkozik, még nem volt akadálya annak, hogy a kiválasztott szervezetek közé kerüljön.

Aktivitást mutatónak soroltuk be azokat a szervezeteket, amelyek – akár egyetlen, dokumentálható alkalommal, de – saját javaslatlaltal, elképzeléssel álltak elő, illetve amelyek nyilvánosan (például sajtóközlemény kiadásával, tüntetés szervezésével, bírósági/alkotmánybírósági beadvánnyal) támadtak vagy támogattak népesedéspolitikai intézkedéseket. A listára továbbá felvettük azokat a szervezeteket, amik demográfiai, népesedéspolitikai célú konferenciát szerveztek, nyilvános műhelybeszélgetést tartottak. Nem szelektáltunk a cél, a javasolt intézkedés szakmai komolysága szerint. A listára épp úgy felvettünk olyan szervezetet, amely a kötelezővé teendő hétfői televíziós adásszünet segítségével óhajtaná megoldani a népesedési krízist, mint azt a szervezetet, amely egy, a népesedési helyzetet – szerinte – javítani képes komplex nyugdíjreformra tett kidolgozott javaslatot. A listára felkerültek azok, akik színvonalas nemzetközi konferenciát szerveztek a témában és azok is, akik a helyi politikusok 'haknizását' nevezték ki „népesedéspolitikai szakmai fórumoknak”.

Nem vettük fel viszont a listára azokat a szervezeteket, amelyek hivatalos céljuk szerint népesedéspolitikai célt is kifejtene, de a gyakorlati tevékenységük alapján nem törekedtek a nyilvánosság befolyásolására, vagy legalábbis ennek nem találtuk semmilyen jelét. Például egy küldetésnyilatkozatában a népesedési célok elérését kitűző, de a valóságban konkrét egészségügyi beavatkozást segítő – mesterséges megtermékenyítést finanszírozó – alapítvány nem került a vizsgált szervezetek közé. Ha viszont ugyanez az alapítvány például konferenciát is szervezett volna 'a mesterséges megtermékenyítés, mint a demográfiai problémák megoldásának sikeres eszköze' témában, már felkerült volna a listára. A keresés eredményeként összesen 89 népesedéspolitikai és demográfiai aktivitást mutató civil vagy annak tűnő szervezetet, egyesületet, kezdeményezést, csoportot stb. írtunk össze.

Következő lépésben Google-keresés és a névjegyzék segítségével megpróbáltuk azonosítani az adott elnevezés, megnevezés mögött található szervezetet, vajon létezik-e és ha igen, milyen néven és jogi formában.

Ez csupán hat esetben járt teljes kudarccal, feltehetően ezen szervezetek mögött nincs semmilyen jogi szerveződés. (Ez az arány talán nem is meglepő, hiszen valamilyen hivatalos forma nélkül ma Magyarországon pályázni, támogatást lehívni, de még egy honlapot elkészíttetni sem egyszerű.) A viszonylag ismertebb szervezetek közül nem jártunk sikerrel a Hozz Világra Még Egy Magyar Mozgalom (<https://megegymagyar.com/>) esetén, illetve kiderült, hogy a Népesedési Kerekasztal mögött sincs jogi forma. Mintegy tucatnyi esetben pedig arra derült fény, hogy ugyanazon szervezet különféle nevek alatt létezik (például a Tudomány a Csaláért Egyesület megegyezik az Európai Családtudomá-

nyi Társasággal). Néhány szervezetről kiderült, hogy valójában forprofit cékként (például kft.-ként) működik.

Legvégül az alaplístából kizártuk a sok más mellett egyszer-egyszer népesedéspolitikával is foglalkozó, de alapvetően több területet is átfogó, finanszírozó jellegű 'ernyő-szervezeteket', ideértve például a pártalapítványokat (lásd Barankovics Alapítvány, Friedrich-Ebert-Stiftung; Polgári Magyarországért Alapítvány). A fenti elvek alapján 54 civil szervezetet határoztunk meg, mint a kutatásunk alapsokaságát.

Az adatbázis, a képzett változók

A vizsgált alapsokaság meghatározását követően a www.birosag.hu honlapon található 'Civil szervezetek névjegyzéke (keresés)'² oldalról letöltöttük a szervezetek 2011–2018-as évekre vonatkozó beszámolóit, az esetlegesen csatolt mellékletekkel együtt, hogy azok adattartalmából adatbázist építsünk.

Az elemzésünkhöz használt civil névjegyzék a 2011. évi CLXXXI. törvény³ előírásai alapján jött létre, ugyanezen törvény 87. paragrafusa alapján közhiteles gyűjteménynek számít. Szintén a fenti jogszabály rendelkezik arról, hogy az országos névjegyzék adatai a honlapon keresőprogram segítségével is megismerhetők, oly módon, hogy az adatok kereshetősége keresőszavakkal biztosítható. A kvantitatív (számszerű adatokat tartalmazó) adatbázis létrehozását pedig az tette lehetővé, hogy a 2011. évi CLXXXI. törvény eredeti szövegét a 2013. évi CCLII. törvény 130 §-a oly módon módosította, hogy ezt követően immár kötelező elemként a névjegyzék a civil szervezet, jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egység rengeteg számszerűsített adatot tartalmazó beszámolóját, illetve közhasznúsági mellékletét is tartalmazza. (További információk az adatbázisról: Sebestény 2017) Mivel a beszámolók az előző évre vonatkozó főbb adatokat is tartalmazzák, egy olyan szervezet esetén is, amely a 2012-es évre vonatkozó beszámolót töltötte fel először, rendelkezésünkre álltak a 2011 és 2018 közötti összesen 8 év adatai.

Sajnos a feltöltött beszámolók jelentős része nem kereshető pdf formában van fent, a honlap rendszere pedig nem teszi lehetővé az automatikus legyűjtést („crawl”), így a beszámolók letöltögetése csak manuálisan, egyesével volt lehetséges.

Az 54 szervezetnek 8 év alatt összesen 432 beszámolót kellett volna leadnia. A valószínűségben 376 évre vonatkozóan tudtuk letölteni az adatokat, és felépíteni az adatbázist⁴ (n=376), hiszen nem minden azonosított szervezet adott le minden évben beszámolót. Ennek a fő oka az volt, hogy egyes szervezetek megszűntek, mások (nagyobb számban) a vizsgált időszakban alakultak.

Sajnos az is előfordult, hogy – főleg kisebb szervezetek esetén – egy-egy évről a beszámoló (vagy annak bírósági honlapra való feltöltése) elmaradt, például vezetés- vagy könyvelőváltás miatt. Ha nem kiemelten közhasznú szervezetről van szó, úgy tűnik, ezt még jó eséllyel 'megússza' az adott szervezet. Ezek a hiányosan beszámoló szervezetek azonban jellemzően kisméretűek, így az ilyen adathiányok az összesített értékek szempontjából nem tűnnek jelentős torzításnak.

Továbbá a beszámoló kötelezően benyújtandó formája és adattartalma is sajnos változott az idők folyamán, ezért az összes adatot tartalmazó egységes adatbázis előállítása nem volt lehetséges. Hogy az időbeli összehasonlítást és így a változások dokumentálását lehetővé tegyük, a legfontosabb, többé-kevésbé jól kigyújtható adatokat írtuk ki minden évre vonatkozóan⁵:

- összes bevétel;
- személyi jellegű ráfordítások (beleértve a vezető tisztségviselők juttatásait);
- tagdíjbevétel;
- alapítótól kapott befizetés;
- támogatások (beleértve az adományokat is);
- adományok (támogatásokon belül), ha a beszámolóból, mellékletéből vagy a szervezet honlapjáról kiderül a fontosabb adományozók és az általuk adományozott összeg;
- értékesítés nettó árbevétele;
- a központi költségvetésből származó támogatás;
- (ebből) normatív támogatás;
- közszolgáltatási bevétel;
- 1%-os adó felajánlásból származó összeg (a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló 1996. évi CXXVI. törvény alapján átutalt összeg);
- az Európai Unió strukturális alapjaiból, illetve a Kohéziós Alapból nyújtott támogatás;
- az Európai Unió költségvetéséből vagy más államtól, nemzetközi szervezettől származó támogatás.

Az adatbázis természetesen ezen felül az adott szervezetre vonatkozó számos egyéb – nem évi változású – adatot is tartalmazott, például alapítás éve, jogi forma stb.

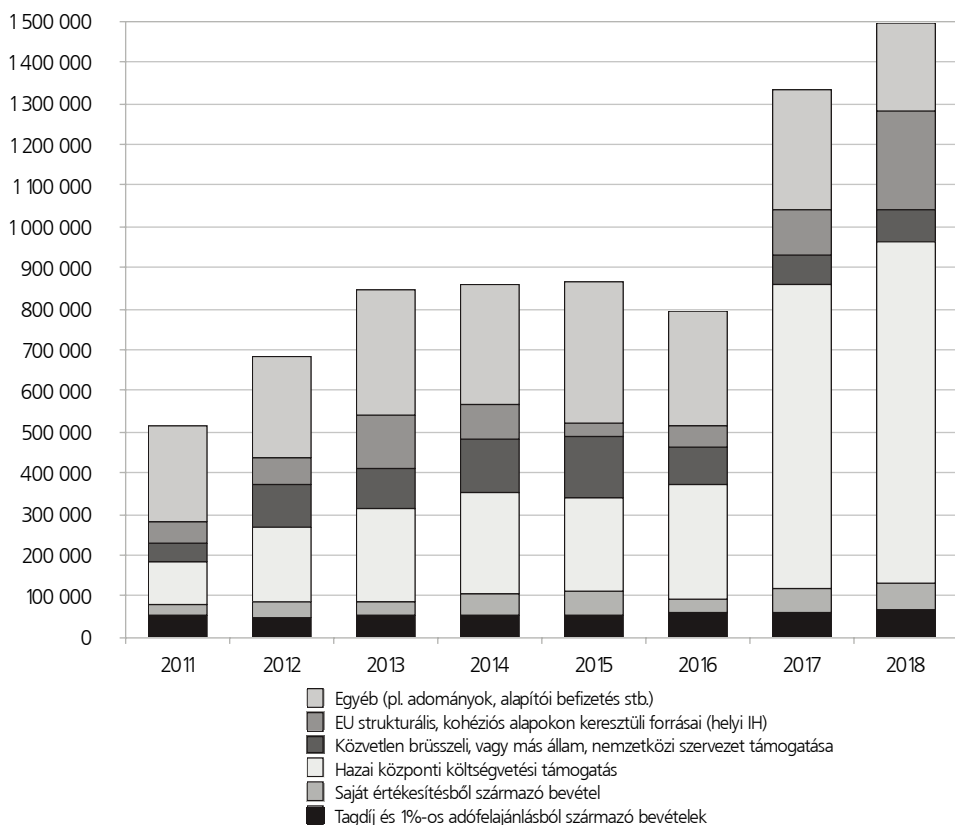
Nyilvánvalóan téves adatszolgáltatás esetén (például egyik táblázatban egy sorral elcsúsztak az adatok) a leadott adatokat korrigáltuk. Ha egy adott szervezet egy adott évben komolyabb (millió nagyságrendű) olyan támogatást, adományt kapott, amelynek forrása se a beszámolóból, se annak mellékletéből nem derült ki, akkor az adott szervezet honlapján, illetve másutt is próbáltunk ennek utánanézni. Sok esetben ez kisebb 'nyomozást' jelentett, például a beszámolóból kiderül a nagy értékű adomány, a honlapról kiderül, hogy a Szerencsejáték Zrt.-től származik, utóbbi adatbázisából pedig kiderül annak mértéke stb. Természetesen nem minden esetben jártunk sikerrel, de összességében a nagyobb adományok forrása jellemzően kideríthető volt.

Alapadatok

Az elemzésbe bevont civil szervezetek összes bevétele a vizsgált nyolc év alatt 7430 millió forint volt (az adatokat lásd 1. ábra). Az összeg látványos növekedést mutatott: Míg 2011-ben 516 millió forint, 2012-ben 681 millió forint volt az éves összbevétel, addig 2017-ben 1 milliárd 335 millió, 2018-ban pedig 1 milliárd 530 millió volt ez az érték. Az adott időszakban nőtt a beszámolót leadó szervezetek száma is (41-ről [2011] 48-ra

[2018]), de a növekedést elsősorban nem ez magyarázza, az egy szervezetre eső átlagos bevétel 12,6 millió forintról 31,9 millió forintra nőtt. Látható tehát, hogy a népesedéspolitikai és demográfiai érintettséggel rendelkező szervezetek már 2011-ben átlagosan valamivel nagyobbak voltak, de főként lényegesen gyorsabban/nagyobbra „nőttek”, mint az átlagos klasszikus civil szervezetek, ahol az egy szervezetre jutó átlagos összbevétel 2011 és 2017⁶ között 8,4 millió forintról 13 millió forintra emelkedett (KSH 2013, 2019).

1. ábra. A vizsgálatba bevont civil szervezetek összbevétele, illetve ezen belül egyes kiemelt bevételi kategóriák súlya (ezer Ft, %)

Forrás: Saját számítás, saját adatbázis alapján.

A bevételek növekedése minden valószínűség szerint a szervezetek intézményesültségének növekedését is magával hozta. Ennek legegyszerűbb mérőszáma a személyi jellegű kifizetések összege: a civil szervezetek intézményesültsége szempontjából az egy kritikus lépcsőfok, amikor az adott szervezet elkezd 'professzionizálódni', főállású vagy legalábbis megfizetett, valamilyen formában foglalkoztatott menedzsmentet, titkárságot

stb. alakít ki. A személyi jellegű ráfordításokra kiadott összegek (beleértve a vezető tisztviselők juttatásait) ezen szervezeteknél összességében 2011-ben mintegy 147 millió forintot tettek ki, ez 2018-ra több mint háromszorosára, 445 millióra nőtt. A vizsgált 8 év alatt a szervezetek összeségében valamivel több, mint 2 milliárd forintot fordítottak személyi jellegű kifizetésekre. Azt nem lehet állítani, hogy a szféra összbevételeihez viszonyítva „túlterjeszkedett” volna a személyi kifizetéseket illetően: mind 2011-ben, mind 2018-ban a bevételek mintegy 29 százaléka ment el ilyen célra.

Ha megnézzük a szervezetek bevételi forrásait, azt látjuk, hogy a 2011–2018-as időszakban megfigyelt növekmény jelentős részét a központi költségvetés által nyújtott támogatások növekedése okozta: ennek összege a 2011-es 99,9 millióról 2018-ra 827 millió forintra nőtt, vagyis a növekedés több mint nyolcszoros. A növekedés nem volt egyenletes: a nagy megugrás 2016 és 2017 között következett be, ekkor 280 millióról 738 millióra nőtt a központi költségvetés által nyújtott támogatás. Míg 2011–2015-ben a szervezetek összebevételének mintegy negyede, 2017–18-ban már több mint fele származott a központi költségvetésből (1. ábra).

Az összes klasszikus civil szervezetre vonatkozó KSH adatok szerint 2011 és 2017 között a központi költségvetésből (ide számolva a központi alapoktól, a TB-alapoktól, az NCA-tól és TAO-ból származó támogatást is) kapott támogatás 106 milliárd forintról 246 milliárd forintra nőtt. Még ha további növekedést is prognosztizálunk 2018-ra, akkor is egyértelmű, hogy maximum a támogatás megháromszorozódása feltételezhető, ami messze-messze elmarad a népesedéspolitikai szervezetek támogatásának nyolcszorosra növekedésétől.

Az állami támogatás jelentőségének növekedését úgy lehet legkönnyebben értelmezni a népesedéspolitikai, demográfiai kérdésekkel foglalkozó civil szervezetek életében, ha összevetjük őket olyan klasszikus és viszonylag stabil civil bevételi formákkal, mint az szja 1%-os felajánlásokból és a tagdíjakból származó bevételek. 2011-ben a vizsgált szervezeteknek 54,5 millió forint bevételük volt a tagdíjakból és az szja 1%-ból, ez 2018-ra 65,7 millióra nőtt (21 százalékos növekmény). Igen ám, de közben ennek a bevételi forrásnak a jelentősége igen lecsökkent a költségvetési támogatásokhoz viszonyítva: míg 2011-ben 1 forint tagdíjra és szja 1%-os felajánlásra 2 forint költségvetési támogatás esett, addig 2018-ban már 13 forint.

Kiemelten vizsgáltuk még a 'belföldi EU-s' és a nemzetközi forrásokból származó támogatásokat. Belföldi EU-s támogatásoknak azokat a forrásokat neveztük, amelyek a beszámolóokban az „egyszerűsített éves beszámoló eredménykimutatása” részben az Európai Unió strukturális alapjaiból, illetve a Kohéziós Alapból nyújtott támogatás rovatban kerültek kimutatásra. Ezek ugyanis olyan támogatások, amelyeket Brüsszel nem közvetlenül finanszíroz, hanem a hazai – a jelenlegi támogatási ciklusban a minisztériumokba integrált – irányító hatóságokon keresztül. A pályázóknak ezeket a támogatásokat itthon kellett megpályázni, és itthon is döntöttek az esetleges támogatásról. Ilyen támogatások összesen mintegy 778 millió forint értékben érkeztek a vizsgált szervezetekhez, a támogatások érkezése illeszkedett az EU-ciklusokhoz. A 2013-ig tartó költségvetési ciklus utolsó évéig növekedés volt megfigyelhető, amelyet hároméves visszaesés követett

2015-ös mélyponttal. Ezt követően már beindultak a 2014–2020-as ciklus támogatásainak kifizetései, így ismét növekedést lehetett megfigyelni.

A közvetlen brüsszeli vagy más államtól (Norvég Alap, Holland Királyság Nagykövetsége stb.), nemzetközi szervezettől (például a Soros Alapítványtól vagy amerikai gyökerű fundamentalista magzatvédő szervezetektől) érkező támogatásokat szintén érdemes külön vizsgálni, mert ezek megszerzése egészen más készségeket, képességeket, kapcsolatokat igényel, mint a többi hazai támogatási forrás. Az összesítésből kiderült, hogy komoly összeg érkezett közvetlen nemzetközi forrásokból: a vizsgált időszakban 757 millió forint. Ráadásul ez az összeg alsó becslésnek tekinthető, mert ez a forrástípus volt az, amelyet – ha a kedvezményezett el kívánta rejteni – a legnehezebb volt 'kinyomozni', tehát feltehetően az azonosítani nem tudott támogatások és adományok egy része is ilyen nemzetközi szervezetektől érkezett. Ezen források is ciklikusnak tűnnek: A 2011–2015-ös időszakban összegük és jelentőségük nőtt a finanszírozásban, ezt követően visszaesés figyelhető meg. Ez utóbbi valószínűleg szintén összefüggésben van a brüsszeli támogatás ciklikusságával, illetve az ebbe a nemzetközi források kategóriába tartozó Norvég Alap civil támogatásai ellen indult kormányzati támadásokkal, ami miatt leállt az új pályázatok kiírása (2014–2016). A hazai költségvetési támogatással összevetve a nemzetközi források az utóbbinak mintegy felét tették ki a 2011–15-ös időszakban, ezt követően azonban erőteljesen lecsökkent a nemzetközi források jelentősége: 2018-ban a 827 millió forintos hazai költségvetési támogatáshoz viszonyítva már csak 77 millió forint nemzetközi forrás érkezett a mintában szereplő civilekhez.

A vizsgált szervezetek típusai

Az összkép mellett érdemes megvizsgálni, vajon mindenki egyenletesen profitált-e abból, hogy a szektor kormányzati szempontból felértékelődött. E célból a szervezeteket négy típusba osztottuk.

A) Egyfelől léteznek az általunk '*hobbi civilek*'-nek nevezett szervezetek. Azokat a szervezeteket soroltuk ebbe a csoportba, ahol az átlagos évi összbevétel nem érte el az egymillió forintot. Ezek tehát olyan népesedéspolitikával (is) foglalkozó civil szervezetek, amelyek a vizsgált időszakban folyamatosan kis szervezetek voltak, olyan kicsik, hogy esélyük sincs arra, hogy a professzionalizálódás útjára lépjenek, nincs fizetett alkalmazottjuk, irodájuk, nagyobb események szervezésére anyagi keretük, és kiadásaik jellemzően a könyvelés és a honlapjuk fenntartása kapcsán keletkeznek. Jellemzően egy-két személyhez és egy konkrét társadalmi jelenséghez (például elvált apák vagy védőnők képviselője) köthetőek. A vizsgált 54 szervezetből 8 került ebbe a csoportba, 50 éves jelentéssel. Ebből már látszik, hogy természetesen nem mindegyik ilyen szervezet adott le minden évben jelentést. (Ezen kis szervezetek értelemszerűen kevésbé stabilak, mint nagyobb társaik, és itt fordul elő jellemzőbben, hogy egy-egy éves jelentés 'kimarad'.)

B) Az adatokat áttekintve elkülöníthető egy másik szervezeti típus: olyan formálisan (jogi értelemben) civil szervezetek, amelyek azonban bevételeiket tekintve egyértelműen

és szinte kizárólagosan állami forrásokra támaszkodnak: adományokat és támogatásokat jellemzően a kormányzattól kapnak, hagyományos civil bevételeik (szja% felajánlás, tagdíj, magánszemélyektől vagy szabadpiaci szereplőktől érkező adomány, támogatás) minimálisak, és jellemzően külföldi pályázati forrásokra, támogatásokra sem támaszkodnak. Vezetőik, alapítói általában közvetlenül a Fideszhez (például országgyűlési képviselő, alpolgármester) vagy az államapparátushoz (például volt kormányzóvivő) kötődnek, jellemzően professzionális szervezetek, komoly személyi kifizetésekkel. Ebbe a csoportba azokat a szervezeteket soroltuk, akik a vizsgált időszakban szerzett összbevételük legalább 75 százalékát ad hoc kormányzati vagy politikai döntéseknek köszönhetik. Ilyen 'ad hoc' kormányzati döntésektől függő bevételi forrásnak tekintettük a központi költségvetés által nyújtott támogatások közül azokat, amelyek nem normatív alapon vagy közszolgáltatási bevételként érkeznek; azon EU-forrásokat, amelyeket hazai – minisztériumi alárendeltségben működő – irányító hatóság folyósított a strukturális vagy kohéziós alapokból; illetve azokat a támogatásokat és adományokat, amelyeket ezeknek a civil szervezeteknek állami szervezetek vagy cégek folyósítottak (például Szerencsejáték Zrt., Magyar Fejlesztési Bank, MNB alapítványok stb.).

Felmerülhet a kérdés, hogy ezeket a szervezeteket egyáltalán miért tekintjük a civil szféra részének, hiszen a civil szervezetek fogalmának része, miszerint a civil szervezetek „közvetlenül nem függenek a kormányzattól”, vagy másként megfogalmazva „függetlenek a kormánytól és más állami intézményektől, a politikai pártoktól vagy gazdálkodó szervezetektől” (Kákai 2009:10). Ennek oka többes: egyfelől a jogi formát tekintve itt valódi civil szervezetekről van szó, másfelől ezek a szervezetek saját magukat civil szervezetként határozzák meg, sőt a nyilvánosság is – jellemzően – így tekint rájuk.

Javaslatunk emiatt az, hogy a civil szervezeteknek ezen alfaját talán leginkább a nemzetközi szakirodalomban használt *government organized/sponsored non-governmental organization* – GONGO) fogalom használatával lehet jól körül írni. A GONGO rövidítést és fogalmat Moses Naim vezette be (2009), és az elmúlt évtizedben igen komoly szakirodalma alakult ki az általa leírt jelenségnek (áttekintésnek és fogalmi kérdésekhez lásd Hasmath et al. 2019). A nemzetközi szakirodalom természetesen definíciós kérdésekben nem teljesen egységes, de jellemzően azokat a szervezeteket sorolja ide, amelyeket alapvetően egy adott kormányzat hoz létre/tart el, működtet, abból a célból, hogy az a kormánnyal együttműködve, azt politikai céljaiban segítő tevékenységet végezzen. Ilyen szervezetek a világ minden részén működnek, de szerepük hangsúlyosabb nem vagy csak részben demokratikus berendezkedésű országokban (Kína: Hasmath–Hsu 2014; Oroszország: Hemment 2012; Malajzia: Mulligan 2007). A gender és családpolitika terén Törökországban dokumentált ilyen szervezetek működése (Diner 2018).

Mivel a fenti meghatározást valamennyire találónak érezzük a fenti magyarországi szervezetcsoportra, ezt a csoportot az angol elnevezést köznevesítve 'gongó' szervezeteknek neveztük el⁷. Az 54 szervezetből 13 felelt meg a fenti definíciónak. Ezen szervezetek jelentős része a vizsgált időszakban alakult: a 13 szervezetből hat a 2010-es kormányváltást követően, már a 'demográfiai kormányzás' időszakában jött létre, pontosabban került bírósági bejegyzésre.

C) A kormányzatól függő szervezetek mintájára a *külföldi forrásoktól függő szervezetek* csoportját is megalkottuk. Egy hasonló fogalom a hatályos magyar jogi szabályozásban is létezik. A „külföldről támogatott civil szervezet” fogalmát a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló 2017. évi LXXVI. törvény vezette be. Azonban míg a törvényben a minősítés alapja a külföldről érkező támogatás összegében (évi 7,2 millió forint), addig ebben a tanulmányban arányában került meghatározásra. Azokat nevezzük külföldi forrásoktól függő civil szervezetnek, amelyek a vizsgált időszakban összbevételeük legalább háromnegyedét külföldi államtól, külföldi támogatótól, nemzetközi szervezettől vagy közvetlenül az Európai Unió költségvetéséből kapták. A listánkon öt szervezet felelt meg ennek a meghatározásnak, ezek szexuális kisebbségek érdekét képviselő, illetve női szervezetek. Természetesen ötnél több szervezet bevételeiben játszottak jelentős szerepet a külföldi források, de a többi szervezet ezeket képes volt olyan arányban kiegészíteni saját forrásokból, hogy nem érte el a külföldi támogatás aránya a 75 százalékot. Ez utóbbiakról úgy ítéltük meg, hogy feltehetően hazai forrásokra támaszkodva is életképesek lennének, így létük nem függ a külföldi támogatástól.

D) A három fenti csoport leválogatása után megmaradt szervezeteket neveztük *hagyományos civil szervezeteknek*. Ezek a szervezetek már a minimálist meghaladó, kellően diverzifikált bevételekkel rendelkeznek. Ez lehetővé teszi, hogy eredeti céljaiknak megfelelően kisebb vagy nagyobb hatékonysággal tevékenykedjenek. A listánkon szereplő szervezetek közül 28, tehát a szervezetek mintegy fele került ebbe a ‘maradék’ csoportba. A kellően diverzifikált bevételek mellett felmerült az ötlet, hogy a kormányzattól függő (‘gongó’) és a külföldi finanszírozástól függő szervezetek mellett határozunk meg egyéb szervezetektől függő civileket is. Németországban például, ahol a családpolitikai döntéshozatalban az állami és a nem állami szereplők egymáshoz való viszonya hagyományosan nagyon összetett (Ahrens 2012), előfordul, hogy egy-egy, a demográfiai változások által érintett nagyvállalat célzottan finanszíroz, így majdnem, hogy működtet egy-egy népesedéspolitikai célú civil szervezetet. Az angol szakirodalom ezeket a szervezeteket nevezi BONGO (business organized NGO)-nak (Cumming 2010). A vizsgált magyarországi civilek között azonban erre nem találtunk példát. Ami inkább jellemző, az a szoros egyházi kötődés, amely azonban nem jár közvetlen anyagi függéssel.

A hagyományos civil szervezetek mind méretüket, mind társadalmi céljaikat tekintve nagyon sokszínűek, olyan sok alkalmazottal működő civil ‘mamutok’-tól, mint a NOE (Nagycsaládosok Országos Egyesülete), olyan csaknem egyszemélyes szervezetekig, mint az Európai Családtudományi Társaság. A tematikai sokszínűség szintén jellemzi ezeket a szervezeteket. Ami ezekben a szervezetekben közös, az az, hogy jellemzően ők felelnek meg annak a képnek, ami egy civil szervezetről általában él a köztudatban.

Az adott szervezet csoportba történő besorolását az összes leadott beszámoló összeadott, az adott szervezetre összesített adatai alapján végeztük. Ha rövidebb időtáv állt volna rendelkezésünkre, néhány esetben más csoporthoz soroltuk volna az adott szervezetet. Egyes, az első években még komoly támogatottsággal rendelkező hagyomá-

nyos civil szervezetek például jelentéktelenségbe süllyedtek az utolsó évekre, csak a korábbi éveik komolyabb bevételi adatai tartják őket a mikroszervezeti határ felett. De arra is van több példa, hogy egy régóta működő mikroszervezet a vizsgált időszakban átalakult: százmilliósi állami támogatással 'kistafírozott' kormányzati gongó szervezetté vált. Ha az adott szervezet a teljes 2011–2018-as időszak összesített adatait tekintve megfelelt a gongó definíciónak, akkor az alapján soroltuk be. Egy szervezet értelemszerűen csak egy kategóriába kerülhetett. Az 1. táblázat szervezettípusonként és évenként mutatja a letöltött adatokat.

1. táblázat. Az elemzett beszámolók száma szervezettípusonként és évenként

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Hobby civil szervezetek	6	6	7	7	7	8	5	4
Gongók	7	7	7	9	12	12	13	13
Külföldi finanszírozástól függő szervezetek	4	5	5	4	4	4	4	4
Hagyományos civil szervezetek	24	26	26	27	27	28	27	27

Forrás: Saját számítás, saját adatbázis alapján.

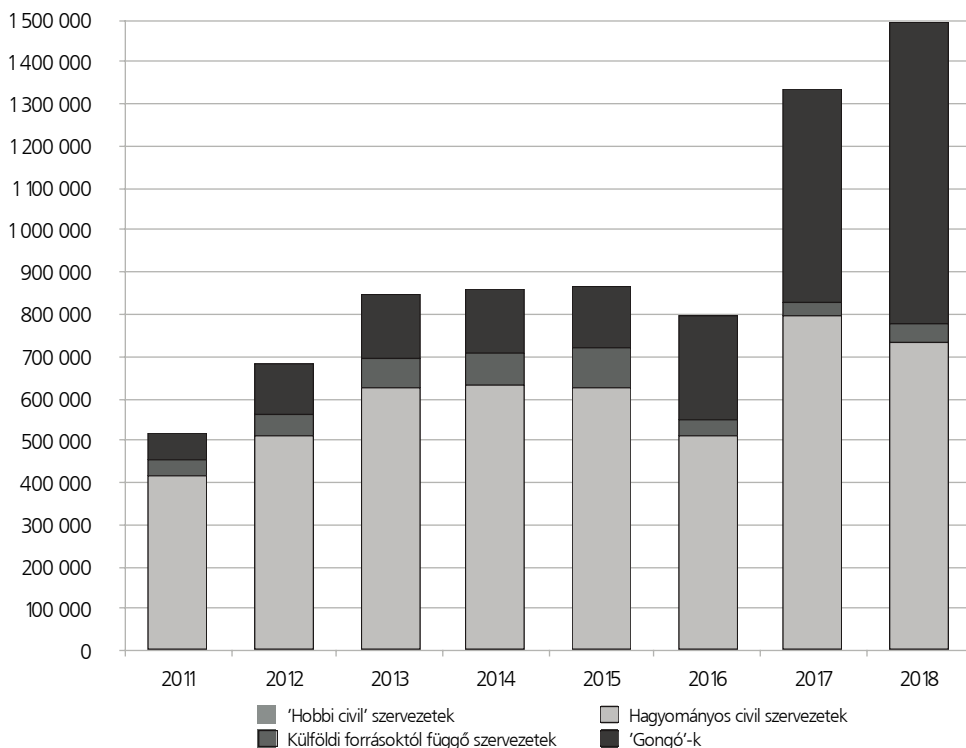
Bevételek és arányeltolódás az egyes szervezeti típusok esetén

Ha összességében és szervezeti típusonként tekintjük a szektor bevételeit, a bevételek jelentős növekedése közben egy jelentős eltolódást figyelhetünk meg az egyes szervezeti típusok között. A hobby civil szervezetek értelemszerűen nem játszottak jelentős szerepet a bevételeket tekintve. A külföldi forrásoktól függő szervezetek bevételeinek súlya az összes szervezet bevételéhez viszonyítva eleinte mérsékelten emelkedett (7-ről 2015-re 11 százalékra), majd visszaesett.

A másik két szervezeti típus közül a korszak első éveiben a hagyományos civil szervezetek rendelkeztek a bevételek túlnyomó többségével, 2011-ben még több mint négyötödével. Ezt követően évről évre lassan szorult vissza a súlyuk, de még 2015-ben is az összebevétel 72 százaléka hozzájuk jutott. Ezt követően felgyorsult az arányvesztés, és a bevételi arány 2018-ra 48 százalékra csökkent.

A 2011–2018-as átalakulás igazi nyertesei egyértelműen a gongó szervezetek lettek (lásd a 2. ábrán): bevételi arányuk a szektor összbevételén belül 11 százalékról 49 százalékra növekedett. Míg 2011-ben ezek a szervezetek mintegy 61 millió forintból gazdálkodtak, 2018-ban már 754 millióból, tehát bevételeik több mint tizenkétszeresére nőttek. Az arányeltolódás oka az, hogy ezek a szervezetek az ad hoc kormányzati döntéseken alapuló támogatások fő nyertesei. Márpedig a vizsgált időszakban egyfelől megsokszorozódtak ezek a támogatások (151 millió forintról 1080 millióra), másfelől ezek egyre nagyobb arányban áramlanak a gongó szervezetekhez. 2011-ben az ad hoc kormányzati döntéseken alapuló támogatások 40 százalékát, 2018-ban már 70 százalékát szívták fel ezek a szervezetek.

2. ábra. A vizsgálatba bevont civil szervezetek összebevétele a szervezetek típusa szerint
(ezer Ft, %)

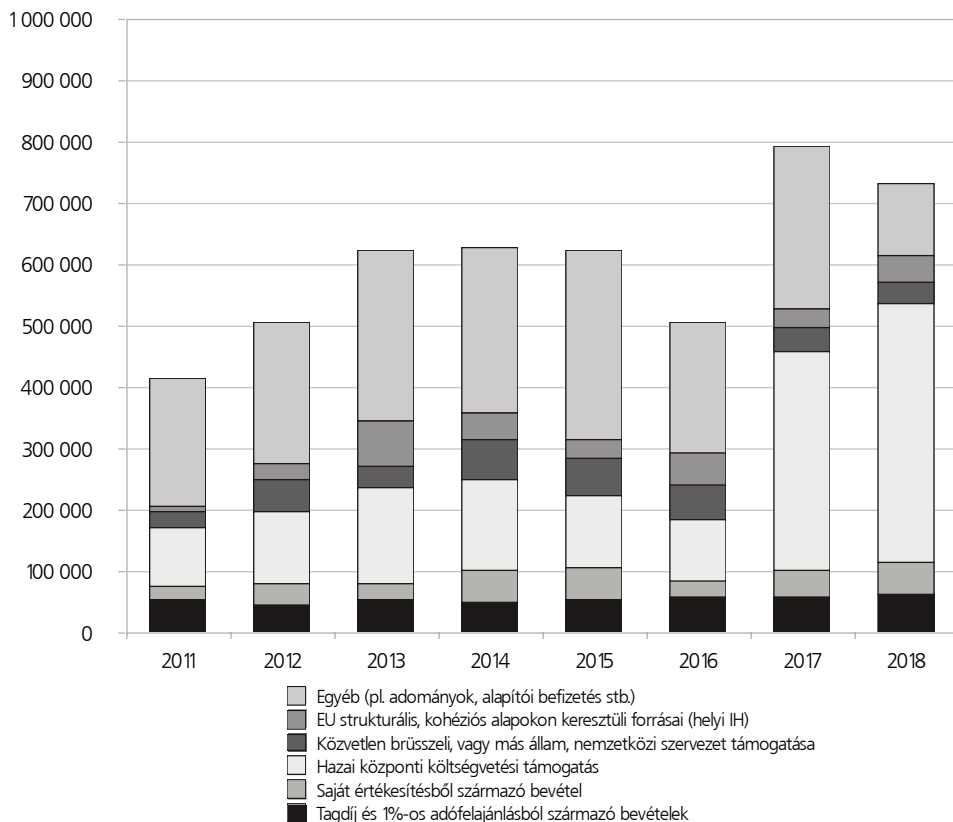
Forrás: Saját számítás, saját adatbázis alapján.

A hagyományos civil szervezetek bevételi struktúrájának változásai

A másik három szervezettípussal nem foglalkozva, a hagyományos civil szervezeteket vizsgálva is a költségvetés növekedését és ezen belül a hazai költségvetési támogatások súlyának növekedését tapasztaljuk. Ezen szervezetek összebevétele 415 millió forintról 730 millióra nőtt (3. ábra). Ez a növekmény szinte semmi a gongó szervezetekéhez képest, de azért még mindig meghaladja a pénzromlás ütemét. A növekedés ráadásul a hazai költségvetésből érkező támogatások növekedésére vezethető vissza. Ha ettől a forrástól eltekintünk, az összes többi bevétel eleinte emelkedik, majd 2015-öt követően csökkenni kezd, egészében pedig valamelyest még csökken is (322 vs. 309 millió forint). Természetesen kérdés, hogy az egyéb bevételek stagnálása/csökkenése milyen viszonyban van a hazai költségvetési bevételek növekedésével. Könnyen előfordulhat, hogy például amennyiben könnyebben szerezhetőek állami források, az adott szervezet kevesebb energiát fordít egyéb bevételei növelésére (például külföldi pályázatokra, adománygyűj-

tésre, szja 1%-os kampányra stb.). Ez a feltételezés egyes szervezetek gazdálkodását nézve nem tűnik irreálisnak. A NOE esetén például látványos, hogy a központi költségvetési támogatások növekedésével párhuzamosan hetedére csökkent a szervezet szja 1%-os felajánlásokból származó bevétele, illetve minimálisra, évi félmillió forint alá csökkent a vállalkozás jellegű bevétel (saját értékesítés bevétele).

3. ábra. A hagyományos civil szervezetek összbevétele, illetve ezen belül egyes kiemelt bevételi kategóriák súlya (ezer Ft, %)

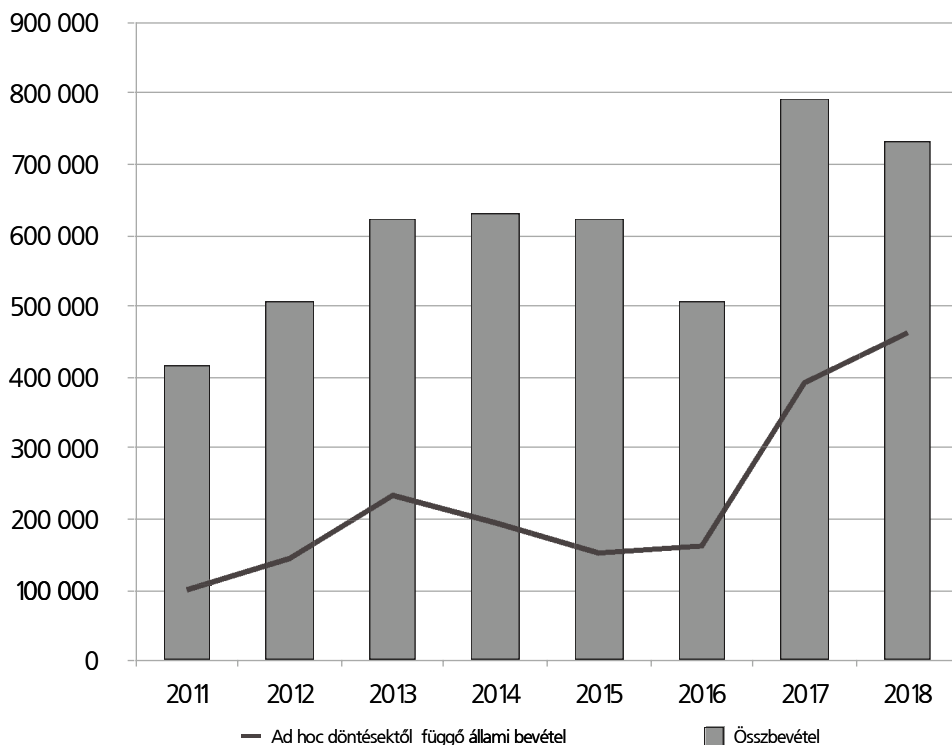

Forrás: Saját számítás, saját adatbázis alapján.

A központi költségvetésből származó bevételnek azonban több formája van, illetve jelentősek lehetnek a nem a központi költségvetésből érkező, de ugyanúgy kormányzati döntéstől függő támogatások is. Ennek a problémának a kezelésére – és egyben a gongó szervezetek definiálásához – hoztuk létre az „ad hoc állami döntésektől függő támogatások” kategóriát (pontos meghatározását ld. korábban). Ezen típusú támogatások összes bevételen belüli mértékét – a szervezetek összbevételéhez viszonyítva – mutatja a 4. ábra. Az adatok látványosan mutatják, hogy az állami támogatások növelése a kormányzati függőség növekedésével is együtt járt a hagyományos civil szervezetek

esetén is. Míg 2011-ben a népesedéspolitikai és demográfiai kérdésekkel foglalkozó hagyományos civil szervezetek összebevételeinek mintegy negyede függött ad hoc kormányzati döntésektől, 2018-ra ez az arány 63 százalékra nőtt (lásd az oszlop és a vonal egymáshoz viszonyított arányát).

4. ábra. A hagyományos civil szervezetek összebevétele, illetve ezen belül az ad hoc állami döntésektől függő támogatások mértéke (ezer Ft)

Forrás: Saját számítás, saját adatbázis alapján.

Hatások a nyilvánosságra

A népesedéspolitikai és demográfiai kérdésekkel foglalkozó civil szféra ilyen átalakulása természetesen visszahat a nyilvánosságra és a civil szervezetek működésére is. A gongó jellegű szervezetek megerősítése garantálja, hogy immár nagy számban vannak olyan szervezetek, amelyekkel – hiszen eseti döntésekkel maga finanszírozza őket – a kormány és a témával foglalkozó szakpolitikusok a saját szempontjukból nézve kitűnően együtt tudnak működni. Ezen szervezetek meghívhatók egyeztetésekre, nyugodtan

véleményezhetik a tervezett jogszabályokat, hiszen nemigen fenyeget a veszély, hogy akármilyen kritikát gyakorolnának, 'kellemetlenkednének'. Esetleges viták, társadalmi ellenállás esetén ezen szervezetekre lehet számítani a külföldi finanszírozástól függő vagy hagyományos civil szervezetek ellen, gyakorlatilag témától vagy szakterülettől függetlenül⁸.

Ha politikailag a kormányzat szükségesnek érzi, ezen szervezetek nyilatkoznak, kiállnak, mozgósítanak. Például a kvóta-népszavazás idején a mozgósításban erőteljes szerepet kaptak: a kormányzati szándéknak megfelelő időpontban, megfelelő üzenettel demonstráltak, közleményt adtak ki stb⁹.

Fontos funkciójuk, hogy képviselőik, vezetőik 'hasznos' nyilatkozók a közszolgálati hírügynökség és média számára, illetve a kormányt támogató sajtóban. Ezen szervezetek kapcsán két jellemző sajtómegjelenési forma figyelhető meg, az egyikben megismétlik, így népszerűsítik a kormányzati üzeneteket, a másikban egyszerűen csak támogatólag „örvendeznek” egyes kormányzati intézkedések miatt.

2. táblázat. Megerősítő nyilatkozat kormánypárti sajtóban – példa

Kormányzati megnyilatkozás 2019. augusztus 8.	Gongó szervezet vezetőjének nyilatkozata 2019. augusztus 25.
„Egyre népszerűbb a családvédelmi akcióterv, már 15 ezer-nél is többen igényelték valamelyik támogatási formát – mondta Novák Katalin, az Emberi Erőforrások Minisztériumának család- és ifjúságügyért felelős államtitkára csütörtökön.” „Kitért arra, hogy a nagycsaládosok autótvásárlási támogatását már csaknem 9 ezren kérték. Ennél a támogatási formánál az igénylés elektronikusan is leadható...” „A babaváró támogatásokra már több mint 6300 szerződést kötöttek. Ezt a támogatási formát nemcsak a friss házaspárok vehetik igénybe, hanem azok is, akik a már megszületett gyermekeik után még továbbiakat szeretnének – hívta fel a figyelmet az államtitkár, hozzátéve: a kérelmezők többsége, több mint 5600-an a teljes, 10 milliós összeget igénybe vették. ...” „Novák Katalin elmondta: alapvető cél, hogy mindenki ingyenesen vagy nagyon olcsón vehesse igénybe a bölcsődei ellátást. A következő költségvetésben jelentősen növekszik a munkahelyi és családi bölcsődék támogatása, erre a célra 3 év alatt 12 milliárd forintot fordít a kormány. Addig pedig már péntektől havi akár 40 ezer forintos bölcsődei támogatást igényelhet, akinek a gyermeke elmúlt 20 hetes, családi vagy munkahelyi bölcsődébe jár, nincs bölcsődei ellátás a közelben, továbbá van bankszámlája és ügyfélkapu-hozzáférése.”	„A ... alapítója elmondta: folyamatos az érdeklődés a februárban bejelentett családvédelmi akcióterv iránt. Júliusi indulása óta »megrohamozták« a kormányablakokat, hitelintézeteket. Augusztus végére 20 ezerre nőtt az érdeklődők száma.” „Legtöbben a nagycsaládosok autótvásárlási támogatását igényelték – közölte ... kiemelve: ez Európa-szerte egyedülálló támogatási forma.” „Emellett a babaváró támogatás is népszerű. A 10 milliós forintos szabad felhasználású hitelt minden fiatal pár igényelheti, aki gyermekkel tervezi a jövőt. Három gyermek születése esetén a hitelt teljes egészében elengedi az állam – hangsúlyozta.” „A családvédelmi akcióterv része volt a bölcsődei férőhelybővítés is, ez viszont hosszabb időt vesz igénybe, ezért az átmeneti időre, havi maximum 40 ezer forintig, bölcsődei támogatást igényelhetnek azok, akik helyhiány miatt nem tudják elhelyezni gyermeküket állami bölcsődében – ismertette ...”
Forrás: https://www.magyarhirlap.hu/belfold/20190808-novak-katalin-egyre-nepszerubb-a-csaladvedelmi-akcioterv	Forrás: https://www.lokal.hu/2019-08-trendive-valt-nagycsaladosnak-lenni/

3. táblázat. MTI által közölt „Örvendező nyilatkozat” kormányintézkedés megerősítésére

„Előnyben kell részesíteni a nagycsaládosokat, hiszen ők biztosítják a nemzet fennmaradását és a gazdaság jövőjét – hangsúlyozta a ... elnöke az M1 aktuális csatorna és Kossuth rádió Jó reggelt, Magyarország című közös műsorblokkjában kedden. ... szerint a vasárnap bejelentett 7 pontos családvédelmi akcióterv akár rövidtávon is hatással lehet a demográfiai mutatókra. A programpontok közül a nagyszülői gyedet külön üdvözlötte, hiszen ez egyrészt a nagyszülők bevonását biztosítja a családi életbe, másrészt pedig lehetőséget ad a családok fiataloknak a karrierépítésre – vélekedett.”

„A 2018-ban elindult, a határon túl élő családokat segítő Köldökszinór program sikerét dicsérve elmondta, tavaly októberig több mint kilenczezen igényelték anyagi támogatást. Emellett Kárpát-medencében egy 38 és fél milliárdos óvoda- és bölcsődefejlesztési program is zajlik, amely szintén nagyban segíti a külhoni családokat – fűzte hozzá ...”

Forrás: MTI (2019. február 12.).

Ezen gongó szervezetek létezése azért is nagyon lényeges, mert segítségükkel fel tudja mutatni a kormányzat, hogy Magyarországon létezik komoly méretű, aktív civil szektor a családpolitika terén. Amikor például 2018 decemberében a kormányzat népesedéspolitikai kérdésekért felelős háttérintézménye – a Kopp Mária Intézet – Civilek a családok szolgálatában címmel konferenciát szervezett¹⁰, ott a délelőtti szekcióban az államtitkárok között/előtt fellépő öt civil szervezet közül négy olyan volt, amely a mi definícióink szerint gongó szervezet.

Természetesen a nyilvános térben egymást erősítő kapcsolat kétirányú. Nem csak a kormányzat építi saját programjait a gongó szervezetekre, hanem azok is meghívják saját programjaira a kormányzat képviselőit, védett nyilvános teret nyújtva számukra, ahol minden kritikával való szembesülés veszélye nélkül, de látszólag mégis szakmai körülmények között ismertethetik álláspontjukat. Például csak 2018 október–novemberében öt családpolitikai, népesedéspolitikai témájú konferenciát szerveztek gongó szervezetek (október 3.: Kortalanul – konferencia az időszedésről; október 19.: 'Konferencia' (MTA-n); november 5.: Workshop az apák szerepéről; november 22.: Mesterségem címe: egyedülálló szülő; november 25.: Első Kárpát-medencei demográfiai konferencia), amelyek kiváló fellépési lehetőséget biztosítottak a kormányzati szereplők számára.

Ezen kölcsönös és erős kapcsolat alapján nyugodtan és joggal nyilatkozhat a felelős kormányzati szereplő, hogy például „a családvédelmi akciótervben markánsan megjelentek a civil ötletek”¹¹.

Következtetések

Magyarországon a rendszerváltás környékén és az azt követő években létrejött egy működő és életképes, ugyanakkor meglehetősen kicsi és csenevész civil alszektor, amelynek szereplői kapcsolódtak a népesedéspolitikai és demográfiai célokhoz. Ez a civil szféra olyan szervezetekből állt, amelyek különféle – időnként egymásnak gyökeresen ellentmondó – népesedéspolitikai és demográfiai célok elérését tűzték ki maguk elé.

Ezen szervezetek életében 2010-et követően egy lassú, de jelentős változás indult meg. Bár már a 2010-es kormányváltást követően előtérbe kerültek demográfiai, népesedéspolitikai célok, valójában hosszú évekbe telt, amíg az államigazgatási struktúra, a kormányzati gyakorlat és támogatáspolitikai igazodott a retorikához. A népesedéspolitikáért felelős miniszterelnöki megbízott kinevezésére csak 2012-re került sor, a családpolitikai államtitkárság csak 2014-ben jött létre, az egyes tárcák között a demográfiai témákban a koordinációt végző családügyi kabinet és a családpolitikával foglalkozó kormányzati háttérintézmény (KINCS) 2017 óta működik; a 2018-as harmadik választási győzelmet követően pedig már „demográfiai fókuszú kormányzás” került bevezetésre.

A népesedéspolitikai kérdéseknek ez a lassú, de látványos előtérbe kerülése nagyobb nyilvánosságot és közfigyelmet jelentett az ezzel foglalkozó vagy a témában érintett civil szervezetek számára is, és az adatok azt mutatják, hogy ezzel párhuzamosan lassacskán, de jelentősen megnöttek az e szegmensnek juttatott állami támogatások is. Ezen növekedés elsődleges eredménye azonban nem a szféra szereplőinek általános megerősödése lett.

A beszámolók adatainak elemzése ugyanis azt mutatta, hogy az elmúlt években a népesedéspolitikával foglalkozó civil szervezetek támogatásának radikális növelésével, a gongó szervezetek rendszerének kiépítésével és felduzzasztásával az Orbán-kormányok megteremtettek egy 'saját civil' szervezeti hátteret. Ezen közvetlen kormányzati függésben lévő szervezettípus korábban is létezett, de csak marginális szerepet játszott a népesedéspolitika kapcsán. Ez a folyamat igazán 2016-tól gyorsult fel, és 2018-ra – a demográfiai fókuszú kormányzás bevezetésével – ezek a gongó szervezetek a forrásokat tekintve már dominánssá váltak a családpolitikával foglalkozó civil szférában.

Emellett a témával foglalkozó hagyományos civil szervezeteknek is jutott támogatás: e kör bevételeinek is egyre nagyobb aránya vált az ad hoc kormányzati támogatási döntések függvényévé. Míg a hagyományos civil szervezetek anyagilag részben tudtak profitálni a nagyobb kormányzati érdeklődésből, kormányzati kapcsolataik erősségét és a nyilvánosság elérését tekintve háttérbe szorultak a gongó típusú szervezetek mögött.

Megítélésünk szerint a kormányzati forrásoktól való függés növekedése és a gongó típusú szervezetek hangsúlyos megjelenése és térnyerése nem pozitív folyamat. Ez ugyanis nem csak önmagában és a nyilvánosságra gyakorolt torzító hatása miatt lehet káros, hanem a többi hagyományos civil szervezetre gyakorolt hatása miatt is. Ezen gongó jellegű szervezetek ugyanis negatív viselkedési mintát adnak a hagyományos civilek számára, egyfelől egy veszélyes jövőképet nyújtva (talán 'megfelelő' viselkedés esetén mi is juthatnánk ilyen mértékű forrásokhoz/nyilvánossághoz), másfelől elfogadhatóvá téve olyan megnyilvánulásokat, amelyek demokratikus társadalmakban kevésbé jellemzők civil szervezetekre (például a kormánypárt aktuálpolitikai igényeinek kiszolgálása). Ezen változások pedig nagyban veszélyeztetik azt, hogy a népesedési kérdések kapcsán a civil szféra betölthesse befolyásoló és kontroll szerepét, ami pedig az adott szakterület hatékony és demokratikus működésének előfeltétele lenne.

Irodalom

- Ahrens, Helga (2012): Zur Kooperation von staatlichen und nicht-staatlichen Akteuren der deutschen Familienpolitik – Zwischen Formalität und Informalität. In: Gerlach, Irene–von Hehl, Susanne (Hrsg.): *Staatsorganisatorische Herausforderungen in der Familienpolitik*. Münster. 37–52.
- Antal Attila (szerk.) (2016): *A civilek hatalma – A politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Noran Libro.
- Cumming, Lawrence S. (2010): GONGOS. In: Anheier, Helmut K.–Toepler, Stefan (eds.): *International Encyclopedia of Civil Society*. New York, NY: Springer. 779–783.
- Diner, Çağla (2018): Gender Politics and Gongs in Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, (4.), 101–108.
- Gerő Márton–Fonyó Attila (2013): Szektor, alszektor vagy nem szektor? Jogvédelemmel foglalkozó civil szervezetek kapcsolathálózatainak elemzése. *szocio.hu*, (1), 34–60.
- Gerő Márton–Susánszky Pál–Tóth Gergely–Kopper Ákos (2016): A jogvédő szervezetek változásmenedzsment stratégiái. *Civil Szemle*, (4.), 15–27.
- Gyorgyovichné Koltay Elvira (2017): Kényszer szülte civilség – A lakóparki civil/nonprofit szervezetek hazai jellemzői. *Civil Szemle*, XIV., (2.), 21–37.
- Hasmath, Reza–Hildebrandt, Timothy–Hsu, Jennifer YJ. (2019): Conceptualizing government-organized non-governmental organizations. *Journal of Civil Society*, 15., (3.), 267–284.
- Hasmath, Reza–Hsu, Jennifer YJ. (2014): Isomorphic pressures, epistemic communities and state-NGO collaboration in China. *The China Quarterly*, (220.), 936–954.
- Hemment, Julie (2012): Nashi, youth voluntarism, and Potemkin NGOs: Making sense of civil society in post-Soviet Russia. *Slavic Review*, 71., (2.), 234–260.
- Kákai László (2009): *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*. Budapest: IDResearch Kft.–Publikon Kiadó.
- KSH (2013): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2011.* (CD-Melléklettel). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2019): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2017.* Adattár. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Mulligan, Martin (2007): On the trail of Malaysia's weirdest animal: The GONGO. *The Round Table*, (96.), 429–434.
- Naim, Moises (2009): Missing links: What is a GONGO? *Foreign Policy*, (160.), 95–96.
<https://foreignpolicy.com/2009/10/13/what-is-a-gongo/>
- Reisinger Adrienn (2014): A kulturális tevékenységet folytató nonprofit szervezetek jellemzői, támogatásuk változásai. *Civil Szemle*, XI., (4.), 37–53.
- Sebestény István (2017): A civil szektor demográfiája – A civil szervezetek névjegyzékének retrospektív feldolgozása alapján. *Civil Szemle*, XIV., (1). 7–33.

Jegyzetek

- 1 A KSH meghatározása szerint a nonprofit szektoron belül a (klasszikus magán)alapítványok és egyesületek tartoznak a „klasszikus civil szervezetek” közé, míg például a nonprofit gazdasági szervezetek, érdekképviselések nem. Elemzésünkben civil szervezetek alatt mi ezeket a ’klasszikus civil szervezeteket’ értjük.
- 2 <https://birosag.hu/allampolgaroknak/civil-szervezetek/civil-szervezetek-nevjegyzeke-kereses>
- 3 2011. évi CLXXXI. törvény a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról.
- 4 Ebben és az adatok tisztításában, kiegészítő adatok gyűjtésében köszönöm Puskás Katalin segítségét.
- 5 Mivel az adattartalom jellemzően bővült, így időben visszafelé haladtunk. Sok esetben a későbbi beszámoló részletesebb adatai segítségével könnyebb volt értelmezni a korábbi év adatát (például egy több évre átnyúló támogatási szerződés esetén).
- 6 A 2018-as évre vonatkozó KSH adatok még nem érhetők el.
- 7 Ez a köznevesítő megoldás a magyar nyelvű sajtóban már létezik: például „Békemenet, CÖF, CÖKA, Pestisrácok – mi fán terem, kinek szolgál a magyar gongó?”
<https://atlatszo.hu/2015/02/12/bekemenet-cof-coka-pestisracok-mi-fan-terem-kinek-szolgalt-a-magyar-gongo/>
 (letöltve 2018. 11. 12.).

- 8 Így válhat például a Kárpát-medencei Családszervezetek Szövetség „civilként” oktatási kerekasztal tagjává
<http://nol.hu/belfold/kenyes-temakrol-beszelt-balog-miniszter-a-tanarokkal-1600577> (letöltés 2019. 11. 12.).
- 9 <https://www.magyaridok.hu/belfold/fiatal-csaladosok-el-kell-menni-es-nemmel-kell-szavazni-1054900/> (letöltve 2019. 11. 08.).
- 10 <https://www.koppmariaintezet.hu/hu/osszeshir/168-civilek-a-csaladok-szolgalataban> (letöltve: 2019. 11. 08.)
- 11 <https://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/csalad-es-ifjusagugyert-feelos-allamtitkarsag/hirek/a-csaladvedelmi-akciotervben-markansan-megjelentek-a-civil-otletek> (letöltve 2018. 11. 28.)
- 12 https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/orban_jelentos_valtozasokat_igert.660296.html (letöltve 2018. 11. 28.)

Fotó/Gönczö Viktor

A FUNKCIONÁLIS KÖZÖSSÉGEK JÓLÉTI SZEREPLEHETŐSÉGEI — KÖZÖSSÉGI ALAPÚ SZOLGÁLTATÁSOK FEJLESZTÉSÉT MEGALAPOZÓ KÖZÖSSÉGI FUNKCIÓK VIZSGÁLATA

Csabai Lucia

Bevezető

A közszolgáltatások közösségi alapú működésének megértéséhez, lehetséges irányainak feltárásához elengedhetetlen, hogy egyrészt megismerjük a közösségek aktuális állapotát, jellemzőit, másrészt feltárjuk a közszolgáltatásokra már jelenleg is jellemző közösségi alapú működési sajátosságokat. Jelen tanulmány alapját képező kutatás során a kiválasztott egyik leghátrányosabb helyzetű járásban levő lokális közösségek állapotának jellemzésekor a közösségek funkcionalista értelmezéséből indultunk ki, amelyet a közösségi tőke elméleti keretrendszerében helyeztünk el. A kutatás alapját képező fókuszcsoporthoz tartozó interjúk egyfajta megalapozó empiriát szolgáltatnak egy későbbi, komplex mikrotérképi fejlesztés tervezéséhez.¹

Elméleti háttér

A vidéki lokális közösségek állapotát nagyon erősen befolyásolja a mai industrializált, globalizált társadalmi működés, tagjainak individualizált életmódja, amely a helyi társadalmat, gazdaságot, valamint a közvetlen természeti környezetet érintve közvetlenül hat az emberek lokális erőforrásokhoz való hozzáférésére (Hightree et al. 2017). Mindez a helyi

közösségek életképességének mutatóin érződik a leginkább. Amikor hátrányos, esetünkben pedig a leghátrányosabb helyzetű települések, járáások közösségeire gondolunk, elkerülhetetlenül szembe kerülünk többek között az elszigeteltség, szegregálódás, globális verseny, gyors demográfiai változás, fiatalok elvándorlása, csökkenő mezőgazdasági munkaerő és a munkaerő-kereslet problémáival, valamint a mindezekből fakadó társadalmi kihívásokkal (Brown–Swanson 2003; Hightree et al. 2017). A közösség társadalmi gyökerű meghatározásai közül e tanulmány a lokális közösség funkcionista megközelítését emeli ki, amely a közösségben rejlő erőforrások működésbeli sajátosságain keresztül értelmezi a közösségi funkciókat. E vonatkozásban a közösség egy olyan társadalmi rendszerként azonosítható, amely lokális cselekvési terepe a különböző fogyasztási és szolgáltatási mechanizmusoknak, a személyes kapcsolatok kialakításának és fenntartásának, valamint a megosztott közös lokalitásban megjelenő társadalmi szerepvállalásoknak és részvételi formáknak (Weil 2013). A közösségtérképezés funkcionista irányzata eltérő korszakokban eltérő funkciókat emelt ki, amelyek az elfogadott közös célokon, érdekeken át egészen egymás segítségéig nagyon szerteágazóak voltak (Hankiss 1983; Kovách–Kristóf 2007; Csurgó–Légmán 2015). Roland Warren (1963) a közösségek funkcionista értelmezése nyomán a társadalmi egységek működését a társadalmi cselekvések olyan szervezett rendszereként értelmezte, amely a mindennapi élet alapszükségleteihez igazodik. Az általa azonosított, helyi közösségekben jelenlevő funkciók alapvetően a következő területeket fedik le: 1. szociális és gazdasági termékek, javak termelése, forgalmazása és fogyasztása (például oktatási, vallási, kereskedelmi tevékenységek); 2. az ifjúság szocializációja; 3. norma és társadalmi kontroll fenntartása (mind az informális hálózatokon keresztül, mind pedig a hivatalos csatornákon át, például rendőrség, oktatás); 4. társadalmi részvétel; 5. kölcsönös segítségnyújtás (például intézményeken, önkéntes szervezeteken, baráti hálózatokon keresztül) (Warren R. 1963).

Warren által azonosított, fentebb felsorolt öt funkció szerepe a következőképpen foglalható össze:

1. „A *szocializáció*, melyen keresztül a közösség bizonyos értékeket olt tagjaiba, olyanokat, amelyek leginkább az adott kultúrában érvényesek.
2. A *gazdasági boldogulás*: a közösség biztosítja tagjainak a megélhetést.
3. A *társadalmi részvétel*: a közösség biztosítja tagjai számára a társasági, társadalmi élet lehetőségét, a jogok és kötelességek gyakorlását.
4. A *társadalmi kontroll* is a közösség funkciója. A kontroll alapját a közösség értékei és normái jelentik, valamint a közügyei iránti elkötelezettség és felelősség.
5. A *kölcsönös támogatás* és az ahhoz vezető együttműködés, mely folyamat segítségével a közösség tagjai megvalósítják azokat a feladatokat, amelyek túl nagyok vagy túl sürgősek ahhoz, hogy egy egyedülálló személy kezelni tudja. E funkciót a szolidaritás funkciójának is szokták nevezni.” (Vercseg 2011:28–29.)

A közösségek funkcionista értelmezése hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük a kollektív cselekvés alapjait, természetét; feltételezve, hogy a közösségi cselekvések többnyire az egyén társadalmi státusza, illetve szükségletei köré szerveződnek, és nagyobb

valószínűséggel lépnek fel közösen a már meglévő beruházások, valamint kialakított formális csatornák mentén (Weil 2013). A közösségek állapotának funkcionista vizsgálata azonban feltételezi a diszfunkcionalitás meglétét is, így jelen tanulmány is elsősorban a funkcionális–diszfunkcionalitás tengelyén ragadja meg a közösség állapotának elemzését. A Warren által meghatározott közösségi funkciók betöltése, a helyi közösség által való működtetése alapvetően a közösség szervezettségétől, a benne rejlő szoros kötésektől függ, tehát eredendően a társadalmi tőke, mint működésének alapfeltétele kulcsfontosságúvá válik (Warren R. 1963; Vercseg 2011). A társadalmi tőke nem az egyedüli tőkeforma, amely szerepet játszik a közösség funkcionista értelmezésében, olyannyira nem, hogy egyes elméletek szerint a diszfunkcionális közösségek a különböző tőkehiányokkal, vagyis az erőforrások megfelelő felhasználásának hiányával magyarázhatóak (Kay 2006). E tanulmányban a közösségi tőke hét típusát rendljük a Roland Warren (1963) által meghatározott közösségi funkciókhoz.

Flora (2015) hét közösségi tőketípust határozott meg, amelyek az egészséges ökoszisztémához, az életképes gazdasághoz, valamint a társadalmi inklúzióhoz járulnak hozzá. A közösségi tőke keretrendszerét alapvetően a diszfunkcionális közösségek fejlesztésének céljából fejlesztette ki, elemzési módot szolgáltatva a lokális közösség, mint komplex rendszer, illetve mint összefüggő rendszerek összességének értelmezéséhez (Hightree et al. 2017). Mindemellett lehetőséget nyújt arra is, hogy rálássunk az egyes közösségi funkciók közötti kapcsolatokra, összefüggésekre (Beaulieu 2014; Hightree et al. 2017). E keretrendszerben a tőke olyan erőforrásként értelmezhető, amelyet új erőforrások létrehozásába fektetnek be (Flora 2015; Hightree et al. 2017). A tőke közösségfejlesztői értelmezése nyomán (Flora 2015) arra az eredményre jutott, hogy a legsikeresebb közösségek azok, amelyek a tőke hétféle típusát, valamint mindezek együttműködését, egymásra hatását egyidejűleg emelték be a fejlesztés kontextusába, a fejlesztési folyamat tervezésébe és nyomon követésébe. A természeti, épített, humán, társadalmi, kulturális, politikai, valamint pénzügyi tőke a fejlesztés során egy komplex rendszert alkot, amely rendszerben a tőketerületek egymásra hatása egyfajta spirális mozgást generálva eredményezi a fejlesztési folyamat felfelé ívelő irányát, vagyis a diszfunkcionális működési sajátosságok csökkenését. Ezeken a meghatározott területeken keresztül lehetőséget teremt arra, hogy a közösség funkcionális működését egy rendszerben értelmezzük. Ezen elmélet abból indul ki, hogy minden lokális közösségben rejlenek értékek, erőforrások, amelyekre építve az adott lokális közösség funkcionálisan működik a mindennapi élet, jól-lét vonatkozásában. A közösségek diszfunkcionális működését a közösségi tőke módszertana azzal magyarázza, hogy a fel nem használt „vagyon”-ra, illetve lokalitásban rejlő értékekre, erőforrásokra amennyiben nem épít a közösség, az nincs kiaknázva, erős hanyatlási folyamat indul el. Ez a hanyatlás pedig a lokális közösségek diszfunkcionális működését eredményezi. Így jönnek létre végső soron a hátrányos helyzetű régiók, felölve az összes ebből fakadó társadalmi problémát. A közösségi tőkefajták közösségi funkciók elméleti keretrendszerébe ágyazva tehát lehetőséget teremtünk a közösségek jelen állapotának komplex megértéséhez, valamint a fejlesztés, beavatkozás területeinek azonosításához:

A gazdasági boldogulás

A lokális közösség gazdasági boldogulás funkciója lényegében a termelés–elosztás–fogyasztás folyamatában a helyi részvétel működését vizsgálja, a mindennapi élet működéséhez szükséges, helyben előállított termékek viszonylatában, amelyhez az adott lokalitásban számos szereplő hozzájárulhat (mint például vállalkozások, önkormányzatok, oktatási intézmények, egyházi szereplők stb.). Mindennek kapcsán fontos figyelembe venni, hogy milyen feltételek mellett állítják elő ezeket a termékeket vagy szolgáltatásokat, mi jellemzi a helyi közösség(ek)et, a közösség tagjainak részvételét, részvételének hatását ennek folyamán (Warren R. 1963). Ezen feltételrendszer megértéséhez a következő közösségi tőketípusok vizsgálatát helyeztük a középpontba:

A *természeti tőke* alapvetően magában foglalja a térségre jellemző időjárást, földrajzi fekvést, az abban rejlő természeti erőforrásokat, úgymint például a víz, olaj, levegő, amelyek a természeti erőforrások fő építőkövei, és feltételezi egyúttal a biológiai diverzitást. A természeti tőke lényegében véve determinálja az emberi cselekvés lehetséges formáit, útjait, a gazdasági boldogulás természeti feltételeit (Flora 2015).

A *pénzügyi tőke* alatt mindazt a felhalmozott és befektetett pénzügyi erőforrást értjük, amelyek a „befektetéshez rendelkezésre állnak a közösségi kapacitásépítés, a vállalkozások fejlődésének megőrzése, a civil és szociális vállalkozói szellem és jövőbeni közösségfejlesztés érdekében”. (Flora 2015:10)

Az *épített tőke* minden más tőke infrastruktúráját közvetlenül befolyásolja, így a gazdasági működés feltételrendszerét is biztosítja. A térség fizikai, illetve szolgáltatási infrastruktúrája ugyanis a gazdaság fellendülésének mértékét determinálja.

Szocializáció

A warreni elmélet nyomán, elsődlegesen a helyi lokalitás, mint az ifjúság másodlagos szocializációs színtere kerül a középpontba. A másodlagosság jelen esetben az egyént a családon kívül érő szocializációs tapasztalatokat jelenti. Az egyén ezekben a különböző, családon kívül lévő színterekben szerzett élményeit generalizálja (Solymosi 2004). A lokalitás, helyi közösségek állapota így közvetlenül kihat az egyén szocializációjára: a társadalom vagy annak egy bizonyos egysége átörökíti tagjai számára a rá jellemző tudást, társadalmi értékeket és viselkedési mintákat, amely közvetlenül kihat az életmódjára. Warren kiemeli ebben az iskolai közösségek szerepét, amelyet a legfőbb közösségi intézménynek tekint (Warren R. 1963). A szocializációt közvetlenül meghatározó közösségi tőke:

A *kulturális tőke* meghatározza azt a módot, ahogy az adott társadalmi közegben az emberek megismerik a világot, például az életmód, tudásszerzés, ételek, nyelv stb. vonatkozásában.

A *humán tőke* azokat a képességeket, lehetőségeket fedi le, amelyek az emberek fejlesztési, fejleszthetőségi képességeit, valamint a külső-belső erőforrásokhoz való hozzáférést feltételezik. A formális, illetve az informális oktatás lényegében a humán tőkébe való beruházásnak tekinthető (Flora 2015). Sen (1985) öt fő szempontját emeli ki a humán tőkéhez kapcsolódó képessé tevési folyamatnak:

1. a valódi szabadság fogalmának bevezetése, a humán tőke vonatkozásában;
2. az individuális különbségek megléte az erőforrások valódi cselekvésekké való átalakításában (az ehhez való egyéni különbségek vonatkozásában);
3. a boldogságot növelő tevékenységek sokfélesége;
4. materialista és nem-materialista tényezők szempontjainak a figyelembe vétele;
5. a lehetőségek társadalmi megoszlásának csökkentése, kiegyenlítése.

Társadalmi részvétel, kontroll

E tanulmányban e két funkciót együttesen elemzem, így jelen fogalmi lehatárolásnál is eltértek Donald Warren (1978) élesebb különbségtételétől. A *társadalmi részvétel* közösségi funkciója lényegében a hozzáférést emeli ki, a lehetőséget, amely e két funkciót lehetővé teszi. D. Warren (1978) szerint a legszélesebb körben a különféle vallási szervezetek töltik be ezt a funkciót, amelyek mellett az önkéntes alapon szerveződő helyi formális, illetve informális szervezetek is nagy hatással vannak e funkció működtetésére. Mindemellett megemlíti a különböző közegészségügyi, szociális szolgáltatók szerepét e funkcióban, valamint kiemeli, hogy az önkormányzatok formális tevékenységük révén akár teret biztosíthatnak a társadalmi részvételnek fizetett vagy önkéntes munkatársaik révén, amennyiben az adott önkormányzat él a demokratikus működési elvekkel. A *társadalmi kontroll* mint közösségi funkció azt a képességet jeleníti meg, amelynek segítségével egyrészt a közösség tagjai befolyásolni képesek, hogy mennyire felelnek meg a közösség tagjai az általuk elfogadott normáknak, másrészt pedig e funkció az egyéneken túl az intézmények működésére is hatást gyakorol azáltal, hogy a helyi közösség tagjai kontrollálják a helyi intézmények működését (például ellenőrzés, működésének befolyásolása által)². Az aktuális kormányzat, illetve helyi szinten az önkormányzat működési mechanizmusa különösen fontos szerepet tölt be ezen funkcióban, amelynek betöltéséért felel továbbá a rendőrség, a bíróság, az iskola, az egyház, a szociális szolgáltatók (Warren D. 1978).

E két közösségi funkció jellemzésében kiemelt szerepe van a közösség *politikai tőkéjének*, hiszen tükrözi a hatalomhoz való hozzáférést. A politikai tőke lényegében tehát az adott közösség képessége, hogy befolyásolja a helyi szabályokat, végrehajtást, az erőforrások elosztását és felhasználását. Amennyiben a politikai tőke magas szinten működik, a közösség tagjai képessé válnak érdemben hozzájárulni közösségük jól-létéhez (Flora 2015).

Fotó/Gönczö Viktor

Kölcsönös támogatás, együttműködés, szolidaritás

A szolidaritás, mint ötödik közösségi funkció jellemzi az emberek helyi szintű kölcsönös együttműködéseinek és támogatásainak kialakulását. Mindez nagyon változatos formában valósulhat meg, egészen a betegség esetén rászoruló egyéntől, a gazdasági változásokon átesett és bajba jutott emberen át. A szolidaritás formái azonban az utóbbi évtizedekben gyökeresen átalakultak, így olyan intézmények is szerepet kaptak ebben, mint például az állami jóléti intézmények, a magánegészségügyi szervezetek, kormányzati szervek stb. A kölcsönös együttműködés megtestesítői lehetnek jelen társadalmunkban a nonprofit szervezetek is.

E funkcióhoz rendelt fő közösségi tőketípus a *társadalmi tőke*, amely a kölcsönösség, a kollektív identitás, valamint a kölcsönös együttműködés révén létrejött cselekvéseket tükrözi, a közösségi kohézió megteremtése érdekében (Flora 2015).

Bár jelen fejlesztési koncepcióban a közösségi tőketípusokat az egyes funkciókhoz rendeltem a fejlesztési szerepkörök könnyebb értelmezése végett, azonban kihangsúlyoznám, hogy a társadalmi tőkének egyfajta átfogó szerepe van minden egyes funkció megfelelő működésében. A társadalmi tőkét jelen esetben a colemani (1988) értelemben alkalmazom, amelynek eredményeként jelen funkcionalista értelmezésben a kölcsönös támogatás, szolidaritás funkciójához csatoltam.

A fentebb kifejtett közösségi funkciók, kiegészülve a hozzájuk rendelt közösségi tőketípusokkal, komplex értelmezési keretet biztosítanak a lokális közösség állapotfeltárásához, és egyúttal lehetőséget teremtenek egy közösségi alapú fejlesztés megtervezéséhez is. Ezen összetett közösségfejlesztési keretrendszer koncepciója illeszkedik Amartya Sen (1985) jóléti gazdaságtanához, azonban még nagyobb hangsúlyt helyez az egyéni szinten túl a helyi közösség jóléti szerepvállalására, a jóléti rendszerben betöltött szerepére. Amennyiben ugyanis a közösségi tőke megfelelően „áramlik” a lokalitásban, a helyi közösségi funkciók is hatékonyan kezdenek el működni, minek köszönhetően megerősödik a lokális közösségek természetes jóléti felelősségvállalása (Warren R. 1963).

Módszertani bevezető

E tanulmány alapját képező kutatás lényegében véve egy térségi fejlesztést megalapozó kutatás első fázisának tekinthető, amelynek célja az egyik leghátrányosabb helyzetben lévő járás szakemberek által azonosított közösségi funkcióinak elemzése, értelmezése. A fókuszcsoportos kutatás elsődleges célja tehát, hogy az adott járásban dolgozó helybeli szakemberek a saját munkájuk vonatkozásában értékeljék a járás általuk ismert lokalitásának közösségi funkcióit. E kutatási rész során az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

1. Hogyan ítélik meg a járás területén élő és a járásért aktívan tevő szakemberek a helyi közösségi funkciókat?

- a) Mely közösségi funkció(ka)t tekintik működőképesnek a járásban?
 b) Mely közösségi funkció(ka)t tekintik úgy, hogy alulműködnek vagy egyáltalán nem működnek a járásban?

A fókuszcsoportos interjú mint kvalitatív kutatási módszer lényegében a csoportos interjúk közé tartozik, hiszen a kiválasztott interjúalanyok „*csoportosan kommunikálnak egy adott témáról*” (Vicsek 2006:17). Az elemzés vonatkozásában kiemelt hangsúlyt kap az interjúalanyok közös véleményformálása, kölcsönös reflexiói az érintett témára vonatkozóan. Jelen kutatás feltáró jellegű, hiszen az interjúalanyok saját megítélésük szerint értékelik a járásra jellemző közösségi funkciókat.

Interjúalanyaink kiválasztásánál két fontos kitételt határoztunk meg: 1. az adott (vizsgált) járás területén élnek, valamint 2. a járás területén dolgoznak. Invitálásuk az egyes közösségi funkciók alapján történt, a funkcióhoz való feltételezett kapcsolódásuk révén választottuk ki potenciális interjúalanyainkat, amely kiválasztási folyamat a kutatás előkészítéseként létrejött félig strukturált interjúk elemzésére épült.

Az első fókuszcsoportos interjú résztvevői olyan helyi szakemberek, akik aktív helyi civil szereplők is a térségben, és több éve a helyi közösségi működések katalizátorai, értő szakemberei. Az első fókuszcsoportos interjú tehát egy átfogó jellegű értelmezést nyújt a helyi közösségi szakemberek megítélésén keresztül a feltett kutatási kérdésünkről. Erre épül a másik három fókuszcsoportos interjú, ahol már az egyes funkciók szerint hívtuk meg az abban érintett szakembereket. A kutatásba bevont személyeket a kutatásvezető választotta ki, helyi szakemberekkel történő konzultáció révén.

A vizsgált közösségi funkciók

Elemzésünk során az egyes közösségi típusok az alábbiak szerint viszonyulnak az egyes közösségi funkciókhoz.

1. táblázat. A közösségi funkciók és tőkék lehetséges kapcsolódásai

Közösségi funkció	Közösségi tőke
Gazdasági boldogulás	(1) természeti tőke (2) pénzügyi tőke (3) épített tőke
Szocializáció	(4) kulturális tőke (5) humán tőke
Társadalmi kontroll, részvétel	(6) politikai tőke
Kölcsönös támogatás, szolidaritás	(7) társadalmi tőke

Forrás: Saját szerkesztés.

Az egyes közösségi tőketípusok funkció szerinti leválasztása között természetesen azonosítunk átjárást, ezen lehatárolás elsősorban az elemzést segíti, amely a későbbi fejlesztési stratégia meghatározását szolgálja.

Kutatásunk során, a funkciókat feltáró szakaszban négy fókuszcsoporthoz tartozó interjú készítettünk. Az első interjú alanyai olyan közösségi munkában érintett helyi szakemberek, akik maguk is a járásban élnek, és több helyi közösség aktív tagjai. Az általuk szakmailag elemzett funkciók közül a legerősebb, valamint a leggyengébb funkció köré szerveztük a következő két interjút, azzal a későbbi módosítással, hogy az interjú során, az általuk legerősebb funkció értelmezését kiegészítették a legszükségesebb funkció kategóriájának meghatározásával, így jött létre a negyedik fókuszcsoporthoz tartozó interjú is. Tehát az első, általános értelmezést követően a további három fókuszcsoporthoz tartozó interjú a következőképpen alakult:

- a) szocializáció mint a legszükségesebb³ közösségi funkció
- b) a gazdasági boldogulás mint a leggyengébb közösségi funkció
- c) a szolidaritás mint a legerősebb közösségi funkció.

Elemzés

Fókuszcsoporthoz tartozó interjúink során alapfelvetésként a warreni funkcionális közösség-értelmezésből indultunk ki, amely a közösséget mint olyan társadalmi alakzatot kezeli, amely a fentebb ismertetett öt funkciónak felel meg. Az interjúk során így e funkciók mentén építettük fel az interjúvázlatot, elsődleges hangsúllyal kezelve a legerősebbnek, illetve a leggyengébbnek ítélt funkciókat.

A leggyengébbtől a legerősebbig

Az interjúalanyok nagyon nehezen választották ki, hogy az öt warreni funkció közül melyiket ítélik meg a legerősebbnek a járásban. E kiválasztási folyamatot kísérő csoportdinamikai folyamat elsőként egy negatív szemléletet eredményezett a résztvevők körében, amelyet a hátrányos helyzetű „stigma” megjelenésével magyaráztak, amely rájuk is bénítólag hat. Interjúalanyaink első reakciója a térség közösségi állapotára egyrészt utalt egyfajta szervezetlenségre, céltalanságra és kivárá, „alvó állapotra”, amelyben ugyanakkor értéknek még megjelennek és számon vannak tartva az emberi kapcsolatok, a közös programok és az ebből fakadó összetartó erő.

Már az első megszólalások is inkább arra utaltak, hogy miért, melyik funkció nevezhető gyengének: *„A gazdasági boldogulás és társadalmi kontroll a járás egészének szintjén gyenge”; „társadalmi kontroll biztosan nem”; „Nekem nem hangsúlyos egyik sem. Olyan kis különbségek vannak köztük, hogy nem tudok választani”; „csak kizárólag alapon tudok dönteni”.* Ebben inkább mutatkozott közös egyetértés, mint a legerősebb funkció kiválasztásában. A következő nehézséget az jelentette a választásnál, hogy az interjúalanyok nehezen tudtak adott közösségek szintjéről elvonatkoztatni, és a helyzetet az egész járásra vonatkozóan megítélni: *„Mennyire más egy adott közösségben gondolkodni”; „Ha egy közösséget nézünk és mondjuk, ha az X szervezetből indulunk ki, vagy*

nem tudom, miből indulunk ki.” E probléma megértéséhez az interjú egyik résztvevője azt a nehézséget vetette fel, hogy még a szakemberek is, akik közösségekkel foglalkoznak, nagyon nehezen különítik el, és nem értelmezik közösségnek a „települési közösségi szintet”, így a helyi lokális közösségek által képviselt funkciók is nehezen értelmezhetőek, nehezen választhatók ki. Ugyanis a térségben, a résztvevők elmondása szerint erősebbek, és fenntarthatóbban jelen vannak az *ügyek mentén létrejött közösségek*, mintsem a lokalitáshoz köthető, szomszédságon alapuló közösségek. Ennek megértése segítette át a beszélgetést egy közös választás irányába, melynek eredményeként az öt funkció közül kiválasztották a „*kölcsönös támogatás, szolidaritás*” funkcióját, mint a legerősebbet a járásban.

A kölcsönös támogatás, szolidaritás, mint legerősebb funkció mentén két fő téma köré összpontosult a beszélgetés. Egyrészt a kölcsönös támogatás funkciójának kialakulása, a kölcsönös támogatás kialakulását befolyásoló tényezők megvitatására helyeztek nagyobb hangsúlyt a résztvevők, amelynek során megállapításra kerültek az ezt befolyásoló főbb szempontok. A funkció kialakulásában a résztvevők egyetértésre jutottak abban, hogy nagy jelentőséggel bír, hogy milyen típusú közösségben értelmezzük az adott funkciót. Ugyanis *eltérő élmények és tapasztalatok merülnek fel a résztvevőkben a lokális alapú közösségek és az eszmei vagy ügylapú közösségek szintjén*. Ugyanakkor magának a funkció kialakulásának létét inkább egyfajta szituációkhoz kötött, egyszeri események mentén kialakult funkcióként értelmezték, mintsem egy állandó és rendszeres jelenlétként, amelyben nagy jelentőséggel bír, hogy milyen az adott esemény típusa, amely működésbe hozza a funkciót. Ugyancsak befolyásoló tényezőként azonosították a résztvevők *a közösségek múltját, kialakulásának gyökerét (a közösségek szocializációját)*. Mindemellett további fontos befolyásoló tényezőként merült fel a kölcsönös támogatás megjelenésében a közösségen belüli, illetve a közösségek közötti kapcsolatok típusa (az ismertség szintje), a versenyhelyzet megléte, az adott közösség formalizáltságának szintje. *A közösségek formalizáltsága*, valamint a *társadalmi tőke szintje* kapcsán vita alakult ki a résztvevők között, ezen a téren nem jött létre egyetértés. Az összes funkció működésére kihat ugyan, azonban a résztvevők ezen a ponton azonosították a közösségi munka és az azzal foglalkozó szervezetek általános gyengülését a térségben, ami közvetlenül kihat a közösségi funkciók működésére, katalizálásának mértékére.

A leggyengébb közösségi funkció kiválasztása során minden egyes további funkciót érintettek az interjú résztvevői. Ez hozzájárult ahhoz, hogy vita alakulhasson ki az egyes funkciók szerepéről és helyzetéről, valamint egymásra hatásáról a térségben. A résztvevők egyértelműen konszenzusra jutottak abban, hogy bár *a gazdasági boldogulás funkciója a leggyengébb a térségben, de a térség fejlődése szempontjából a szocializáció a legfontosabb*, és ez az utóbbi időben legtöbbet sérült és gyengült funkció. Ennek okai között érintették a közintézmények hiányát a térségben, az iskolák bezárásának hatását a gyermekek szocializációjára, azonban ugyanúgy kulcsfontosságú elemként jelent meg a térségben zajló fejlesztő projektek szerepe a szocializációra. A szocializáció kérdéskörét egy ponton átlépve, a közösségi funkciók 21. századi megjelenéséről és szerepéről is szó esett, amelynek kapcsán az online közösségek és azok működése és annak kihatása a

szocializációs folyamatra mint fő szempont került említésre. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú zárásaként a résztvevők a közösségi funkciók vonatkozásában saját szerepükre reflektáltak. Ennek kapcsán munkakörülményeik és lehetőségeik megítéléséből következtek saját közösségi működésük gyengülésére. Ugyanis az utóbbi években olyan projektalapú munkában dolgoznak, amely szilárd formális kereteket szab és egyfajta béklyóként jelenik meg a közösségi alapú munkamód vonatkozásában.

A szolidaritás, kölcsönös együttműködés és segítségnyújtás kapcsán a *személyességet* emelték ki, mint legfontosabbnak ítélt sajátosságot. A személyes kapcsolatépítés interjúalanyaink szerint a szolidaritás mozgatórugója is, működésének alapfeltétele. A személyesség mellett a *közös cél azonosítását* is elengedhetetlennek tartják a beszélgetés résztvevői, amely az együttműködést hosszú távon teszi fenntarthatóvá.

A fókuszcsoporthoz tartozó interjú egy adott pontján a résztvevők arról beszélgettek, vajon mi szükséges ahhoz, hogy egy közösség hosszú távon fenn tudja tartani a kölcsönös támogatást, együttműködést. Ennek nyomán a következő alapértékekhez, jellemzőkhöz jutottak:

- egymás kölcsönös tisztelete;
- egyenrangú, partneri viszonyulás;
- őszinteség.

Véleményük szerint a közös alapértékek, normák hozzájárulnak ahhoz, hogy az együttműködésben jelenlevő személyek kölcsönösen segíteni tudják egymást munkájukban, így megerősítették a társadalmi kontroll funkciójának jelentőségét a kölcsönös támogatás, szolidaritás funkciójának működése szempontjából.

A szocializáció mint közösségi funkció állapota

Az első fókuszcsoporthoz tartozó interjú keretében a legszükségesebb és a legrohamosabban romló közösségi funkciónak a szocializációt ítélték az interjúalanyok, így vált külön vizsgálat tárgyává a leggyengébbnek, valamint a legerősebbnek gondolt funkció mellett. Miként a fogalmi lehatárolásban rögzítettük, az interjú során főként a másodlagos szocializáció intézményeire helyeztük a hangsúlyt, így a család mint elsődleges szocializációs tér csak a másodlagos szocializációs intézményeken keresztül értelmeződik (Vercseg 2011).

Az interjú során az alábbi kérdésre kerestük elsődlegesen a választ: Milyen hatással van a helyi lokális közösség az ifjúság szocializációs folyamatára? Az interjúalanyok öt fő tématerületet határoztak meg, melyek meghatározóak a vizsgált járásra jellemző szocializációs funkció elemzése során.

Közösségek állapota mint a szocializáció közvetlen környezete

A lokális közösségek állapotának meghatározója az interjúalanyok egyöntetű véleménye szerint a helyi aktív mag, illetve annak aktív motorja, az aktív helyi ember szerepe a

települést irányító közösség kialakításában, fenntartásában. Interjúalanyaink hangsúlyozták, hogy azokon a járási településeken, ahol mind a mai napig jelen van legalább egy aktív helyi ember, a település életének mozgatórugója, „motorja”, illetve aktív a helyi emberekből kialakult közösség, sokkal inkább jelen vannak helyi programok, helyi közösségi események, amely a fiatalok szocializációjára is sokkal hatékonyabb hatással van.

A járási települések jellemzőjeként emelték ki a mikroközösségek jelenlétét az egyes településeken belül, amelyek együttműködése sok esetben nehézségbe ütközik. Ennek elsődleges akadálya az a sajátos értékrend, amely jellemzi, és egyben szervezi is ezeket a kisebb közösségeket. Úgy vélik, éppen ez az eltérő értékrend az egyes mikroközösségek közötti együttműködések gátja, amely negatívan hat a fiatalok szocializációjára. Abban szintén egyetértettek interjúalanyaink, hogy fontos egy „jó közösség, jó csapat” jelenléte a helyi közösség életében, a szocializáció vonatkozásában is, hiszen ez segíti a szocializációs folyamatot. Ráadásul azáltal, hogy a járási településeken gyakori tendencia a családok szétzilálódása, még fontosabbá válik a helyi közösségi programok szervezése, ahol a generációk közötti együttműködés megjelenhet.

Helyi sajátosságok a szocializációs folyamatban

Bár interjúalanyaink a helyi közösségek állapotának vonatkozásában elsősorban a romló tendenciákat hangsúlyozták, ami megnehezíti a fiatalok másodlagos szocializációs folyamatát, az intézményi szocializáció fennmaradt értékeként azonosították a helyi sajátosságok megjelenését az oktatásban. Véleményük szerint a helyismeret máig része az iskolai nevelésnek a járásban, és bár nem önálló tantárgyként, de az egyes tantárgyakhoz kötődően megjelenik a tananyagban a helytörténet, valamint a helyi művészeti, kulturális élet. Jógyakorlatként említették egyrészt az éneklés közösségkovácsoló erejét, ami egyes településeken több generáció számára nyújt közösségi élményt, másrészt pedig a helyi közösségfejlesztő klub szoros együttműködését az iskolákkal, óvodákkal. A helyi szocializációs folyamatot erősíti a művészeti óvodák szoros kapcsolata az iskolákkal.

A bevonódás és elfogadás nehézségei

A térségben jelen lévő mikroközösségek általános jellemzője, hogy *a befogadás és elfogadás tekintetében nehézségek tapasztalhatóak: „inkább akkor látok problémát, ha valaki kívülről szeretne csatlakozni, például ezeknek a közösségeknek nem tagja, vagy nem vesz részt szervesen a falu közösségi életében, akkor ő mennyire tud bekapcsolódni, mennyire fogadják el, mennyire rekesztik ki, mennyire érzi otthon magát”*. Továbbá egyre több gond tapasztalható a különböző *konfliktuskezelési nehézségek* település szintű kezelésében.

A járás területén, az utóbbi évtizedben keletkező új és egyre nagyobb problémát jelentő folyamat a *határmenti településekről átköltöző, külföldi lakosok bevonása a település életébe*. Egyre gyakrabban használják ugyanis ún. *alvótelepülésnek* a térséget. Ezt a

problémát a bevonás és elfogadás szempontjából nevesítették a szakemberek: *„egyre többen költöznek el a térségből, X városból viszont egyre többen költöznek be, de akik beköltöznek, sokan csak alvófalunak használják”*. Interjúalanyaink alapvetően úgy tekintenek a határ menti, másik országhoz kötődő városra, mint a térség *„természetes közegére”*, amelynek beemelése a járási együttműködésbe egy magától értetődő folyamat lenne, azonban jelenleg sok akadályt tapasztalnak ennek kapcsán. A fókuszcsoport résztvevői tehát megegyeztek abban, hogy a járáshoz természetes módon kapcsolódó, nagyobb külföldi városból áttelepült lakosok révén kialakuló alvótelepülésekben a közösségeket érintő szakmai támogatás, a befogadás vonatkozásában jelen helyzetben még nem megoldott.

Párhuzamos jelenlétek

A szocializációt gyökeresen befolyásolja, hogy a *térségben általános tendenciaként azonosították az interjúalanyok az intézmények hiányát*, ami maga után vonja, hogy megszűnt a közösségi élet a legtöbb helyen: *„észre se vettük, hogy eltűntek az intézményeink – az iskolák bezárása nagy törés a kisközösségekben”*. Ennek következtében nincs olyan hely, ami összekötné a családokat, így teljesen *beszűkült a másodlagos szocializáció színtere*.

Interjúalanyaink a szocializációs színtér fizikai szintű, térbeli zsugorodása mellett aggasztónak tartják a térség szakember-ellátottságát, amely szintén közvetlenül kihat az ifjúság szocializációjára: *„a szakember-ellátottság az kétségbeejtő a jövőre nézve, kétségbeejtő a térségben, azért valamit tenni kell, hogy vonzó legyen, mert ez katasztrófa”*. Ennek során nem csupán a sokszor elhangzott, tényleges szakemberhiányt emelték ki, amelyet ők maguk sem vitattak, hanem egyöntetűen beszámoltak arról a problémáról is, hogy a térségben nagyon sok, szakemberek által megvalósított program párhuzamosan zajlik. Ezek a *programok, ha összehangoltan, egymáshoz igazodva valósulnának meg, sok szakemberkapacitást szabadítanának fel*. Ez azonban szoros összefogást, együttműködést feltételezne már a tervezési szakaszban (*„éppen azért, mert kevés szakember van, lenne jó, ha megtalálnánk azokat a lehetőségeket, hogy együttműködjünk”*), ami nem jelenik meg a járási programok vonatkozásában.

Az interjú során a résztvevők között vita alakult ki a különböző fejlesztői programok szocializációra gyakorolt hatásáról. Voltak, akik amellettt érveltek, hogy a különböző programok, szolgáltatások megosztják a családokat. Abban mindannyian egyetértettek, hogy a különböző programok programsorozattá alakulva, a folyamatosság elvét érvényesítve kevésbé darabolná fel a családokat, ami jelenleg gyakran előfordul, mivel a párhuzamosan zajló események nem csak korosztály szerint, hanem akár egy korcsoporton belül is megosztják a fiatalokat. Mindennek hatására pedig hosszú távon a fiatalok közötti mikroközösségek kialakítását eredményezik, megosztva ezzel már idejekorán ezt a generációt is, amelynek eredményeképpen a felnőttek körében meglévő mikroközösségeket éppen a fejlesztő programok örökítik tovább a fiatalok körében is.

A jövőkép hiánya

A szocializáció kapcsán a legnagyobb problémát a kilátástalanságban látják a szakemberek. Figyelve, tanítva most már a sokadik generációt, elkeseredetten számolnak be arról, hogy még a kezdetben jó tanuló, motivált gyermekek is felnőve kiábrándulva lézen-genek a településen. Ezt érzik az egyik legégetőbb tennivalónak a szocializációban érintett szakemberek számára.

A gazdasági boldogulás mint közösségi funkció állapota

A fókuszcsoporthoz interjúnkban igyekeztünk minél diverzebben lefedni az adott vidéken releváns gazdasági szereplőket, így az interjún jelen volt polgármester, helyi turisztikai szakember, főállású vállalkozó, illetve közösségi vállalkozást működtető egyházi szakember, valamint a mezőgazdasági termelésben, továbbá az iparban érintett szereplő is.

A beszélgetés kezdetén az alábbi fő problématerületeket emelték ki az interjú résztvevői:

Alulképzettség: A járás gazdasági boldogulását jellemző fő ismérvek során kiemelkedett az alulképzettség problémája (az iskolázatlanság és tájékozatlanság területeivel kiegészülve), amely elsősorban a térségben maradt munkaképes korú emberekre vonatkozik. Ez a problématerület szorosan összekapcsolódott a képzett fiatalok elvándorlásának problémájával, akik, interjúalanyaink megítélése szerint, a szellemi húzóerőt képviselnék a térségben.

Tőkehiányos állapot: A tőkehiányos állapot egyrészt a *humán tőke* (ld. előző problématerület) vonatkozásában került megemlítésre, másrészt a termelés alapját képező pénzügyi tőke értelmében.

Motiválatlanság: A motiválatlanságot a térségben dolgozó emberek egyik alapattitűdjének határozták meg, amely az interjúalanyok elsődleges asszociációjában összekapcsolódott a térségre jellemző színvonalon aluli közszolgáltatásokkal.

E problématerületek a beszélgetés fő mozgatóelemeiként azonosíthatóak, azonban a következőkben az alábbi tartalmakkal bővültek.

A térség gazdasági boldogulásának hátráltató és segítő tényezői

A fókuszcsoporthoz interjú kezdetekor megegyeztek abban a beszélgetés résztvevői, hogy *a térség gazdasági fellendülésének egyik legfontosabb hátráltató tényezője az igénytelenség*. Értelmezését több szempontból, komplexen szemléltették, az infrastruktúrát érintő (épített tőke) igénytelenség-értelmezésen át, a vállalkozásokban, illetve más gazdasági szereplők működésének jellemzőjeként is. Véleményük szerint a gazdasági szempontból megjelenő igénytelenség a későbbi együttműködést teljesen ellehetetleníti.

Amilyen romboló hatást tud ez gyakorolni a térségre, éppúgy motiváló, ösztönző erőként is hathat, amennyiben megjelenik az igényesség iránti belső eltökéltség. Interjúalanyaink tehát az igényességet mint egyik fő fejlesztési lehetőséget határozták meg. Úgy vélik például, hogy az idegenforgalom fellendülésének feltétele, hogy a térség igényesebbé váljon, mind a szolgáltatások, mind pedig az infrastruktúra vonatkozásában.

Az igényesség éppúgy jelen van a *vezértermékek fejlesztésében* is, amelyek jelenleg korlátozott formában terjedtek el. A legnépszerűbb vezérterméknek a barackot említeték az interjú résztvevői. Emellett jelen van még – kisebb kihasználtsággal – a burgonya, a tökmagolaj, valamint a méz.

A gazdasági fellendülés ellehetetlenítő tényezőjeként tartják számon a földművelést, illetve a földvásárlást érintő *jogszabályi környezetet*. Mindkét tényező a nagygazdák terjeszkedésének és fejlődésének kedvez, és egyúttal meggátolja a kisvállalkozók, kistermelők gazdasági fellendülését. Mindez egyaránt vonatkozik az új földek vásárlására, valamint az eszközbeszerzésekre is. Ráadásul azáltal, hogy véleményük szerint a nagygazdák gépesítése kapcsán vehető igénybe nagyobb állami támogatás, így azok, akik megtehetnék, hogy több munkaerőt foglalkoztassanak, nem teszik, hiszen már nincs rá szükségük az elegendő géppark birtokában. Interjúalanyaink rávilágítottak arra, hogy mindehhez társul a külföldi árszabályozás hatása is, határ menti térség révén, amelynek eredményeként a hazai kisvállalkozók nem tudják megfizetni azt az órabért, amelyet a közelben fekvő külföldi ipari parkban nyújtanak, így erős munkaerőhiány alakul ki a térségben, hiszen alacsonyabb bérért nem vállalják el a járásban a munkát, helyette inkább választják az emberek az ingázást.

A gazdasági boldogulás vonatkozásában azonban a *külföldi munkavállaláshoz társuló problémák* mellett a külföldről érkező letelepedők is problémát jelentenek interjúalanyaink szerint. Ugyanis a járás területén ingatlant vásárlók többsége nem válik állandó, bejelentett lakossá, ami megnehezíti a térségi együttműködést, közös cselekvést. Egyrészt problémaként azonosították a „betelepülő” külföldiek életkorát, amely „erős középkorosztályként” meglátásuk szerint nem növeli a helyi intézmények látogatottságát (például óvoda, iskola). Mindemellett úgy vélik, nem vesznek részt a helyi közösségi eseményeken, rendezvényeken, ami tovább nehezíti, hogy a helyi közösség részévé váljanak. Így közös feladatként azonosították a külföldiek helyi jelenlétét, melynek során támogatni szeretnék a „helyi gyökerek” *kialakítását, felelősségvállalásuk erősítését*. Ebben az önkormányzatok feladatát is látják, hiszen bizonyos helyi ösztönzők bevezetésével támogatni lehetne az állandó lakossá válásukat.

A térségi együttműködést, a közös erővel kialakított jövőtervet mind nagyon fontos célként határozták meg a jelenlevők. Bár *megemlítettek néhány, a települések gazdasági szintű összefogását* érintő jó példát, mégis ezt mint fejlesztendő területet jelölték meg. Másik kiemelt területként tartják számon a *jövő generációba* fektetett energiát, amelyről szintén mint kulcsterületről számoltak be a jelenlevők.

Összefoglalás

A közösségi funkciók térségi működésében a kölcsönös együttműködés, szolidaritás funkcióját emelték ki interjúalanyaink mint fő beavatkozási területet, amely a közösségi tőkére épülő fejlesztési módszertannak is az alapját képezi, ugyanis a hét tőketerületen belül a társadalmi tőke fejlesztése adja a kiinduló alapját, „motorját” a közösségi alapú fejlesztésnek. Kiemelendő, hogy bár az egyik leghátrányosabb helyzetű térség közösségi állapotát vizsgáltuk, a legerősebb funkciónak mégis éppen a kölcsönös együttműködést, szolidaritást jelölték meg. Bár minden funkciót lényegében gyengének, diszfunkcionálisnak ítélték, e funkciót az öt közül mégis a leginkább működőképesnek jellemezték. Ez nem csupán a járási beavatkozás irányát jelölte ki, egyúttal meg is erősítette a tervezés alatt álló mikrotérségi fejlesztésben részt vevő helyi lakosokat, szakembereket a kölcsönös segítségnyújtás, szolidaritás közösségi funkciójának jelentőségében.

A mikrotérségi szintű komplex, közösségi alapú fejlesztések első fázisaként, egyfajta kiindulásként alkalmaztuk a helyi közösséghez rendelt funkciók helyi lakosok, szakemberek általi értelmezését, melynek második kutatási fázisa a járásban működő közszolgáltatások hálózatelemzésére, valamint a szakemberek közötti együttműködés természetének megértésére irányult. Mindez azonban, úgy véljük, kevésbé lenne értelmezhető a közösségi funkciók állapotának elemzése nélkül, amelyet egy kulcsfontosságú elméleti keretrendszernek tekintünk a közösségi alapú fejlesztések tervezése során. Mindezt pedig még kézzelfoghatóbbá teszi az egyes funkciókhoz rendelt közösségi tőkék azonosítása, jellemzése (Flora 2015) az ún. „közösségi tőke módszertana” mentén, amely egy hazánkban még kevésbé elterjedt közösségfejlesztési keretrendszer.

A különböző, térségfejlesztést célzó beavatkozások sokszor éppen abba a hibába esnek, hogy a beavatkozás területét, az adott lokalitást nem kezelik komplex rendszerként, természetesen emellett tudatosan kezelve a lokalitást érő globális hatásokat. Az ebből fakadó hiányosság révén pedig a fejlesztések sikeressége, fenntarthatósága csorbul, hiszen az egyes részterületekre ható fejlesztések nem feltétlenül kapcsolódnak össze a lokalitás más funkcióival. Bár az adott beavatkozási terület mérete jelen esetben kezdetben járási szintű volt, azonban éppen a közösségi funkciók értelmezése nyomán jutottunk el a mikrotérségi szintű lehatároláshoz, amely az adott területet egy természetes ökológiai egységként kezeli.⁴

E tanulmányban tehát egy olyan közösségfejlesztői keretrendszer bemutatására vállalkoztam, amely a funkcionális közösségek működését a maga komplexitásában ragadja meg, hozzájárulva a közösségben rejlő jóléti funkciók regenerálódásához.

Irodalom

- Beaulieu, Lionel J. "Bo" (2014) *Promoting Community Vitality & Sustainability. The Community Capitals Framework*. Purdue Mall (USA):Purdue University.
- Brown, David L.–Swanson, Louis E. (eds.) (2003): *Challenges for rural America in the twenty-first century*. Pennsylvania:Pennsylvania State University Press, University Park.
- Coleman, James S. (1988): Social capital in the creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 54., 595–5120.
- Csurgó Bernadett–Légmán Anna (2015): *Lokális közösség, megtartó közösség. Elméleti megközelítések a lokális közösség integráló szerepének vizsgálatához egy vidéki településen*. A tanulmány az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA-kutatás (108836) keretében készült
- Flora, Cornelia (2015): *Theoretical Framework for Participatory Rural Development: The Role of the Public University*. Kansas:Kansas State University.
- Hankiss Elemér (1983): Közösségek válsága és hiánya. In: *Társadalmi csapdák – Diagnózisok*. Budapest:Magvető. 226–227.
- Hightree, Joshua–Kliskey, Andrew–Higgins, Lorie–Alessa, Lilian–Laniga, Tammi–Barrett, Jon (2017): Themes in community resilience: A meta-synthesis of 16 years of Idaho. *Community Development*, 65–82.
- Kay, Alan (2006): *Social capital, the social economy and community development*. London:Oxford University Press.
- Kovács Imre–Kristóf Luca (2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán. In: Kovács Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest:L'Harmattan–MTA PTI 105–120.
- Sen, Amartya (1985): *Commodities and capabilities*. Amsterdam–New York: North-Holland Sole distributors for the U.S.A.–Canada:Elsevier Science Publication.
- Solymosi Katalin (2004): Fejlődés és szocializáció. In: N. Kollár Katalin–Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest:Osiris Kiadó.
- Vercseg Ilona (2011): *Közösség és részvétel*. Budapest:Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Vicsek Lilla (2006): *Fókuszcsoporthoz. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Budapest:Osiris Kiadó.
- Warren, Donald I. (1978): Explorations in Neighborhood Differentiation. *The Sociological Quarterly*, 19., (2). 310–331.
- Warren, Roland R. (1963): *The Community in America*. Chigaco:Rand McNally.
- Weil, Marie (eds.) (2013): *The handbook of Community practice*. London:SAGE Publications.

Jegyzetek

- 1 A kutatás a Közösségfejlesztők Egyesületének EFOP-5.2.2-17-2017-00011 Közösség alapú szolgáltatások fejlesztése és a szakellátással való összekapcsolása kistélepüléseken című programjának keretében készült. A kutatásban közreműködött: Balla Zoltán, Boda Kitti, Gyenes Zsuzsa, Molnár Aranka.
- 2 A társadalmi kontroll funkciójának kifejtése Péterfi Ferenc nyomán.
- 3 A legszükségesebb jelző jelen esetben a későbbi fejlesztési stratégia kialakítására vonatkozott. Tehát a szocializációt jelölték meg a legszükségesebb jövőbeni beavatkozási területnek.
- 4 A mikrotérsgyi szintű lehatárolás módszertana Bereczky Béla közösségfejlesztő elmélete alapján történt.

Fotó/Gönczö Viktor

Varsányi Gyula

A szabad önkifejezéstől a kulturális gettóig

Harsányi László (2019): *A fényből a sötétbe*

– Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület évtizedei 1909–1950.

Budapest: Napvilág Kiadó.

Sajátos fejezete volt a hazai civil társadalom működésének az 1909-ben alakult Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) négy évtizedes tevékenysége. Sajátos, nemcsak azért, mert híven fejezte ki az egyesület tagjai és „célközönsége” – a magukat zsidó magyaroknak vallók – kulturális és szociális törekvéseit, és érzékenyen reagált a magyar valóságban bekövetkezett változásokra, hanem azért is, mert szinte példátlan hősiességgel küzdött a harmincas években kezdődött vészidőszak, az üldözés éveiben – egészen a betiltásig. Nem túlzás erről szólva *kulturális ellenállásról* beszélni.

A részleteket kellő alaposággal megismerhetjük Harsányi László *A fényből a sötétbe* – *Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület évtizedei 1909–1950* című, nemrég a Napvilág Kiadónál megjelent könyvében. A szerző közgazdász, társadalomkutató, korábban egyebek mellett a Holokauszt Emlékközpont vezetője is volt. A kiválóan szerkesztett és illusztrált, megjelenésében, tipográfiájában is vonzó kötetben Harsányi öt korszakra bontja a civil szervezet történetét.

Mint az előzményekről írja, az OMIKE indulását megalapozta 1867-ben a magyarországi zsidóság emancipációja, jogegyenlőségének törvényesítése, majd a század végén az izraelita vallás más felekezetekkel való egyenjogúsítása. Ide tartozik továbbá a tizenkilencedik század utolsó harmadában lezajlott kapitalista fejlődés, polgárosodás és urbanizáció, amelyben a magyarországi kisebbségek között, a német ajkú lakosságcsoport mellett a zsidóknak is fontos szerep jutott. Utóbbiak közül elsősorban a világra nyitott, neológ vallási irányzathoz tartozó asszimiláns csoportok szorgalmaztak olyan közös szervezetet, amely elősegíti a jogi és gazdasági mellett a szellemi integrálódást is a magyar társadalomba. Még hozzá úgy, hogy miközben a zsidók a magyar nyelv és kultúra részeivé válnak, egyszersmind megőrzik vallási-kulturális gyökereiket. Egyszerre lesznek zsidók és magyarok, istenhívők és hazafiak.

Ebben a szellemben tartották meg több elvetélt kísérlet után az OMIKE alakuló ülését 1909 márciusában a Pesti Izraelita Hitközség (PIH) nagytermében. Az akkor lefektetett célok között szerepelt a zsidó vallás eszméinek magyar nyelven történő ismertetése (ekkor már többen elfordultak a vallásosságtól), a magyar zsidóság közművelődésének felkarolása, a hitfelekezeti iskolák támogatása, irodalom- és művészetpártolás, szükség szerint magyar nyelvtanfolyamok szervezése, nyilvános könyvtár és olvasóterem alapítása. Csakhamar el is kezdődtek a magyar nyelvtanfolyamok azok számára, akik nem tudtak magyarul írni-olvasni, később indultak német, francia, angol és héber nyelvi kurzusok is. Meghirdették az iskolasegély-pályázatokat. Felekezeti oktatási program indult kereskedő- és iparostanoncok részére is. Az OMIKE első kultúrestjét a Zeneakadémián rendezték meg 1910 elején, ezen élvonalbeli művészek léptek fel zajos sikerrel. Elkészült az egyesület

200 oldalas *Cultur-Almanachja*, amelyben a magyar zsidóság tudományos, közgazdasági és irodalmi elitje dolgozott fel zsidó témákat. (Az egyesületi vezetők programjába tartozott annak tudatosítása, hogy a vallás nem áll ellentétben a tudományos megismeréssel.) 1912-ben megnyílt az OMIKE könyvtára és olvasóterme a Ráday utcában, melynek könyvállományát adományok is gyarapították. Pártoló tagok segítették az 1944-ig tartó időszak meghatározó zsidó folyóirata, a *Múlt és Jövő* megszületését.

Az első világháború kezdetéig az egyesület már 14 kultúrintézményt tartott fenn. E mellett megjelentek a jóléti-szociális kezdeményezések is. Egészen az egyesület felszámolásáig működött ezek közül kettő: a tanoncotthon és *Mensa Academica* néven a diákétkezdé, amely vidéki főiskolai, egyetemi diákoknak kínált olcsó (vagy akár ingyenes) étkezési lehetőséget. Mindez kibővült ingyenes orvosi ellátással, mi több, a korabeli fiatal-ság körében igen népszerű vívókurzusokkal is.

A világháború alapvetően megváltoztatta a szociális és gazdasági viszonyokat, amelyekhez az OMIKE működése is igazodott. A diákétkezdé például támogatta egy ideig a hadba vonult családtagjait (zsidókat és nem zsidókat egyaránt), továbbá a Galíciából az orosz invázió elől menekülteket, az egyik szobájában sebesült katonákat ápoltak. (1915-ben már öt hadiétkezőt tartottak fenn.) Télen a nagyobb családok ruhasegélyben részesültek, és több más támogatási forma is létezett nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is. Mindazonáltal a háború végére a hadiszállításokkal kapcsolatos visszaélésekről szóló hírek és a zsidó katonák fronton betöltött szerepét lebecsülő, nagyrészt hamis propagandaszólamok antiszemita légkört gerjesztettek. A hatalomra jutott kommün pedig minden egyesületi és hitfelekezeti vagyont állami kezelésbe vett, emiatt az OMIKE elvesztette a működés tárgyi feltételeit.

A húszas évek elejére a zsidó felekezeti háttér lényegesen módosult, mert a területi elcsatolások következtében az ortodox irányzathoz tartozók jelentős számban határon kívülre kerültek, és a neológ irányzat vált meghatározóvá. Az újjáéledő OMIKE gyorsan reagált a *numerus clausus* rendelet zsidó fiatalokat sújtó intézkedésére, mely szerint az egyetemekre csak a lakossági számaránynak megfelelően, tehát 6 százalékban vehetők fel zsidó diákok. A kimaradók támogatására határozat született, majd első kezdeményezésként létrejött az egyesület Képzőművészeti Szabadiskolája, amely később grafikai iskolává alakult át. A felsőoktatásba hivatalosan felvett zsidó diákokat viszont gyakran érték atrocitások, esetenként bántalmazások szélsőséges nacionalista, antiszemita diákcsoportok részéről, ami helyzetüket igencsak megnehezítette.

Az OMIKE a megromlott közhangulat ellenére ebben az évtizedben intézménygyarapításba kezdett: nyolc tanoncotthont működtetett, létrehozta a Menorah Könyvtár és Olvasótermet, a Műbarátok körét, a Gyermeknyaraltatási akciót, a Sportosztályt. A közgyűlés 1926-ban *Buday-Goldberger Leó* nagyiparost választotta elnökké, aki programjának alapját így határozta meg: „terjesztése a zsidó kultúrának, terjesztése a magyar kultúrának”. Bővült az egyesület vidéki hálózata, amely pezsgőbb kulturális életet eredményezett. Ebben közreműködött az egyesület ugyancsak új intézménye, a *Magyar Zsidó Kultúrotthon*, ahol évenként mintegy 150 előadást szerveztek. 1929-től azonban a gazdasági világválság az OMIKE bázisát képező zsidó középosztály anyagi helyzetét is meg-

rendítette, és ez a programok finanszírozásában, különösen a menza fenntartásában okozott, esetenként súlyos gondokat. A cél egyre inkább az lett, hogy a fiatalok támogatása révén a jövő zsidó középosztályának kialakulását segítsék.

Harsányi László könyvében megállapítja, a harmincas évek társadalmi-politikai klímáját nagyban meghatározta, hogy nemcsak a hadsereg tisztikarában, hanem az állami, közigazgatási apparátus középszintjén is számottevően növekedett a szélsőjobboldali felfogásúak száma, ami a későbbiekben súlyos következményekkel járt a hazai zsidóságra nézve. Habár az OMIKÉ-nél egyelőre folytatódott az építkezés: létrejött a *Zsidó Múzeum* és a későbbiekben kulcsszerepet játszó, színpaddal ellátott *Goldmark Terem*. Buday-Goldberger elnök – a hazai ipari és pénzarisztokráciával kialakult kapcsolatai révén – igyekezett befoltozni a látszat ellenére folyton keletkező finanszírozási deficitet, amelyet nem volt rest saját vagyonából is pótolni. Meglepő újdonságnak számított 1935-ben az OMIKE reprezentatív nagyrendezvénye a Dohány utcai zsinagógában: *Ernst Bloch Avodat Hekodes* (Szent Szolgálat) című oratóriumának előadása, a szólisták mellett 120 tagú (!) zene- és énekkarral. Az évtized második felében azonban, főként *Darányi Kálmán*, *Hóman Bálint* és *Imrédy Béla* politikai befolyása révén az állam félredobta a korábban deklarált jogegyenlőséget, és hivatalos rangra emelte a „zsidókérdést”. Az 1938-ban meghozott első zsidótörvény többek között kimondta, hogy a szellemi szabadfoglalkozású pályák legfeljebb 20 százalékát foglalhatják el zsidó vallásúak. A következő évben pedig a második zsidótörvény már nem vallási, hanem faji alapon diszkriminált, és az arányt 6 százalékban határozta meg. Ez a művészeti-kulturális intézményeknél dolgozók (köztük első vonalbeli művészek, szakemberek) százainak elbocsátását jelentette.

Zsidó szervezetek összefogásával rögtön jótékonyági akciók szerveződtek, az OMIKE 1939-ben indított *Művészakciójával* próbált segíteni a bajbajutottakon. Pesten a Goldmark Teremben, a Hollán Ernő utcai kultúrteremben és a PIH Bethlen téri dísztermében, továbbá néhány vidéki helyszínen százával rendeztek irodalmi előadásokat, koncerteket, játszottak operákat, színműveket, kabarékat. (Ezeket csak zsidó vallásúak látogathatták. Csak kevesen szegték meg a hatósági tilalmat, köztük például Kodály Zoltán.) Több képzőművészeti tárlatot is szervezett az OMIKE, ahol árulták a műtárgyakat. Ez az alternatív nyilvánosság – voltaképp kényszerű „kulturális gettó” – kettős célt szolgált: felépítéshez és némi keresethez juttatta az állástalanná vált művészeket, a közönségnek pedig meghitt művészi élmények révén vigaszt próbált nyújtani, táplálta bennük a hitet a túlélésben. A Művészakció akkor szűnt meg, amikor 1944. március 19-én a megszálló német nácik szétzavarták a társulatot, majd a magyar kormány betiltotta a zsidó szervezetek között az OMIKÉ-t is.

Harsányi László könyvének legérdekesebb fejezetei éppen azok, amelyek e hősie kulturális ellenállás eseményeit mutatják be, amelyekről az ember szinte visszafojtott lélegzettel olvas. Ami a holokauszt után, 1945-től kezdve történt, az már voltaképpen az OMIKE tevékenységének „lecsengése”. Megemlékezések a népiértáld áldozatául esett művészekről, irodalmi estek, koncertek. Végül 1950-ben az egyesületet beolvasztották a pártállam által kreált Magyarországi Izraeliták Országos Irodájába.

Fotó/Gönczö Viktor

MISZLIVETZ Ferenc

1989–2019: Lehetséges-e 30 év után a civil társadalom és a demokrácia európai újraparazsolása?

Az Annus Mirabilis előtti és utáni évtizedekben Európa és az európai integráció voltak világszinten a regionális együttműködés modelljei. A közös jövőkép hiányában a „rég” és „új” Európában, a váratlan külső és belső kihívásoknak és a növekvő globális bizonytalanságnak köszönhetően, az európai álom átengedte a helyét az európai frusztrációnak. Az elmúlt három évtized átalakulásait vizsgálva a kérdés még mindig ugyanaz: Vajon Európa el tudja kerülni a további dezintegrációt és vissza tudja szerezni a jelentőségét, mint a regionális együttműködés modellje? Lehetőséget nyithat-e ez Közép-Európa szerepének növelésére?

Kulcszavak: szolidaritás, közép-európai együttműködés, integráció, közös európai otthon, nemzetállam paradigma, európai civil társadalom, bizonytalanság, átalakulás

Miszlivetz Ferenc a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének alapítója és főigazgatója. Jean Monnet ad personam professzor, a Pannon Egyetem egyetemi tanára, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének tudományos tanácsadója. A KRAFT integrált város és vidék koncepció kidolgozója. Kutatási területei: a demokrácia elmélete és gyakorlata, a civil társadalom, Közép-Európa és Európa-tanulmányok, globalizáció, fenntarthatóság. Számos európai és amerikai egyetemen tartott előadásokat, tanított és kutatott. A Bolognai Egyetem állandó vendégprofesszora. 2012-ben a Columbia Egyetemen Deák-ösztöndíjas vendégprofesszorként tanított New Yorkban. Alapítója és elnöke a Társadalomtudományok és Európa Tanulmányok Intézete Alapítványának Kőszegen (Jean Monnet Kiválósági Központ). 2012 óta az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága Társadalomtudományi Szakbizottságának elnöke, a kőszegi UNESCO Cultural Heritage Management and Sustainability UNESCO tanszék irányítója. Számos díjban és elismerésben részesült, köztük a Magyar Köztársaság Lovagkeresztje (2005). Főbb művei: *Illusions and Realities: The Metamorphosis of Civil Society in a New European Space*, *Közép-Európa a kapuk előtt*, *Az európai konstrukció, illetve Reframing Europe's Future: Challenges and Failures of the European Construction* (társszerkesztő Jody Jensen).

E-mail: miszlivetzf@gmail.com

Ferenc MISZLIVETZ

1989–2019: Thirty years after: re-enchanting europe?

During the decades before and after the Annus Mirabilis, 'Europe' and European integration were the models for peaceful regional integration worldwide. Due to the lack of a common vision for the future in „old” and „new” Europe, and due to unexpected internal and external challenges, and increased global uncertainties, the European dream gave way to a common European frustration. Evaluating the transformations of the past three decades, the question remains whether Europe can avoid further disintegration and gain back its role as a model for regional cooperation.

Could this provide a window of opportunity for a more important role for Central Europe?

Keywords: solidarity, Central European Co-operation, integration, common European home, nation-state paradigm, European civil society, uncertainty, transformation

Ferenc Míszlivetz is the founder and director of the Institute of Advanced Studies Kőszeg (iASK), a Jean Monnet professor and full professor at the University of Pannonia. He is a scientific advisor at the Centre for Social Sciences, Institute for Political Science, at the Hungarian Academy of Sciences. He elaborated the project on creative cities and sustainable regions embedded in the KRAFT Centre at iASK. His research interests include democracy, civil society, Central-European and European Studies, globalization and sustainability. He has taught and conducted research at various universities in Europe and the United States, including recently at the University of Bologna, and Columbia University in New York. He is the founder and director of the board of the Institute for Social and European Studies Foundation (a Jean Monnet European Centre of Excellence). Since 2012 he has served as the president of the Social Sciences unit of the Hungarian UNESCO Committee and holds a UNESCO Chair in Cultural Heritage and Sustainability in Kőszeg. He has received numerous awards, including the Knight's Cross of the Hungarian Republic (2005). His major works include *Illusions and Realities: The Metamorphosis of Civil Society in a New European Space*; *Central Europe ante Portas*; *The European Construction*; and *Reframing Europe's Future: Challenges and Failures of the European Construction*.

E-mail address: miszlivetz@gmail.com

BALÁZS László

Civil szervezetek és vezetői sajátosságok – vizsgálati lehetőségek szervezetpszichológiai megközelítésből

A civil szervezetek egyre hangsúlyosabb szerepet vállalnak napjaink társadalmának fenntartásában, működtetésében. Az elmúlt három évtizedben a civil szervezetek számával párhuzamosan növekedett a tudományos érdeklődés a civil szervezetek működtetésének, működésének, kapcsolati rendszerének, sajátosságainak megértése iránt. Jelen tanulmányban a civil szektor szervezeti sajátosságának áttekintésére vállalkozunk, újabb elemzési területeket kijelölve. Tanulmányunkban a civil szektor és a vezetői működés sajátosságainak szervezetpszichológiai kitekintésén keresztül célunk, hogy a bemutatásra kerülő modellek civil szektorra vonatkoztatható interpretációját adjuk, valamint egy vizsgálati témára hívjuk fel a figyelmet.

Kulcsszavak: civil szervezet, szervezet, vezetés, vezetői kompetencia, reziliencia

Balázs László Dr., PhD, a Dunaújvárosi Egyetem Társadalomtudományi Intézetének intézetigazgató egyetemi docense, szervezetpszichológus, kommunikációs szakértő. Doktori értekezését a szervezeti kultúra és az érzelmi intelligencia kölcsönkapcsolatának vizsgálatából írta a Pécsi Tudományegyetemen. Főbb kutatási területei: szervezeti vezetés, szervezeti kultúra, érzelmi intelligencia, reziliens szervezetek, készségfejlesztés módszertana. Fontosabb publikációi: *Érzelmi intelligencia a*

szervezetben és a képzésben (Z-press Kiadó 2014), Organizational culture and emotional intelligence in school (LAP 2015).

E-mail: balazsl@uniduna.hu

László BALÁZS

Non-governmental organizations and leadership characteristics

– *investigational possibilities from organization psychological aspects*

These days civil organizations are getting to play an emphatic part in maintaining, operating our society more and more. In the last three decades the scientific interest grew towards the understanding of the operation, the network contacts and the features of civil organizations parallel with the number of them. In this study we undertake to review the organizational features of the civil sector designating some new analysis zones. In this study through the organizational psychological outlook of the features of civil sector and leadership operation our goals are to give a possible interpretation of the presented models for the civil sector and also to call attention for an investigational topic.

Keywords: civil organization, organization, leadership, leadership competencies, resilience

Balázs László Dr., PhD, the director, associate professor of The Institution of Social Sciences at The University of Dunaújváros, organizational psychologist, communicational expert. His doctoral thesis was written in the research field of the synergy of organizational culture and emotional intelligence at the University of Pécs. Main research areas: organizational leadership, organizational culture, emotional intelligence, resilient organizations, methodology of skills development. Some of his important publications: Emotional Intelligence in the Organization and in the Training (Z-press Kiadó 2014), Organizational culture and emotional intelligence in school (LAP 2015).

E-mail address: balazsl@uniduna.hu

SUSÁNSZKY Pál—GERŐ Márton—UNGER Anna—TAKÁCS Flóra—TAKÁCS Erzsébet—KOPPER Ákos

Magyarország tiltakozási kultúrája

Tüntetések Magyarországon 2015–2017

A tüntetések olyan események, amelyek azért jönnek létre, hogy a társadalom tagjai megfogalmazzák és kifejezzék igényeiket. Tanulmányunk célja, hogy bemutassuk és jellemezzük a magyarországi tüntetéseket. A tanulmány első részében összefoglaljuk a tüntetési események elemzésének (Protest Event Analysis – PEA) módszerét, valamint a témában végzett hazai és nemzetközi kutatásokat. Majd a rendőrség által kiadott adatok alapján bemutatjuk a 2015–2017-es időszak tüntetéseinek mintázatait. A területi és települési eloszlásokon túl bemutatjuk, hogy milyen ügyek, követelések miatt szerveztek tüntetéseket. Az eredmények szerint a tüntetések többségét Budapestre jelentették be. Az

akciók csak egy töredéke koncentrált helyi ügyekre, a helyi közösségek problémáira, legnagyobb részük az országos politikára reflektál.

A bejelentett esemény célját vizsgálva megállapítjuk, hogy a tüntetések egyötödét olyan ügyek mentén szervezték, amelyek valamely kisebbségi csoportokat vagy a hatalommal szemben leginkább kiszolgáltatott csoportokat érintették, a demokrácia, a környezetvédelem és az olyan közpolitikai témák, mint az oktatás és az egészségügy ügyében lényegesen kevesebb tüntetés jött létre.

Kulcsszavak: tüntetés, demonstráció, tüntetési események elemzése, Protest Event Analysis, politikai kultúra

Susánszky Pál PhD, az ELTE Társadalomtudományi Karán szerzett doktori fokozatot (2019). A politikai részvétel egyenlőtlenségei Európában című disszertációjával elnyerte a Gazsó Ferenc Emlékdíjat. Jelenleg a Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely tudományos munkatársa, valamint az ELTE FIKP kutatócsoportjának tagja. Fő kutatási területei a társadalmi mozgalmak mobilizációja, a civil társadalom és a politikai egyenlőtlenségek vizsgálata. Több cikket publikált referált nemzetközi folyóiratban.

E-mail: susanszky.pal@tk.mta.hu

Gerő Márton PhD, az ELTE Társadalomtudományi Karának Szociológia Tanszékén egyetemi adjunktus, valamint a Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Központ tudományos munkatársa. Kutatásai elsősorban a civil társadalom, társadalmi mozgalmak, társadalmi integráció, az ellenségképzés és a demokratizálódás lehetőségeinek témáira irányulnak. Ezekben a témákban angolul és magyarul is jelentek meg publikációi. Jelenleg a (De-)Democratization and the trajectories of civil society című kutatási programot vezeti a Társadalomtudományi Kutatóközpontban.

E-mail: gero.marton@tk.mta.hu

Unger Anna PhD, politológus, az ELTE TÁTK Emberi Jogi és Politikatudományi Tanszékének adjunktusa. Kutatási területei: demokráciaelméletek és gyakorlat, különös tekintettel a közvetlen demokrácia kérdéskörére, valamint a választások és választójog európai és amerikai kontextusban.

E-mail: unger.anna@tatk.elte.hu

Takács Flóra PhD-hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karán. Fő kutatási területei: társadalmi integráció, a késő modernitáskori társadalmi problémák, társadalmi intézmények, szervezetek és kvalitatív módszertan.

E-mail: floratakacs@gmail.com

Takács Erzsébet (1974) szociológus, történész, egyetemi adjunktus az ELTE TáTK Elmélettörténet Tanszékén. Kutatási területei: szociológiatörténet és -elmélet (diszciplínatörténet, késő modernitás, biopolitika, család, szolidaritás).

E-mail: takacs.erzsebet.klara@tatk.elte.hu

Kopper Ákos az Európai Tanulmányok Tanszék vezetője az ELTE-n. Főbb kutatási területei az állampolgárság, a vizualitás és a politika kapcsolata, diplomácia, valamint a Távol-Kelet nemzetközi kapcsolatai. Számos cikke jelent meg referált nemzetközi folyóiratokban, mint például az Interna-

tional Studies Review-ban, a Pacific Review-ban vagy az International Political Sociology-ban. 2016 óta egyik szerkesztője a Central and East European International Studies Association (CEEISA) folyóiratának, a Journal of International Relations and Developmentnek (amit a Palgrave/Springer ad ki).

E-mail: kopper.akos@tatk.elte.hu

Pál SUSÁNSZKY—Márton GERŐ—Anna UNGER—Flóra TAKÁCS—Erzsébet TAKÁCS—Ákos KOPPER

Protest Culture of Hungary

Demonstrations in Hungary 2015–2017

Demonstrations play a key role in modern democracies. It is considered as one of the most important instruments in the hands of ordinary people to shape their political and social environment. Protest culture is characterized by the distribution of protest events over, issues and focus of the events (local, national, global) and regions (counties). In our paper we describe and analyse protest events organized in Hungary between 2015 and 2017. The study based on the police archive that contains every registered demonstrations during this period.

According to our results, most of the demonstrations are organized to Budapest and protests focusing on local issues, and local conflicts seems to be sporadic in contemporary Hungary.

When we turn to the goals of these events we find, that one-fifth of the demonstrations was organized for the sake of minority and marginalized social groups. However protest issues like pro-democracy, environment protection, and policy issues (education and healthcare) are much less prevalent in Hungary.

Keywords: demonstration, protest events, Protest Event Analysis, protest culture

Pál Susánszky has a PhD in sociology. He works as a research fellow at the Centre for Social Sciences – Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence, and also member of the ELTE University of Budapest – FIKP Research Group. His main research interests are social movement mobilization, civil society in the CEE, and political inequality. He has published on pro-government mobilizations in Hungary, risks and obstacles of mobilization, civil society and protest mobilizations in Hungary.

E-mail address: susanszky.pal@tk.mta.hu

Márton Gerő has a PhD in sociology and works as an assistant professor of sociology at Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences and is a research fellow at the Centre for Social Sciences – HAS Centre of Excellence. His main research interests include civil society, social integration and the use of enemy images in politics, topics in which he has published both in English and in Hungarian. Currently, he is the principal investigator of the project titled as (De-)Democratization and the trajectories of civil society at the Centre for Social Sciences.

E-mail address: gero.marton@tk.mta.hu

Anna Unger (PhD) is a political scientist, and assistant professor at the Department of Human Rights and Politics of Faculty of Social Sciences, ELTE (Budapest). Her research fields are theory and practice of democracy, with a special focus on direct democracy, and elections and voting rights, in European and U.S. contexts.

E-mail address: unger.anna@tatk.elte.hu

Flóra Takács PhD student, Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences. Main research fields: social integration, social problems of the age of late modernity, social institutions, organizations and qualitative methods.

E-mail address: floratakacs@gmail.com

Erzsébet Takács (1974) sociologist, historian, senior lecturer of ELTE TÁTK. Research areas: history and theory of sociology (late modernity, biopolitics, sociology of family, solidarity).

E-mail address: takacs.erzsebet.klara@tatk.elte.hu

Ákos Kopper is Head of Department of International Relations and European Studies at ELTE University, Budapest. His works appeared among others in journals such as: Democratization, International Studies Review, The Pacific Review, East European Politics and International Political Sociology. With his colleagues he is co-editor of the Journal of International Relations and Development, the official journal of the Central and East European International Studies Association (CEEISA). He is also member of CEEISA's executive board.

E-mail address: kopper.akos@tatk.elte.hu

KAPITÁNY Balázs

Egy civil alszektor 'államosítása'

Népesedési, népesedéspolitikai célokkal foglalkozó civil szervezetek

Magyarországon 2011–2018

Tanulmányunk célja, hogy kvantitatív, számszerűsíthető szaktudományos módszerekkel bemutassa a családpolitikai és demográfiai célokkal foglalkozó civil szervezeti szféra rendszerének elmúlt években történő átalakulását. Az elemzés keretében összegyűjtöttük a témával foglalkozó, közvélemény-befolyásoló szerepet (is) játszó civil szervezeteket, majd gazdálkodási adataikat leválogattuk a civil szervezetek névjegyzékéből. Ezt követően ezen szervezetek éves beszámolóiban, illetve a közhasznúsági jelentésekben szereplő, a szervezet bevételeire és kiadásaira vonatkozó adatokból megfelelő adattisztítás után adatbázist hoztunk létre.

Ezen adatbázison végzett elemzésben bemutatjuk, hogy

- bevételi forrásait tekintve hogyan tipizálhatóak a család- és népesedéspolitikai döntések befolyásolásával – is – foglalkozó civil szervezetek;
- hogyan változtak a különféle típusú család- és népesedéspolitikai célú civil szervezetek anyagi lehetőségei az elmúlt években;
- milyen következményei vannak a változásoknak a civil szféra ezen szegmensére;

– és mindez hogyan hathat vissza a demográfiai kérdésekkel kapcsolatos tudományos életre és a közbeszédre.

Kulcsszavak: civil szervezetek, demográfia, népesedéspolitika, gongó

Kapitány Balázs Keszthelyen született 1975-ben. Az ELTE-n szerzett szociológus (1999) és magyarszakos diplomát (2001). 2000 óta a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetében dolgozik, demográfusként. Fő kutatási területe a termékenység és a családpolitika. Több mint száz tudományos közleménye jelent meg magyar és angol nyelven. Tanulmányai jelentek meg olyan színvonalas nemzetközi folyóiratokban, mint például *Population Research and Policy Review*; *Population*; *European Journal of Population*. Magyarul publikált mások mellett a *Szociológiai Szemlében*, a *Statistikai Szemlében*, az *Esélyben* és a *Demográfiában*.

E-mail: kapitany@demografia.hu

Balázs KAPITÁNY

'Nationalization' of a civil subsector

NGOs Involved in Population and Demographic Policy
in Hungary 2011–2018

The aim of this study is to present the recent transformation of the system of civil organizations dealing with family policy and demographic goals, using quantitative and quantifiable scientific methods. As part of the analysis, we collected Hungarian NGO-s involved in population and demographic policy, then gathered their balance sheet and management data from the official NGO Company Register. Subsequently, a database has been created from the data on the income and expenditure of these organizations after appropriate data cleaning.

An analysis of this database shows that

- how these non-governmental organizations can be typed
- how have changed the financial resources for different types of these NGO-s in recent years
- the consequences of these changes for this segment of the civil sector
- and how this can have an impact on demographic issues and public debate.

Keywords: civil organizations, demographics, population policy, GONGO

Balázs Kapitány was born in Keszthely in 1975. At Eötvös Loránd University of Budapest, he obtained a degree in sociology on 1999, and in Hungarian Language and Literature Studies in 2001. Since 2000 he works as demographer in the Demographic Research Institute. His main field of research is the fertility and the family policy. He published more than 100 scientific contribution in Hungarian and English. His works have been published in various peer-reviewed journals including the *Population Research and Policy Review*; *Population*; *European Journal of Population*.

E-mail address: kapitany@demografia.hu

CsABAI Lucia

A funkcionális közösségek jóléti szereplehetőségei

– Közösségi alapú szolgáltatások fejlesztését megalapozó közösségi funkciók vizsgálata

A közszolgáltatások közösségi alapú működésének megértéséhez, lehetséges irányainak feltárásához elengedhetetlen, hogy egyrészt megismerjük a közösségek aktuális állapotát, jellemzőit, másrészt feltárjuk a közszolgáltatásokra már jelenleg is jellemző közösségi alapú működési sajátosságokat. Jelen tanulmány alapját képező fókuszcsoporthoz tartozó kutatás során a kiválasztott, egyik leghátrányosabb helyzetű járásban lévő lokális közösségek állapotának jellemzésekor a közösségek funkcionális értelmezéséből indultunk ki, amelyet a közösségi tőke elméleti keretrendszerében helyeztünk el. A kutatás alapját képező fókuszcsoporthoz tartozó interjúk egyfajta megalapozó empiriát szolgáltatnak egy későbbi, komplex mikrotérrel kapcsolatos fejlesztés tervezéséhez.

Kulcsszavak: közösségi funkciók, közösségi tőke, komplex fejlesztés, közösségi alapú szolgáltatás

Csabai Lucia közösségfejlesztő szakértőként 2012 óta aktív tagja a Közösségfejlesztők Egyesületének. Jelenleg doktori ösztöndíjas az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Fő érdeklődési területei: szomszédsági alapú folyamatok, közösségi alapú fejlesztési lehetőségek az inklúzió, a fogyatékossággal élő emberek társadalmi befogadásának és részvételének támogatásában. Közösségi alapú, kvalitatív kutatási módszerekkel dolgozik, amelyek elősegítik a társadalmi változásokat.

E-mail: csabailucia@gmail.com

Lucia CsABAI

Welfare role opportunities of functional communities

– Examination of community functions underlying the development of community-based services

The comprehensive exploration of the current position and characteristics of the local community is indispensable to understand the community-based development process of public services and to analyze the possible directions of the development. On the other hand, we need to explore the existing community-based operational features regarding the public services. Based on focus group interviews, we tried to analyze local communities in one of the most disadvantaged areas by using the functionalist interpretation of communities that we combined with the theoretical framework of community capital. All this contributes to a complex micro-regional development.

Keywords: community functions, community capital, complex development, community-based service

Lucia Csabai is an experienced community development specialist. Since 2012 she is one of the active members of the Hungarian Association for Community Development. Currently she is a

PhD fellow at Eötvös Loránd University. Areas of her particular interest are neighborhood-based local movement, community-based support in the field of social inclusion of people with disabilities. She has been working with community-based, qualitative research methods that promote social change.

E-mail address: csabailucia@gmail.com

Varsányi Gyula nyugdíjas kulturális újságíró. 1973-tól a Magyar Rádió, 1985-től a Népszabadság kulturális rovatában dolgozott, médiapolitikával, könyv- és filmszakmával foglalkozott. A nyolcvanas években részt vett lakóhelyi civil egyesület alapításában, később megválasztották a Népszabadság dolgozóinak jóléti-kulturális egyesülete elnökévé. Az utóbbi években elbeszéléseket írt, melyek 2019-ben Franzstadti történetek címmel jelentek meg.

E-mail: varsanyigy48@gmail.com

Gyula Varsányi is a retired cultural journalist. From 1973, he worked into the cultural department of Hungarian Radio, and from 1985 in the cultural department of daily newspaper Népszabadság, dealing with media politics, the book and film industries. In the eighties he participated in the founding of a local nongovernmental civil society association in Budapest and was later elected as president of Welfare and Cultural Association of Népszabadság's Workers. In recent years, he has written short stories, which were published in 2019 entitled The Stories of Franzstadt (Franzstadti történetek).

E-mail address: varsanyigy48@gmail.com

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2019-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu
Levelezési cím
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a
civilszemle@gmail.com
e-mail címre

■ „Mindez lehetővé teszi számunkra, közösségeink számára, hogy kihasználjuk a ritka alkalmat, amikor cselekedhetünk és jobb megoldásokat választhatunk – bár ez korántsem jelenti azt, hogy egykettőre jobb világot teremtünk majd, a sikert semmi nem garantálja. E lehetőség valóra váltásához egységes politikai akarat is kell. Nem lehet megjósolni, hogy pozitív lesz-e az ezernyi mozgalom, kezdeményezés, koalíció és egyéni szereplő egymásra és egymás ellen hatásának a végeredménye.”

(Miszlivetz Ferenc)

■ „... a tüntetési részvétel nem csupán az érdekérvényesítésről és a politikai hatalom befolyásolásáról szól. A politikai aktivitás a politikai közösségbe való integráltságot, a politikai és részvételi identitás kialakulását jelzi. Társadalmi szinten pedig a részvételi egyenlőség a politikai közösség inkluzivitását mutatja.”

(Susánszky Pál–Gerő Márton–Unger Anna–Takács Flóra
–Takács Erzsébet–Kopper Ákos)

■ „A népesedéspolitikai kérdéseknek ez a lassú, de látványos előtérbe kerülése nagyobb nyilvánosságot és közfigyelmet jelentett az ezzel foglalkozó vagy a témában érintett civil szervezetek számára is, és az adatok azt mutatják, hogy ezzel párhuzamosan lassacskán, de jelentősen megnőttek az e szegmensnek juttatott állami támogatások is. Ezen növekedés elsődleges eredménye azonban nem a szféra szereplőinek általános megerősödése lett.”

(Kapitány Balázs)

■ „A különböző, térségfejlesztést célzó beavatkozások sokszor éppen abba a hibába esnek, hogy a beavatkozás területét, az adott lokalitást nem kezelik komplex rendszerként, természetesen emellett tudatosan kezelve a lokalitást érő globális hatásokat. Az ebből fakadó hiányosság révén pedig a fejlesztések sikeressége, fenntarthatósága csorbul, hiszen az egyes részterületekre ható fejlesztések nem feltétlenül kapcsolódnak össze a lokalitás más funkcióival.”

(Csabai Lucia)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

